This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PH

Rački

B43745

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

d, bibl. 1

GR

SKOGA

juridične fakultete

Dep

EMMA.

Dr. Leopold Lénard, bibl. 1

14.851

ODLOMCI

IZ

DRŽAVNOGA PRÁVA HRVATSKOGA

ZA

NARODNE DYNASTIE.

POKUŠAO

DR. FRANJO RAČKI.

7/6 23 Jugosl. knjig. v Ljubljani.

Biblioteka juridične fakultete v Ljubljani

TROŠKOM K. STOJŠIĆA.

Dep

U BEČU, MDCCCLXI.
KNJIGARNICA FERDINANDA KLEMMA.
GRAD. BROJ 1108.

EuT

DB 376
R3

Predgovor.

U životu narodov evropejskih opazuje se u naše doba njeki neobični pokret, koj nemože proći bez izvanrednih promien u medjunarodnih odnošajih. Taj pokret u ovo prosvietjeno doba nebi hteo biti bez svakoga pràvnoga temelja; s toga opazujemo, da taj narod svoje težnje opravdava i brani prirodnim, a onaj povjestnim pràvom; ovaj pozivlje se na vječne zakone usadjene u srdcu svakoga naroda, onaj pako na staroviečne listine.

Narod hrvatski nehtedè biti posliednjim u tom narodnom pokretu; pà da se nebi ni kosnuo bio, on sám bi ga bio povukô u svoje kolo; jer on je „četa na predstražah dvajuh svieta.“

Ali pokret hrvatski u tom je sretniji od mnogih inih, što se može nasloniti na jedno i drugo pràvo, na prirodno i na povjestno, na zakone bogom urezane u njegovom srdcu i na zakone pisane u starih spomenicih; a gledao on na jedne ili na druge opazit će sa žalostju, da nije sad onako velik i slavan, kao što bijaše njekada, dok ga neostetiše silne nepogode razbivše se na mjedenih njegovih grudih.

Iznemogô u više stoljetnoj borbi narod hrvatski padè malone u podpunu nesviest. Probudivši se uvidja, da se susjed nevjerno poslužì njegovom vremenitom nesviestju; da si prisvojì njegova imetka i težko stečene slave; pače da mu se i ostanci stare stečevine spočitaju kao tudja milost!

S toga narodu hrvatskomu u tom stanju od silne je potrebe, da dozna: kakov je bio prije nego je ikakav savez bio sklopio s ikojim susjedom; dokle se je u ono doba širio; kakav mu bje javan život?

Zamršena ova pitanja nastoji razmršiti ovo djelce, imajuće pred očima javno pràvo hrvatsko.

Ono naj prije opisuje granice države hrvatske od početka VII. do konca XI. stoljetja. Iz ovoga opisa razabrat će domoljubni štioc, da mu njekada domovina bijaše mnogo prostranija, nego li sada; i da cielovite česti države hrvatske bijahu njeke pokrajine, koje dojakošnji pisci navadno pripisavahu inim jugoslovjenskim državam. Mi smo svagdje svoje mnienje nastojali pokriepiti s dokazi crpljenimi iz suvremenih spomenikov, neupuštajuć se u nikakovu prepirku; pà ako naše mnienje nebi se gdjekomu vidilo dovoljno učvrstjeno, ima znati, da pisasmo o dobi vele tamnoj i da mnienje protivnikov neima ni toliko dokazov, koliko jih ima naše. U ostalom ogradjujemo se proti svakom jugoslovjenskom domoljubu, koj bi u našoj razpravi o cielovitosti države hrvatske vidio povredu svoje posebne domovine ili razdor naše jugoslovjenske sloge i budućnosti. Hrvati i Srblji jedan narod po krvi i jeziku utemeljiše dvie različite države, kojima se kašnje pridruži njekada hrvatska Bosna. Mi imasmo dakle različitu prošlost, koja nam budi sveta i neoskvrnjena, a za budućonst spasonosna nauka.

Država hrvatska u naznačenih granicah bje ustrojena i uredjena nalik na svaku krstjansku državu u Evropi. Ona poprimì i presadì gdjekoje zapadnoevropejske institucie, potekše iz obćenita vrela evropejske civilisacie; nù pored njih uzčuvà svoj slovjenski značaj: javnost i slobodu. U tom obziru država hrvatska mogaše se nadtjecati sa svakom naj slobodnijom državom evropejskom one dobe. Sva državna vlast nije ležala u ruci hrvatskih kraljev iz domaćega roda, koji na njezinom prestolju sjedjahu puna četiri stoljetja, a nebijaše ni monopolom plemstva ili ikakove kaste, već skupna svojina čitavoga naroda.

Koliko se neće uzradovati svaki hrvatski rodoljub kad primjeti, da banovi, župani, podžupani, satnici i drugi dostojanstvenici, našemu narodu vazda toli mili, u ono davno doba uz narodne vladare takodje bijahu nerazdruživi pratioci naših pradjedov? da sabori i skupštine, bez kojih cvili srdce hrvatsko, i njegovim otcem bijahu štit i utočište državne slobode? Koliko se neće ponositi, videći krom toga pred očima mnoge starodavne narodne institucie, izniknuvše iz javnoga života hrvatskoga tečajem potonjih nesretnijih viekov? uobrazujući si u mislih dvor svojih kraljev i vladarov, ustrojen kako svaki naj odličniji u suvremenoj Evropi?

U ostalom mi postignusmo obilatu nagradu svoga truda i svoje rodoljubne namjere, ako nam podje za rukom osviedočiti svakoga i naj sietnjega našinca, da on slobodouman ustav, kojim se svaki punim pràvom pred Evropom ponosi, nije dar ikoga susjeda našega, već baština, koju naš narod stečè od svojih pradjedov neprekidnim tečajem dvanaest stolietjij, a gubi se u davnoj prošlosti slovjenskoj; pà da uslied ovoga osviedočenja naš ustav prestane krstiti tudjim imenom. Neima veće nesreće za narod, nego kada

„Syn slàvi otcu neznaje
Ještè svojìm otractvìm se chvastà!“

Kada jednom to bude; kada naš narod podpunoma poznao bude svoju povjest, tè iz nje proučio, da imade samostalnu prošlost u svakoj struci javnoga života: onda neće slavu, ili jamstvo svoje političke slobode u tom tražiti, da bude prirepak ikoga naroda u ikakvom obliku. Onda tek bude svoj u svojoj kući. Kamo sreće, da se u čitavom Hrvatstvu probudi ova podpuna narodna sviest, toliko mu potrebita u taj par, kada ove rieči pišemo! I ovo neka bude glavna namjera ovoga djelca.

Pored ove još jednu trieba nam spomenuti. Prigodom svestranoga preustrojivanja naše domovine neće se jamačno ni učione mimoići. Komu je iole do budućnosti našega naroda stalo uvidjet će, da je neobhodno potrebito, da se u višjih učilištih naša mladež uči državno pràvo naše domovine. Nebi li indi tkogod od naših učenjakov pokušao sastaviti učevnu knjigu državnoga pràva hrvatskoga? Tomu dobrotvoru neka bude u prilog povjestno grádivo od dobe narodne naše dynastie, sabrano u ovih skrovnih odlomcih.

Glava I.

Granice i cielovitost Hrvatske države za narodne dinastie.

Naj starije točnije i pouzdanije povjestne, zemljopisne i statistične viesti o Hrvatskoj smiemo crpiti iz spisov bagrorodjenoga pisca grčkoga cara Konstantina. Ovo je našemu svietu dovoljno poznato; nù do sada se žalibože manje uvažavaše, da sve viesti, koje Konstantin sabrà o našem narodu, nisu dostojne jednakoga pouzdanja; dočim bo suvremene mu sgode jesu vjerodostojnije, što piše o stvarih sgodivših se za koj viek prije njega, ima se prigrlit velikom opreznostjù. Mi ćemo ga zato u svem i svagdje, na koliko se može, inimi spomenici i sviedoci nadzirati.

Konstantin opisuje Hrvatsku u dvie različite dobe t. j. kakova bijaše za njega, dakle polovinom X vieka; zatim što se ima razumievati pod Hrvatskom; čiem se ovaj pojam pojavi u evropejskom državopisju. Mi ćemo naj prije razglabati posliednji opis.

Po naročitom očitovanju Konstantina Hrvati, došadši iz svoje pradomovine Vele Hrvatske (Βελοχρωβατια) s one strane Karpatov, posjedoše u vrieme cara Heraklija, dakle prve polovice VII. stolietja, Dalmaciju, Illyrik i Panoniju; [1]) ili kano veli kadšto, svu Dalmaciju u obširnijem znamenovanju ove rieči.

Da uzmognemo opredieliti prvobitne granice novoutemeljene Hrvatske, trieba nam naj prije znati, koju pokrajinu razumieva naš Konstantin pod Dalmacijom, koje li pod Panonijom i Illyrikom.

Dalmacija u razno doba, kako je poznato, bijaše razna obsega. U doba predrimsko bijaše zemlja med Krkom i Neretvom riekom, stičuća se na sjeveru sa starom Liburnijom, koja se protezala od rieke Krke do Raše (Arsie), gdje počè Istra; a na jugu sa starim Illyrikom t. j. pokrajinom med riekom Neretvom i Drimom.

Kada Liburnija, Dalmacija i Illyrik dojdoše u rimsku vlast, postadoše jedna pokrajina pod imenom Illyrika ili Dalmacije. Ova oba pojma odono doba imahu jedno političuo i statistično znamenovanje [2]) tako, da pod rimskom Dalmacijom ili Illyrikom u prvo doba razumievaše se zemlja med jadranskim morem, riekami Rašom i Bojanom ili Drimom (Drilo). Iztočna granica bijaše joj rieka Drina, koja ju je dielila od Moesie, a sjeverna malone rieka Sava, koja ju je dielila od Panonije. Ova ležala je med Savom, Dunavom, gorom Cetiom (Kahlenberg) i julskimi alpami tako, da pruga, koju si pomislimo od Cetia na jug k Savi kod Ljubljane do julskih alp, dielila je Panoniju od Norika. Čest Panonije med Savom i Dravom, koja je s Dalmacijom graničila, zvaše se „Pannonia Savia“ ili „ripariensis“ [3]).

---

[1]) De Admin. Imp. cap. XXX.

[2]) U rimskih pisac, isto i grčkih, kano Tacit. Annal. IV., 5. Jos. Flav. Bell. Jud. II., 16. Dio Cass. LIII., 12. Strabo. Geogr. XVII. Ptolom. II., 16. itd pod Illyrikom, kada se naznačuje stanovita provincia, razumieva se vazda Dalmacija.

[3]) K. Mannert. Geogr. der Griechen und Römer. Th. VII., B. II. Illyrikum. S. 281 sq. I Farlati. Illyr. sacr. tom. I., §. 1. razglaba temeljito geographično znamenovanje Illyrika.

U tom dakle znamenovanju geographičnom Dalmacija ili Illyrik i posavska Panonija obsizale bi zemlju med jadranskim morem, julskimi alpami, Dravom, Dunavom, Drimom i Bojanom. Ova zemlja ima na sve strane mokre granice, samo prama Noriku ima suhu; pà da i s ove strane štiocu posao olakšamo, a stvari u bitnosti nevredjamo, činimo ga pozorna na rieku Sanu, koja nam može po prilici predočiti granicu posavske Panonije i Norika, nù tako, da Celje bijaše panonska varoš. Od ustja Sane prama alpam s one strane rieke Krke (Gurk) u južnoj Kranjskoj protezala se je nadalje ista granica. U taj predjel med Krkom, Kupom i Savom prodreše Rimljani već pod Augustom, koj svoju ratobornost kod Metula malo ne glavom plati.

Nù Illyrik, koj do drugoga vieka poslie Isukrsta, isti prostor znamenuje, kano i Dalmacija, kašnje razširi svoje granice obsizajuć do Konstantina Velikoga izim Dalmacije u naznačenom prostoru još Norik, gornju i dolnju Panoniju, obe Dacije, Moesiju i Thrakiju. Konstantin oddielì od Illyrika dolnju Moesiu i Thrakiju; ali mu dodà Makedoniju, Thessaliju, Achaju, Epir, Praevalis i Kretu. Ovo je Illyrik u naj širjem smislu, u kom spominju ga pisci Sextus Rufus, Zosimus, Jornandes itd. Kada se rimsko carstvo razdvojì, Illyrik takodje bijaše razdieljen u dvoje t. j. iztočni i zapadni Illyrik; prvì bijaše uvrstjen iztočnomu, drugi zapadnomu carstvu. Zapadni Illyrik obsizaše Norik, Panoniju i Dalmaciju. Nù kada zapadno carstvo propadè, pà nerimski narodi posjedoše s veće strane stari Norik i Panoniju, navlaš s one strane Drave: od tada obično sve, što ostadè iza Justiniana u byzantinskih rukah od zapadnoga Illyrika, prozvà se Dalmacijom; dočim pod Illyrikom navadno razumieva se iztočni Illyrik ostavši još u vlasti grčkoga carstva. U tom smislu uvrstjuje se u Dalmaciju još Panonija posavska [1]) tako, da Dalmacija tada protezaše se od jadranskoga mora do Drine i Dunava.

Ovako shvatjaju Dalmaciju byzantinski pisci starije dobe, kada o Dalmaciji govore u obće u smislu njekadašnjega zapadnoga Illyrika. Ove granice Dalmacije bijahu dobro poznate i našemu Konstantinu Porphyrogeneti, koj naročito veli: [2]) „njekada Dalmacija počè na granicah dračke oblasti ili kod Bara, tè dopiraše kod Istarskih gor; u širini protezaše se pako tja do rieke Dunava.“ Ova Dalmacija, u tih granicah, i po Konstantinu spadaše na zapadne pokrajine rimskoga carstva, od koga odtrgnuše ju divlji Obri.

Kada Konstantin pripovjeda, na koj način Obri osvojiše Dalmaciju, razumieva ju u gore naznačenih granicah. Imenito Dunav stavlja za granicu med Rimljani i Obri, koji bili bi bivali s one strane Dunava u zemlji, u kojoj za njega stanovahu Madjari. [3]) Kod Dunava bijahu i rimske straže proti Obrom. Nù ovi prevalivši silom Dunav prevarom osvojiše Solin, i posjedoše svu Dalmaciju, videć ju toli krasnu, ostavivši u rimskoj vlasti samo njeke utvrdjene gradove nuz obalu morsku i jadranske otoke [4]).

---

[1]) Tako već Prokop: de Bello goth. lib I. Sriem stavlja u Dalmaciju: »Gepedes. Sirmium urbem et Dalmatiae alias civitates... tenebant... Proinde praedones isti Sirmium oppidum et caetera dalmatiae loca... praetendunt...«

[2]) De adm Imp. cap. XXX

[3]) Id. c, XXIX: »Romanorum terminum protendebantur usque ad fluvium Danubium.« It c. XXX: »Ad illam enim Danubii partem Abares tunc commorabantur, ubi hodie Turcae degunt.« It. c. XLII: »Et habitant quidem trans Danubium flumen Turcae in terra Moravia.«

[4]) Ibid c. XXX: »Abares... ex eo tempore Dalmatiam universam occuparunt; sedemque illic suam collocarnut; exceptis oppidis mari adjacentibus, quae... in Romanorum mansere... Videntes igitur Abares pulcherrimam esse hanc terram (Dalmatiam) sedes illic posuerunt.«

Nù Obrom nebi duga gospodovanja i lastovanja u Dalmaciji; jer u prvoj polovici VII. vieka za Heraklijeva carevanja (610—641) Hrvati u višegodišnjem krvavom ratu Obre „pobjediše, tè ine od njih ubiše, a ine pokoriše si,“ svu pako Dalmaciju posjedoše [1].

Mi se ovdje nemožemo upuštati u kritiku Konstantinove poviesti, na koliko sbilja Obri svu Dalmaciju izim primorskih gradov osvojiše, i koliko je istinito njegovo izviestje o pradomovini naroda Hrvatskoga, o savezu i odnošaju njegovu s grčkim carem Heraklijem i o ratovanju s Obri. Nama je do toga stalo, da shvatimo granice, koje Konstantin stavlja novoutemeljenoj Hrvatskoj. Ove pako jasno sliede iz njegova na kratko navedenoga opisa, iz koga se vidi: a) da Konstantin ovdje uzimlje Dalmaciju u starijem znamenovanju, u kom joj on sám opredjeljuje za sjevernu granicu s jedne strane rieku Dunav, a s druge istarske gore, koje nisu van julske alpe, dielivše Istru od Norika. Kod Dunava stavlja on rimske straže proti Obrom. Dunav mu je granica med Rimljani i Obri, kojim bijaše sbilja ondje sila usredotočena, dok se nerazli u Panoniju, Norik i Dalmaciju. b) da Obri osvojiše svu Dalmaciju, koju posjedovahu Rimljani, dakle unutar naznačenih granic, c) da Hrvati posvema nadvladavši Obre u istom obsegu posjedoše svu Dalmaciju, koju imahu njekada Rimljani. Dakle u smislu Konstantinovu novoutemeljena Hrvatska protezala se je od Bara ili Bojane, gdje se oslanjalo o dračkoj vlasti, do Dunava i julskih alp, s jedne, a s druge strane od jadranskoga mora do rieke Drine.

---

[1] Ibid: „Caeterum a Sclavis occupata fuit Δελματία hoc modo... Una autem generatio... cum suis populis discedens (ex Βελοχρωβατια)... in dalmatiam venit, ubi Abares incolas invenerunt. Belloque per annos aliquot inter eos gesto vicerunt Chrobati... Atque ex illo tempore a Chrovatis possessa haec regio (sc. Dalmatia) fuit.“

Da je sav taj prostor naš Konstantin govoreć o Dalmaciji u obće sbilja pred očima imao, vidi se još odanle, što prelaziv iz obćenite seobe naroda hrvatskoga na posebnu, tè iz ethnographičnoga gledišta na državopisni, naročito napominje, da narod hrvatski posiedši Dalmaciju, Illyrik i Panoniju početkom osnova dvie države 1). Ovdje očevidno Dalmacijom, Illyrikom i Panonijom popunjuje onaj isti geographični pojam, koga imaše pod Dalmacijom u obće, Dalmacijom u prostranijem, starijem znamenovanju. S toga Panonija mu je ovdje jamačno samo Panonija posavska; jer s one strane Drave do Dunava sve do konca VIII. stolietja stanovahu i gospodovahu svedjer Obri; a Konstantin govoreć o tom predjelu obično spominje Veliku Moravsku, na koju sbilja pod Svatoplukom spadaše. Dalmacija i Illyrik mu je tada sav ostali prostor stare Dalmacije izim Panonije posavske. Napokon Illyrik mu je navlaš predjel med Drinom i Bosnom.

U tom cielom prostoru jedini gradovi s rimskim žiteljstvom 2), najme Zadar, Trogir, Spliet i Dubrovnik, te otoci Osor, Krk i Rab ostahu donekle pod byzantinskom upravom; pà ove oaze u staroj, sada Hrvatskoj Dalmaciji, bijahu i zvahu se Dalmacija Byzantinska.

Pošto ovako naznačismo granice prvobitne Hrvatske po opisu Konstantinovu, nastaje pitanje: je li se taj opis može opravdati s inimi spomenici i ethnographičnimi resultati? Zadovoljimo li ovomu pitanju, to zadovoljismo i kritici.

---

1) Ibid: »At a Chrovatis, qui in Dalmatiam venerunt, pars quaedam secessit, καὶ ἐκράτησε τὸ Ιλλυρικὸν, καὶ τὴν Παννονιαν.

2) Konstantin Porph: (c. XXIX.) zove jih 'Ρωμᾶνοι, čim razlikuje jih od Grkov t. j. Ῥωμαῖοι. Talijanština indi u tih gradovih nije tek od mletačkoga gospodstva, već od rimske dobe; te se razvijala, kano u sámoj Italiji, pod zaštiton njihova municipalizma.

Naj prije s radostju opazujemo, da u ono doba, kada po Konstantinu na illyrskom jugu Hrvatska se pomolì, sbilja po sviedočanstvu suvremene poviesti komešahu se Obri i Slovjeni u Panoniji, Istri, Noriku i Dalmaciji. Već god. 549 provališe Slovjeni kroz Illyrik do Drača, god. 551 i 552 prodrieše opet u Illyrik i Dalmaciju [1]. Ove navale bijahu još sporadične; nù kada Longobardi iz Panonije preseliše se u Italiju, a Obri osvojiše njihovu zapuštenu postojbinu: Slovjeni osredotočeni na srednjem i dolnjem Dunavu poput bujavice razlivahu se prama jadranskom moru, toli sa sjeverne strane u Istru, koli s ižtočne u Dalmaciju. Još god. 598 opiraše se u Illyriku ovoj bujavici grčka sila; ko što se vidi iz lista pape Grgura Vel. u kom čestitaše Kalliniku exarchu Italije, što nad varvari pobjedu stečè [2]; nù dvie godine kašnje isti papa sažalovaše Maksima solinskoga nadbiskupa, što od provalivših u Dalmaciju Slovjenov toliko ima trpiti; pačè pun bijaše skrbi za Italiju, u koju počimahu jurve ulaziti kroz Istru [3]. Evo dakle god. 600 već bijahu Slovjeni prodrli u Istru i u Dalmaciju; a prije godine dan (599) bili bi Obri u sjevernoj Dalmaciji opustošili do 40 rimskih gradov [4]. U Istri javljaju nam se Slovjeni opet god. 602, 611, što sami, što s Obri, pače god. 604 pomagahu kod obsade Cremone u Italiji Agilulfa lombardezkoga kralja [5].

Ali nesamo u Dalmaciji i Istri, već u starom Noriku pojaviše se u isto vrieme mnogobrojni Slovjeni. Okô god. 610 vojevahu oni proti Bavarom na gornjoj Dravi, gdje kod Agunta (Innichen) bila jim je granica naprama Bavarskoj [1]). U području staroga Norika spominja se već prve polovine VII. stolietja „Zellia,“ slovenska pokrajina [2]), kojoj se odziva današnja dolina Ziljska, prozvata ovako od riečice Zilje; gdje se nakon dvanaest viekov još svedjer slovjenština stiče s njemštinom i talijanštinom. Ona ležaše u obsegu nove slovjenske pokrajine, koja se u spomenicih VIII. i IX. vieka zove Karantanum [3]), Karentania, a od tamošnjih Slovenac do danas Goratan ili Koroško; te obsizaše u svom naj većem prostoru sadašnju Korušku, iztočni dio Tirola i veći dio Štajera. Izim Koruške javlja nam se u Noriku ina slovjenska pokrajina t. j. Karniolija ili Krajna [4]), Krajnska. Piscem VIII. i IX. vieka Karniolija je zemlja na gornjoj Savi i Soči, gdje se ticala vojvodine furlanske [5]), koja postadè iz jedne česti stare Mletačke i zapadnoga djela keltičke Karnie, dočim iztočni dio ove sačinjavaše slovensku Krajnu. Ovu dakle netreba miešati sa sadašnjom Krajnskom; pošto onodobna Krajna obsizaše samo zapadnu polu sadašnje Krajnske; tè se iz nikakova spomenika nemože dokazati, da bi južni dio ove, najme od Save, gdje se Sanà u nju izlieva, prama julskim alpam i prama Istriji, spadao bio na Krajnu, koja izim toga javlja se kano samostalna pokrajina jedva X vieka. Isto valja o česti stare Panonije od Save nuz Celje k Optuju ili staro panonskom Petoviu. Taj predjel nikako nemože se uvrstiti budi u Carnioliu, budi u Korušku; jer tek u XI. vieku spominja se ovdje u listinah „marchia inferior, transsylvana (zagorska), marchia juxta Souvam, vel trans Fluvium Drawe“ [1]).

---

[1] Procop: de Bello goth. III., 29. 38. 40

[2] Ap. Mansi: Conc. Coll. tom. X., p. 117.

[3] Ib p. 231: »Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his, quo niam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt.«

[4] Theophylact. Simoc. histor. lib. VII., c. 12. (ed. Bekker p. 291).

[5] Paul. diac. IV., 24. 28. 41.

---

[1]) Id, ib. IV., 40.

[2]) Ib: »Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur, usque ad locum, qui Medaria (slovenska Matra) dicitur, possederunt.«

[3]) Id. V., 22: »Ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte (nè) vocitant Carantanum.« U Nestora Korušci zovu se Χορουτανε.

[4]) Ovaj slovj. naziv prviput diplomatično se spominje god. 974. u jednoj listini (Monum. boica. tom. XXXI., 1. 220): »quod Carniolia vocatur, et quod vulgo Creina-marcha appellatur.« U drugoj listini iste god. (ib. XXVIII., 1. 210): »in regione vulgari vocabulo Chreine (Krejne) et in marcha.«

[5]) Cf. Paul. diac. VI., 52: »Ratchis apud Forum Julii (od grada istoimenoga, sada Cividale) dux effectus, in Carnioliam, Sclavorum patriam, cum suis ingressus.« Ovdje se veli, da Krajna je medjašila s Furlanskom. It. Einhardi Annal. Potz: St. Germ. I., 207): »Carniolenses, qui circa Savum Fl. habitant, Krajna bijaše dakle na Savi.

U VII. vieku dakle kažu nam se u obsegu staroga Norika, Panonije i Dalmacije tri slovjenske pokrajine. Koruška, Krajna i Hrvatska. Ove pokrajine bijahu si pogranične; jer nemožemo naći nikakova, kako mu drago maloga predjela, koj bi jih bio razstavljao. Pače iz ustanka panonskih Hrvatov početkom IX. vieka proti Franačkom jarmu bielodano se vidi, da Krajnci bijahu neposredni susjedi panonskim Hrvatom. Nù pošto, kako rekosmo, Krajna bijaše zapadna pola sadašnje Krajnske: to naravski sliedi, da južni i iztočni dio ove iste spadaše na državu Hrvatsku. Ovdje dakako dobro razlučavamo političke granice zemlje Hrvatske od ethnographičnih. Glede posliednjih scienimo, da u panonskoj Hrvatskoj dublje nô sada na iztok sticaše se živalj slovenski s hrvatskim. U tih predjelih zemlje Hrvatske, pače u iztočnoj strani onodobne Koruške hrvatski živalj proplitjao se sa slovenskim. Tako na rieci Muri okô Lubna (Leoben u Štajerskoj) siedjahu Hrvati, kojih sjedališta med srodnimi Slovenci spominju se često u listinah X.

---

[1]) Šafařik: Slov. starož. str. 707.

i XI. vieka [1]). Obratno stanovnici predjela sadašnje Kranjske iz pod Krke kod Metlike na medji Kraljevine Hrvatske, koje nova filologija Slovence prozvà, zovu se bieli Horvati [2]), naznačujuć tiem svoju višestolietnu svezu političku sa svojom srodnom prekokupskom bratjom, od koje jih samovoljno odtrgnù navistna ruka tudjinka.

Sjeverne dakle granice države Hrvatske, kako jih opisuje naš Konstantin, posvema su u redu, tè jih podpuno potvrdjuju ini vjerodostojni spomenici. Nù vidismo nješto više, da početkom VII vieka Istra takodje bje napučena narodom slovjenskim, i to na iztok prama julskim alpam hrvatskim, na zapad slovenskim, koj se protezao prama Soči, naselivši se još s one strane ove rieke, pače u istom Furlanskom, gdje već u VII. vieku u dvoru vojvodskom jezik slovenski bijaše veoma razširen i navadan [3]). U Istri jedini primorski gradovi, kô što i u Dalmaciji, naseljeni od davna od talijanskoga življa, kano: Trst, Pola, Poreč itd, imali su ostati u grčkoj vlasti; sva nutrašnja Istra bijaše napučena što hrvatskim, što slovenskim pukom; pà navlaš podgorje Istarsko spadaše na državu hrvatsku, kako se može razabrati iz riečih istoga Konstantina pišućega, da još u njegovo doba Hrvatska protezaše se uz more svè do potoka Raše (Arsie) t. j. do stare liburničke granice, a „πρὸς τὰ ὀρεινὰ ὑπέρκειται μέχρι τινὸς τῷ θέματι Ἰστρίας“ [4]) t. j. u podgorje još nješto nad Istarskom pokrajinom. Ovo isto potvrdjuje nam ethnographia; pošto još danas iza toliko stolietnoga upliva talijanštine na istarsko pučansvo, ovo ostadè hrvatsko ograničiv talijanštinu na same stare gradove rimske u istarskom primorju.

---

[1]) Id. ib. p. 711.

[2]) Po domaćih ljetopiscih, kako ćemo nižje vidjeti, njekada svi Hrvati od Duvna na sjever zvahu se »bieli Hrvati.«

[3]) Ibid. p. 713.

[4]) De Adm. Imp. c. XXX.

Pošto tiem putem opravdasmo sjeverne granice države Hrvatske toli prama Noriku i priekodravskoj Panoniji, koli prama Istri, trieba nam sada razglabati njezine južne i iztočne po gore naznačenom opisu Konstantinovom.

Kako vidismo, Konstantin stavlja Dalmaciji u obširnijem smislu, kada o njoj u obće govori, za južne granice Bojanu, ili byzantinsku oblast dračku s gradovi Barom, Lešom i Olgunom [1]). S toga i Hrvatska VII. vieka, jer imaše iste granice sa starom Dalmacijom, na jug imala se protezati tja do Bara, ili do rieke Bojane. Nù isti pisac na drugom mjestu [2]) govoveć o domovini naroda srbskoga ovako piše: „Pošto ona zemlja, koja se sada zove Srbijom, i Poganija i Zahumje i Travunija i Konavlje, koje bijahu u vlasti rimskoga cara, s obarskih navál bijahu puste... one pokrajine dadè car Srbljem na stanovanje.“ Zatim o Neretvanih [3]), Zahumcih [4]), Travunjarih [5]) i Dukljanih [6]) naročito veli, da su Srblji. Ove četiri županije polovicom X vieka ležahu po Konstantinu med riekom Cetinom i Barom; jer Neretva ležaše med Cetinom i Neretvom [7]); a naj nižja od njih, Duklja graničila je s grčkom oblasti dračkom kod Bara [8]). Granice njihove nutrašnje bijahu Konstantinu slabije poznate; jedino opazuje, da Duklja, Travunija i stran iztočna Zahumja u podgorju tiču se velike županije Srbske.

---

[1]) Ibid: »Olim Dalmatia incipiebat a confiniis Dyrrachii, sive ab Antibari...«

[2]) Ibid. c. XXXII.

[3]) Ibid. c. XXXVI: »Oriundi sunt ipsi Pagani (qui et Arentani appellantur) a Serbiis.«

[4]) Ibid. XXXIII: »Zachlumi (Ζαχλούμοι) Serbli (Σερβλοι) sunt.«

[5]) Ibid. c. XXXIV: »Terbuniatarum, Canalitarumque eadem regio est; incolae vero a... Serblis descendunt.«

[6]) Ibid. c. XXXV.

[7]) Ibid. c. XXX: »Ab Orontio (Narenta) Flumine ἡ Παγανία incipit, et porrigitur usque ad Zentinam Fluvium.«

[8]) Ibid: »Dioclea propinqua est oppidis... Antibari.«

Ove četiri županije, koje bile bi naseljene srbskim narodom, obsizahu dakle južni dio stare Dalmacije; s toga nebi bila čitava Dalmacija, kako mi gore razvismo, naseljena hrvatskim narodom; već samo njezin sjeverni dio med Rašom i Cetinom, a južni t. j. med Cetinom i Bojanom bio bi odmah početkom napučen srbskim narodom. Zar si nije Konstantin ovdje nedosljedan?

Narod hrvatski i narod srbski polaze iz jedne zakarpatske pradomovine, naseliše se u thračko-ilirskom poluotoku jedan tik drugoga, govore jedan tè isti jezik, imaju jednake običaje i jednu ćud. Ova srodnost u svem, što narode inače karakterizuje, sada je prevelika; a njekada bijaše još veća. S toga nije čudo, da u starih pisác oba naroda miešaju se i drže za jedan narod [1]). Nù pošto Hrvati i Srbi pojaviše se na pozorište poviesti pod ovimi dviemi raznimi imeni; tè kao dva politično razna naroda imadu odieljenu i različitu prošlost: to nam nitko lje nezamierì, što jih nastojimo i geographično razlučiti.

Tko je Konstantina iole proučio, taj neće ni naj manje dvojiti, da seoba naroda hrvatskoga bijaše mu mnogo bolje poznata od seobe naroda srbskoga. Po njegovu izviestju narod hrvatski naj prije dodjè na jug, pobiedì oružjem silne Obre, i naselì Dalmaciju s Illyrikom i Panonijom. Za narodom hrvatskim dodjè srbski [2]); tè si naj prije od cara Heraklija izprosì solunsku pokrajinu („in Thessalonicae themate“). Nù za kratko vrieme Srbljem se prohtiedè vratit se u zakarpatsku domovinu. Ali prešavši Dunav pokajahu se; tè kroz Beogradskoga praetora opet prošahu Heraklija, da bi jim dao inu zemlju, koj jim sbilja podielì Srbiju, Neretvu, Zahumje, Travuniju i Duklju.

---

[1]) Zonar. et Cedren. (Stritter: Mem. popul. II., 400. 601): »Gens Chrovatorum, quos nonnulli Servios vocant. . . .« It. Niceph. Bryen. (ib. II., 401): »Chorovati et Dioclenses . . . rebellantes Illyricum infestabant.« Nicet. Chon. (ib. 190. 402): »Stephanus Neemanes Cravatiam (mjesto Serviam) et Cattarorum dominatum sibi vindicabat.«

[2]) De adm. Imp. c. XXXI: »Chrovati ad Rom. Imp. Heraclium confugerant, antequam Serbli confugissent ad eundem imperatorem.«

U toj Konstantinovoj pripovjedki istinito je, da Hrvati bijahu predvojna u starom Illyriku, kô što jim sviedoči isti geographični položaj. Nù ono očevidno zaudara bajkom, što Konstantin pripovjeda, da narod srbski naseli se naj prije u solunskoj oblasti; pa odanle odputovà k Dunavu, tè zátim namiestì se med Cetinom i Barom, i u Srbiji. Takova seoba dolikuje pastirskoj družbi, a ne ovakovu narodu, kô što je srbski. A kako možemo si ga predočiti stisnuta u maloj pokrajini (θέμα) solunskoj? pà taj malen narod mogaše napučiti one prostrane pokrajine, koje mu Konstantin na drugom mjestu podvrgava?!

Iz svega toga vidi se, da Konstantinu nebijaše jasno poznat geographični odnošaj naroda hrvatskoga naprama srbskom; kô što je on u obće zemljopisac samo srednje ruke, s toga u toj vrsti trieba mu svakde kontrole [1]). On često vremena mieša. Zar nije dakle i tuj onaj dio Dalmacije ležeći med Neretvom i Barom, koj po izviestjih, iz kojih on svoje podatke o Srbskoj državi crpì, bijaše odvisan političnо od Srbije, mogô odtrgnuti ga Hrvatskoj i u ethnographičnom smislu? Zar nebijaše zaveden tiem, što čuvši, da pomenuti južni dio Dalmacije bijaše njekoč, ili za njega odvisan od vrhovne vlasti srbskih velikih županov, pomislì, da je i njegovo pučanstvo srbskoga porètla, naselivši se ondje još pod Heraklijem? Ove sumnje, koje se u nami radjaju, niesu bez temelja; pače izvadjaju se iz gore navedenih protuslovjij.

---

[1]) Sám Šafařik (Slov. starožit. str. 642) izpovjeda: „Cis. Konstantin jelt leda prostredni, obmezeny zeměpisec, pilny, pri tom však nevždy kriticky historik, neumèly slovozpytec. Pravdivé od omylného u ného rozeznati jest povinnost bedlivč, nepredpojaté kritiky.“

Da te sumnje razpršimo, trieba nam drugim putem potražiti: kojim imenom, zar hrvatskim ili srbskim, krstilo se je njekada žiteljstvo med Cetinom i Barom?

Žitelji naselivši staru Dalmaciju, Norik, Panoniju, i gornju Moesiju u pisác VII—IX. vieka zovu se obćenitim imenom slovjenskoga plemena. U dvih listinah IX. vieka t. j. Trpimirovoj (852) i Mutimirovoj (892) podanici države hrvatske prvi put dolaze diplomatično pod svojim posebnim imenom, kao Hrvati (Croati). U istom vieku Einhard, prijatelj i suučenik Karla Velikoga, napominje „Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur“ [1]). Napominje ih onom prilikom, kada pripovjeda, da veliki župan hrvatskopanonski hrabri, Ljudevit, koga on zove „dux, i rector Panoniae inferioris,“ nemogav odoljeti Franačkoj sili iz Siska utečè u Srbiju, pà odavle u Dalmaciju k Ljutomislu, stricu Borne velikoga župana hrvatskoga. Ovdje dakle Einhard mimogrede primjetì, da Srbi posjeduju velik dio Dalmacije; pà u tom obziru slagao bi se s Konstantinom, po kom bi bili Srbi takodje stanovali u onom djelu Dalmacije, koj leži med Cetinom i Barom. Nù onaj „dicitur“ (veli se) jasno posviedočava, da Einhardu bijahu Srbi samo iz pripovjedanja ponješto poznati, tè da o njihovoj postojbini neimaše bistroga ponatja.. Zatim jedva izrečè, da, kako se veli, Srbi posieduju veliku čest Dalmacije, odmah primjetì o istom Ljudevitu, da on „relictis Sorabis, cum Dalmatiam . . . pervenisset.“ Evo kako pojmove o Dalmaciji mieša; Ljudevit bio bi iz Siska utekô k Srbom u Dalmaciju; pà od njih iz Dalmacije opet u Dalmaciju. Ovdje jedino bismo mogli pomisliti, da Einhard razlučuje srbsku Dalmaciju od hrvatske Dalmacije. Nù dopustiv i to, svaki, komu je iole poznat položaj Siska, priznat će, da Ljudevitu bijaše naj preče bieżati preko Save; s toga, ako u pripovjedki Einhardovoj može iole biti spomena o pravih Srbih, to oni bivahu s one strane Save, pà ako bi bivali u kojoj strani stare Dalmacije, to bi bilo u iztočnoj česti njezinoj, a ne u južnoj med Cetinom i Barom. Je li pako tomu tako i bilo, vidjet ćemo malo nižje.

---

[1]) Annal. ad a. 822 (ap. Pertz. SS. Germ. I., 209).

Početkom X. vieka podižè se do velike moći Mihajlo Višević „ὁ ἄρχων τῶν Ζαχλούμων“ [1], ili kako se u latinskih spomenicih zove „dux Chulmorum“ [2], ili obćenitim imenom „dux, rex Sclavorum“ [3]. On bijaše posvema neodvisan od srbskoga župana; štovan u Carigradu i Rimu; saveznik bugarskomu caru velikomu Simeonu. On je imao gospodovati nad većom zemljom, nego li bijaše Konstantinovo Zahumje, koje bijaše stisnuto med riekom Neretvom i gradom Dubrovnikom; jer si inače nemožemo tumačiti njegove prijateljske odnošaje s tolikimi dvori, niti njegovu vojenu pomorsku i kopnu silu, kojom dne 10 Srpnja 926 osvojì grad Sipont u Apuliji kod sadašnje Manfredonie [4]. Sve to nas povladjuje misliti, da Zahumje pod Mihajlom bijaše vlast svoju razkrililo i nad Travunjom i Dukljom. Na taj način Mihajlova Kneževina bila bi obsizala veći dio Konstantinove Dalmatinske ili primorske Srbije. A je li ovomu imenu igdje traga za taj dio stare Dalmacije? Ivan Mletčan, koj svoj ljetopis sastavì koncem istoga vieka, zemlju Mihajlovu, t. j. Zahumsku kneževinu naročito zove Hrvatskom zemljom [1]; doista ne zato, kako da bi Zahumje bilo cieloviti dio onodobne države Hrvatske; nô zato, jer narod tamošnji bijaše hrvatskoga porietla, pà njegda i kašnje žitelj države Hrvatske. Pače Mihajlova kneževina bijaše cieloviti dio metropolije hrvatske; s toga on sa svojimi velikaši prisutstvovaše narodnomu spljestkomu saboru od god. 924, tè se u njegovih odlukah i Aktih prvi navadja [2] poslie Tomislava „consulatum peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Rege.“ Isto potvrdjava list pape Lava VI. od god. 928 pisan Forminu zadarskomu i Grguru ninskomu biskupu [3], u kom se naročito veli, da osorska, rabska, dubrovačka i splietska biskupija jesu „in Croatorum terra,“ u Hrvatskoj, tè se istovjetuje „terra Croatorum,“ sa starijim nazivom „Dalmatiarum.“ Uzmimo li pako ono drugojatno Konstantinovo izviestje za istinito, to biskupija dubrovačka (pače i južni dio splietske) bila bi ležala u obsègu srbskih primorskih kneževin; što se nikako neslaže sa suvremenimi postavnimi dati.

---

[1] Const. Porph. de Adm. c. XXXII—III.

[2] U listu pape Ivana X. od god. 923 ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 92. 94.

[3] Joh. Chron. Venet. (ed. Pertz. SS. Germ. IX. p. 23). Annal. Benevent. ad a. 926.

[4] Jid. ibid. Lupus Protospath. ad a. 926.

Krom toga u sviesti čitavoga pučanstva med Cetinom i Bojanom ležalo je od njekada do danas, da je ono kost od kosti naroda hrvatskoga i da jezik, kojim sbori, jest hrvatski; ova sviest je uzko skopčana s naj starijom poviesti naroda hrvatskoga. Već naš stari hrvatski lietopisac, izvorno pisan hrvatskim pismom ili glagoljicom, pripovjedajuć kako IX. vieka Budimir podieli svoju prostranu državu u razne pokrajine i biskupije med ostalimi ovo piše [1]): „I primorje razdili na dvoje: počamši od mista grada... ki se zove Dalma... deri do mista, kô se zove Valdemin. Od Dalme do Valdemina prozva Harvate bile, šta su Dalmatini nižji; i još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotle prozvà dolnju Dalmaciju.“ Isto i pop Dukljanin, pisac XII. vieka (okô g. 1161), o toj deobi veli [2]): „deinde maritima in duas divisit provincias: a loco Dalmae... usque ad Valdevino vocavit Croatiam albam, quae et inferior Dalmatia dicitur... item ab eodom loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrrachium, Croatiam rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur.“ U toj crvenoj Hrvatskoj ili gornjoj Dalmaciji bijaše metropolija Duklja, a biskupije podčinjene joj: barska, budvanska, kotorska, olgunska, svačka, skadarska, drivastska, pulatska, srbska, bosanska, trebinjska i zahumska. Ova deoba odziva se takodje u Tome arcidjakona splietskoga [3]), i kod ostalih domaćih starijih povjestnikov tako, da kod svih Dalmaciji pripisuje se isti prostor, koga mi po Konstantinu razvismo, tè žitelji slovjenski med Istrom i Barom, kada god se kojim specifičnim imenom prozivaju, imenuju se Hrvati; pà i stari naši pisci, bili oni iz Spljeta i Zadra, bili iz Dubrovnika i Kotora svoj slovjenski jezik, kada ga specifičnim imenom krste, zovu ga hrvatskim.

---

[1] Chron. Venet. loc. cit: »Qui (Petrus) dum Chroatorum fines rediens transire vellet, a Michahele Sclavorum duce fraude deceptus...« Dümmler (Slaven in Dalmatien. p. 64), dà kako opazuje ovdje pogrešku, kao da bi mjesto »Chroatorum fines« imalo biti »Serborum fines.« Nù to uprav imalo bi se prije dokazati, da Zahumje bijaše srbska županija.

[2] Farlati: Illyr. sacr. III., 92. »et Michaele in suis finibus praesidente duce... dictus Chroatorum rex et Michaël cum suis proceribus, simulque episcopis Dalmatiarum.«

[3] Ib. p. 106: Ovdje biskup ninski zove se »in Croatarum terra episcopus,« ti nastojaše dobiti »primatum Dalmatiarum episcoporum« (ib. p. 96.) t. j. ne samo hrvatskoga pučanstva, nego i starih biskupij.

---

[1]) Arkiv za jugosl. poviest. Knj. I., str. 19. 20.

[2]) Regn. Slav. c. 12. ed. Schwandt. Script. rer. hung. tom. III. Ovdje dà kako nebranimo sve podrobnosti ovoga izviestja u naših ljetopiscev; već se samo pozivamo na njihove geographične pojmove o svojoj otačbini, koje oni crpiše iz predavanja.

[3]) Hist. Salonit. c. XV. ead. edit.

Iz svega toga smiemo zaključiti, da prvobitne granice južne stare Hrvatske nebijahu rieka Cetina već Bojana. Zato i južne granice države Hrvatske kod Konstantina, kako jih u prvom opisu opredjeljuje, bile bi u redu. Krenimo se sada na iztok.

Još god. 852, 4. Ožujka očitovaše hrvatski knez Trpimir u latinskoj povelji [1], datoj crkvi solinskoj, da je ova „metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum.“ Ovo očitovanje jest javno i diplomatično; s toga možemo se nanj posvema nasloniti. Pà šta se u njem veli? da je crkva solinska metropolijom tja do dunavske obàle. Ovdje se da kako može razumjevati samo dunavska obala u posavskoj Panoniji; pošto do Dunava u prekodravskoj Panoniji solinska metropolija nikada nebje protegla svoje granice; a krom toga znamo, da u ono doba Panonija do Drave spadaše na solnogradsku metropoliju, koja se u Panoniji kod Drave sticaše sa solinskom, a po odluci Karla velikoga (810) i njegova sina Ljudevita (819) kod Drave u Noriku s oglajskom (Aquileia) crkvom. Solinska indi metropolija imaše za svoju granicu na toj strani rieku Dravu i Dunav. Nù Trpimir veli, da solinska crkva je metropolijom „skoro po čitavoj državi (regnum) Hrvatskoj“ t. j. da na njezinu duhovnu vlast spada skoro čitava Hrvatska. Odavle sliedi, da je njeki dio Hrvatske zemlje bio u ono doba izvan područja metropolije solinske, koja je tim načinom posvema ležala unutar političkih granic Hrvatske; nu ove bijahu prostranije od granic solinske metropolije, prem je ova skoro čitavu Hrvatsku obsizala.

---

[1] Ova važna i naj starija domaća listina čita se u Rkp. „donationes principum Ecclesiae Spalatensis u biskupskom arkivu u Spljetu. Ima je u raznih prepisih. Odtiskà ju nješto pogrešno Lucius: Hist. de Regno Dalm. et Croat. lib. II., c. 2. Farlati: Illyr. sacr. III., 51.

Ta druga crkva, kojoj bijaše takodje podčinjen jedan, prem malen dio zemlje Hrvatske, bijaše bezdvojbeno patrijaršija oglajska, koja imaše u svojoj duhovnoj vlasti Istru, Norik i dio Panonije do gornje Drave. Nù iz onoga očitovanja takodje sliedi, da metropolija solinska, kako primjetismo, ležaše u obsegu države Hrvatske; a pošto na metropoliju solinsku od prastarih vremen spadaše čitava Bosna, tó je ova bila i cieloviti dio države Hrvatske, koja se na taj način na iztok protezala do Drine. Ova rieka, koja i staroj Dalmaciji činjaše iztočnu granicu, bijaše dakle i Hrvatskoj granica na iztoku. Da je Bosna bila cieloviti dio Hrvatske može se izvesti još odanle, što Einhard, kako vidismo, o Srbih govori kano o narodu, s kojim njegovi zemljaci nedodjoše u nikakav doticaj, i koga samo po nješto poznavaše iz pripovjedanja („dicitur“); zatim što Hrvati i Bugari, koji već početkom IX. vieka gospodovahu na Timoku, Moravi i dolnjem Dunavu, bješe se zaratili, bez da se išto govori o Srbih, kano o narodu stanujućem med Hrvatskom i Bugarskom [1]).

Zaključmo dakle ovu razpravu o starih granicah prvobitne Hrvatske na temelju Konstantinova prvoga opisa, odkle mogosmo se uvjeriti, da novo utemeljena država Hrvatska, podigavša se početkom VII. stolietja u staroj Dalmaciji, Istri i Panoniji, imaše za granice Bojanu, Drinu, Dunav, Dravu, Sanu, i planine Istarske. Iza ledjah hrvatskoga naroda naselio se je narod srbski. On posjedè prostoriju med Drinom, Moravom i Mljavom s jednę, tè med dolnjom Drinom izpod ustja Lima, bližnjimi dinaričkimi planinami, riekom Drincem, Sitnicom i Toplicom. Na taj način Srbski narod naseli izim današnje Srbske kneževine još velik dio sjeverne Arbanaske i tako zvane turske Srbije. On je uz

---

[1]) Jur Krause (Res Slavorum etc. p. 4. 5.) na ova dva posliednja razloga obrati svoju pozornost.

Drinu i dinaričke planine medjašio s hrvatskim pobratimim, a na jugu i iztoku sa srodnim bugarsko-slovjenskim narodom. Na dolnjoj Drini, zapadnoj Moravi, Ibru i Rasinji širila se je Konstantinova τὰ Σέρβλια s gradovi: Desnicom (Δεστινίκα), stolicom srbskoga velikoga župana, Čarnabučom, Medjuriečjem, Drežnikom i Lješnicom. Ovdje ležala je takodje župa Rasa, jezgra staro-srbske države sve do Nemanjićev.

Pošto na taj način proučismo granice novoustrojene države Hrvatske, ostaje nam, da na kratko preglednemo: je li i koliko tečajem četirih skoro stolietjij, za kojih domaći vladari s njom upravljahu, ove granice razširiše se ili sužiše.

Cielokupnosti države Hrvatske naj prije zaprieti pogibelj od Njemačke. Počem od VIII. vieka opazujemo u njemačkom življu njeku tajnu težnju prama jadranskom moru, Dunavu i Savi, u obće na iztok. Ova težnja traje evo jur tisuće i više godin, te ju njemačko novinarstvo rado imenuje „der Zug nach Osten.“ Naravska je stvar, da se ova težnja mogaše oživotvoriti samo na štetu naroda slovjenskoga. Kô što na jugu bijaše se medju to utemeljila država Hrvatska, Srbska i Bugarska proti Carigradu, tako proti Njemačtvu jur u VII. vieku podižè se zapadna slovjenska država (627—662), kojoj bijaše jezgrom Česka, a južno krilo Koruška, sjeverno pako polabsko Slovjenstvo [1]). Nù i ova velika država, čiem joj veliki utemeljitelj slavni Samo umriè, kano tielo bez duha razpadè se. U Slovjenstvu interesse pojedinih koljen još nebijahu nadjačali mnogo važniji interessi narodni. U Koruškoj pomoliše se doduše domaći knezovi, neodvisni u nutrnjem upravljanju; ali u svojoj osamljenosti nemogahu oprieti se niti prvoj bujavici, koja dojurì od zapada. Okô god. 772 Thassilo II. osvojì Korušku i podčinì ju vojvodstvu Bavarskom. Tiem on prokrči put Franačkomu kralju Karlu, naslovom Velikomu. Ovaj bo naj veći svoga vieka zavojevatelj narodov razoriv kraljestvo longobardsko (774—776), pokorì si takodje Bavarsku, a s njom slovensku Korušku (788).

---

[1]) Sr. Šafařik. Slov. starožit. str. 769. 770.

Sada Karlo stajaše na medjah hrvatskih i obarskih. On jih odlučì prekoračiti. Nù triebalo mu je naj prije skršiti byzantinsku vlast u primorju Istarskom, da si tiem put otvorì u Liburniju i Dalmaciju hrvatsku. U talijanskih Istarskih gradovih žiteljstvo, a navlaš svetjenstvo, bivše rimskoga obreda, nije imalo prijati grčkomu gospodstvu; bar se to može zaključiti iz sumnjičenja, kojim Grci potvarahu Mauricia istarskoga biskupa, kao da bi ovaj bio hteo Karlu predati grčki dio Istre ¹). Karlu se sbilja skorom prigoda ponudì osvojiti ovu veleva̋žnu točku kod jadranskoga mora. Zavadiv se najme s grčkom caricom Irenom, u kojoj zrcalì se duh ruske Katarine II., pošto bi bio naj prije napadnut u dolnjoj Italiji, ovdjè grčku vojsku hametom potučè, tè osvojì (788) byzantinsku Istru ²). Karlo dadè joj vlastitoga vojvodu (dux); podčinì ga vrhovnoj vlasti Frijulskoga markgrofa s uvjetom, da onih 344 dukatov (do 12. 384 for.), što jih na godinu platjaše Carigradu, u buduće šalje Franačkomu dvoru.

Ovako obrubì Karlo iztočne granice svoje države od istarskih obal jadranskoga mora, pa na gornju Savu i Dravu tja do Češke. Kao da nebi bio hteo u onaj par dirati u Hrvatsku i Obarsku, god. 790 u Reznu htedè urediti gra-

---

¹) Cf. Epist. Hadriani papae ad Carol. ap. Mansi. Coll. Conc. XII., 773: »zelo ducti tam praedicti Graeci, quam ipsi Histrienses ejus (Mauricii histriensis eppi) oculos eruerint, proponentes ei, ut quasi ipsum teritorium Histriense vestrae sublimi Excellentiae tradere debuisset.«

²) Cf. Muratori: Annali d'Italia Milano 1744. Vol. IV., p. 411.

nice i ustrojiti okô njih zavojštene krajine. Ali na tom sastanku zavadì se s obarskimi poslanici; pà ta zavada bje zamet ratu [1], koj se svrši s podpunom pobjedom Franačkoga slovjenskim poduprtoga oružja; a malo ne iztrebljenjem obarskoga, Europi toli uzasnoga naroda. Već god. 769 pokloniše se Karlu obarski kagan sa svojimi boljarî u panonskih obkopih, u kojih bje sakriven plien polu svieta [2].

Jedva Karlo zadà posliednju ranu Obrom, koje prije dvie sto godin hrvatski narod iztisnu iz većega prostora, kad al okrenù oružje i proti Hrvatom. Naj prije naumì otet jim Liburniju; nù ovdje zlo prodjè, jer Franačka vojska bje kod Trsata god. 799 potučena, a sám furlanski markgrof Erich od stanovničtva umoren [3]. Nù nasliednik mu Kadolach nastavì rat; dok Hrvati nemogavši odoljeti sili, pred kom klanjaše se sav zapad, iznemoglu byzantinsku vrhovnu vlast neizmieniše s Franačkom. Pošto bi bio Karlo tečajem kakvih četrnaest godin na taj način razširio granice svoje države tja do Dunava i jadranskoga mora, mjeseca kolovoza god. 803 u Reznu ustrojì iz ovih iztočnih i južnih pokrajin dvie markgrofije: jednu na iztoku (Ostland), a drugu na jugu, kojoj bje Furlanska jezgrom. Prvoj podčinù gornju i dolnju Panoniju; drugoj Korušku, Istru i Hrvatsku. Slovjenski knezovi i župani ostahu in thesi neodvisni u nutrnjem upravljanju svojih pokrajin; a sva odvisnost od Franačke vlasti bijaše u tom, da ju imahu priznavati za svoju zaštitnicu i platjat joj njeki danak.

U Grkov mah preotè poslovica, da je dobro imati Njemce za prijatelje, ali ne za susjede. A kako bijaše Hrvatom i Slovencem, kojim bijahu ne samo susjedi, nô i gospodari? Furlanski markgrofi sámi korjeniti Njemci (Erich,

---

[1] Einhard ad a. 790.

[2] Convers. Bogoar. et Carant. (Mon. Germ. SS. XI.) p. 9.

[3] Einhard ad a. 799.

Kadolach, Balderich) sve više miešahu u nutrnje poslove hrvatskih i slovenskih županov. U Hrvatsku i Korušku uvadjahu se njemačke naselbine, a navlaš u krasni Sriem, koj odanle u Grčkih pisac slovi Φραγγοχωρεον (Frankenland). S hrvatskim narodom postupalo se nečovječno [1], kô što u obće nesamo južni, nego i polabski Slovjeni [2]) težko ćutijahu ovo njemačko zaštitničtvo. A što je naj gorje, Franačka gordost nije ni trpila tužbe miroljubivoga naroda hrvatskoga. Odkuda da mu pomoć zasja? Carigrad zadovoljì se, što mu Karlo ugovorom od god. 812 odstupì Mletke i primorske gradove s otoci Krkom, Rabom i Cresom [3]).

Nepreostà indi narodu hrvatskomu van da se osviesti. Hrvati u posavskoj Panoniji dignu se listom, uz nje pristadoše Krajnci i Korušci. Ovomu narodnomu ustanku stavì se na čelo hrabri Ljudevit panonsko-hrvatski veliki župan; pošto bi se bio badava na cahovskom saboru god. 818 istomu kralju Ljudevitu potužio proti bezzakonju Furlanskoga markgrofa Kadolacha. Ljudevit sa svojim narodom i svojimi saveznici u višegodišnjem ratu boraše se tako vitežki, da je prkosio čitavoj ogromnoj sili njemačkoj, te joj tek god. 822 u Srbiju izmačè, pošto neprijatelju podjè za rukom udušiti ustanak na gornjoj Savi i Soči, tè razdvojiv brata od brata dignuti na oružje proti Ljudevitu sàmoga Bornu, velikoga župana Dalmatinske Hrvatske! [1]).

---

[1]) Cf. Const. Porph. de Adm. Imp. c. XXX: »Tanta autem in ipsos crudelitate utebantur Franci, ut lactentes adhuc eorum pueros occidentes canibus objicerent.« Onim njemačkim povjestnikom, koji svoje predje brane, budi što se o njih čita in Vita s. Eusicii (ap. Bouquet III., 429): »Circumquaque respiciens cernit ligatos, quos regalis (Francorum) exercitus ducebat (ex Hispania) captivos more canum binos et binos insimul copulatos.«

[2]) Cf. Dithmari: Chron. lib. III., p. 65. ed. Wagner.

[3]) Einhard ad a. 812. Vita Caroli M. c. 14.

Ovo je prvi primjer u našoj poviesti, da se naš narod boraše za svoju neodvisnost i narodnost proti Njemačtvu — prvi primjer, da ustanak planù u jedan tren na Dravi, Savi, Kupi, Krku i Soči — prvi primjer, da se okô Hrvatske bratja u Noriku osredotočiše. Da su se Hrvati u Dalmaciji ovomu ustanku pridružili, lasno bi se bilo od njemačkoga upliva sve Iugoslovjenstvo oslobodilo i utemeljilo jednu državu od gornje Drave i Soče tja do Bojane. Medjuto ovaj, prem osujetjeni ustanak, ulì u neprijatelje veće štovanje hrvatskoga imena; a pošto malo kašnje Frijulska markgrofija razpadè se u četiri grofije, od kojih Koruška po svoj prilici dočepà se svojih starih granic s kneževskom stolicom u Krčkom (Gurk), dočim Frijulština priklopì se novoj talijanskoj kraljevini: to povratì se i Hrvatskoj stara sloboda i s veće česti stare granice ostav još donekle po imenu samo pod zaštitom Franačkom. Na taj način mogaše veliki župan Trpimir god. 852 reći, da je država Hrvatska prostranija od iste solinske metropolije. Takova mogaše dignuti na noge 100.000 pješakov, 60.000 konjanikov, a na moru 5.200 brodarov, koji oboružahu 40 velikih a sto manjih brodov [2]).

Nù ta snaga zemlje Hrvatske omalakšà, kada okô god. 860 pod Miroslavom, sinom Krešimira I., u njoj nutrnji rat buknù, koj velikoga župana lišì života i priestolja. Konstantin veli da je uslied tih memirov, za kojih pope se na priestol ban Pribunja, ona vojska omanjila se. Što Hrvatska nebijaše iza toga u stanju dignuti na noge tolike vojske, po našem mnienju pokazuje nam, da joj se stisnuše granice. Sbilja, med listovi pape Ivana VIII. je jedan pisan po svoj prilici god. 874. 75 Mutimiru, bezdvojbeno srbskomu županu; jer hrvatski Mutimir vladaše tek poslie Branimira god. 892. U tom pismu 1) papa nagovara kneza srbskoga, da bi se vratio „koliko može“ k panonskoj biskupiji. Kao što drugdje obširno dokazasmo, rimska stolica bijaše odlučila novoj panonskoj metropoliji, koju izručì sv. Methodu, podčinitì sve one pokrajine, koje i njegda idjahu u područje stare panonske Metropolije. Na ove pako spadaše sva posavska Panonija, u kojoj, najme u Sriemu, bijaše sáma stolica metropolite, kao takodje njeki dio, do nje dopirajući, prekosavske zemlje. U ovih dakle pokrajinah, bilo u Sriemu, bilo u staroj Moesiji, ili u bližnjem Illyriku imao je gospodovati Mutimir. Pošto još za Konstantina Bosne (τὸ χωρίον Βόσωνα) dio, koj je med istoimenom riekom i Drinom, spadaše na Srbsku kneževinu, scienimo, da ova pokrajina s obližnjim Sriemom bijaše poslie Tr̀pimira odtrgnuta od Hrvatske.

---

[1]) Id. ad a. 819—22 ap. Pertz. I., 205—209.

[2]) Const. Porph. de Adm. Imp. c. XXXI.

A kako se Srbija uvučè u taj dio stare Hrvatske? Od vremena Kruma (okô 802—815) ratobornoga bugarskoga kneza država Bugarska dočepà se Dunava i Tise. Bugarski podanici Timočani, Braničevci i Bodrići stanovahu od Timoka, prieko Dunava sve do ustja Drave. Ovdje medjašila je Bugarska s Hrvatskom. Kao što Konstantin opazuje, obe ove susjedne pokrajine živile su u miru; dok se pod knezom Borisem (844—89) nezaratiše. Boj bi svršio bio bez velikoga uspieha; mir se utanačì, pošto se Boris zadovoljì s darovî, koje mu Hrvati daše 2). Nù isti knez bugarski gore prodjè sa Srblji; jer tri Vlastimirovići Mutimir, Strojmir i Gojko tako ga potukoše, da jim u ruke padè Borisev sin stariji Vladimir; tè proti svojoj volji bijaše prinužden

---

1) Vidi: Viek i djelov. sv. Cyrilla i Methoda str. 288.

2) Loc. cit: »Sed cum nihil (Boris) effecisset, muneribus datis et acceptis pacem fecit.«

sa Srbijom mir utanačiti [1]. U tih ratnih okolnostih, po našem mnienju imala Srbija onaj dio sadašnje Bosne osvojiti; bilo što ga od Borisa, komu ga Hrvati odstupiše („muneribus datis et acceptis pacem fecit“), kano uvjet mira primì; bilo što ojačana s pobiede nad Bugarskom osvojì ga, kada u Hrvatskoj nutrnji rat biesnjaše.

U obće reć bi, da ona doba, koje Hrvatska bijaše pod vrhovnom vlasti Franačkom, zlo po nju prodjè. Na jugu Neretvani digoše glavu; borahu se s Mletćani na moru; sklapljahu s njimi mir i ugovore [2]). kada god se jim svidi, nepitajuć ni hrvatskoga, a mnogo manje srbskoga velikoga župana. Ako je istinito, što Konstantin pripovjeda, to bi bili Neretvani početkom X. vieka samo za njeko vrieme priznavali vrhovnu vlast Petra srbskoga velikoga župana (okô 917). Izpod Neretve, kako vidismo, podižè se pod Mihajlom Viševićem zahumska kneževina, neodvisna od Srbije, oprijateljena pako s Hrvatskom; ali gospodujuća u znatnoj česti njezine po starini zemlje.

Tako polovinom X. vieka bila bi se Hrvatska po Konstantinovu opisu [3]) stisnula uz more od rieke Cetine do Istarske medje ili do grada Labina (Ἀλβούνον=tal. Albona) t. j. do rieke Raše. Kopne granice onodobne Hrvatske bijahu mu slabije poznate; tè je možemo ponješto opredjeliti iz njegova opisa hrvatskih županij. Med ovimi navadja najme Konstantin županiju Imotsku (τὰ Ἤμοτα) i hlievansku (ἡ Χλεβιανα). Prva nosi ime od Imotska (grada), na hrcegovačkoj granici u Dalmaciji, druga od hrcegovačke varoši Hlievna ili Lievna. Obe ove županije ležahu dakle prieko Cetine, koja na taj način bijaše samo uz more medjom hrvatskom; dočim u kopno Hrvatska protezaše se izpod Cetine i pram jug-iztoku u današnju Hercegovinu. Cetini na jug uz more ležaše Neretvanija, tè se vukla uz more do rieke istoimene, gdje je medjašila sa Zahumjem. Bijaše razdieljena u tri županije, od kojih dvie: raztočka (Ῥαστώτζα) i mokrska (Μοκρὸν) ili makarska ležahu uz more, a tretja duvnanska (Δαλὲν=Dalminium=Dlmno, Dumno, Duvno) u nutrnjoj zemlji, u sadanjoj Hercegovini, gdje ju Neretva djelijaše od Zahumja. Dalje unutar na iztok nije se protezala; pošto ovdje t. j. negdje na gornjoj Neretvi i Rami u sadašnjoj Hercegovini sticala se je Hrvatska sa Zahumjem [1]. Iz svega toga vidi se, da Hrvatska na jug-iztok polovinom X. vieka posiedovaše velik dio današnje sjeverne Hercegovine. Nadalje — med hrvatskimi županijami Konstantin navadja županiju plevansku (ἡ Πλέβα) i vezentsku (ἡ Πεσέντα). Prva ima jamačno ime od rieke Pleve ili Plive u sadašnjoj turskoj Hrvatskoj, koja se izpod Jajca izlieva u Vrbas. Kod grada Jajca spominje se u narodnih pjesmah planina Vezenta. Tako u jednoj nar. pjesmi [2] četiri uskoka „primiše se gore uz Vezentu, uz Vezentu visoku planinu; od Jajca ih niko nevidjeo; nô ih vidjè čobanče Ivanče iz Vezente visoke planine . . . pà se baci dole niz Vezentu, oda pravo Jajcu bijelome.“ U zemljovidu Kiepertovom Bosne i Dalmacije, koj leži preda mnom, neima ubilježene planine Vezente; već se ondje piše kod Jajca Suha planina. Obe ove županije ležahu dakle u sadašnjoj Bosni [3].

---

[1]) Id. c. XXXII.: »Tunc filii casu permotus Boryses, quamvis invitus, pacem cum Serviis ferit.«

[2]) Cf. Joh. Chron. Venet. p. 17.

[3]) Ibid. c. XXX.

---

[1] Ibid: »Zachlumorum principatus . . . ora maritima Paganis, montana, quae ad Septentrionem, Chrovatis, quae in fronte, Serbliae conterminat.«

[2] Kod Vuka: Srpske Nar. pjesme. knj. III., str. 332—42.

[3] Lucius Op. cit. lib. I., c. 13. veli: »Pesenta, postea in dioecesi Tinniniensi.« Krčelić: Not. prael. de regn. Dalm. Croat. p. 68: »Pesenna, nunc Pisinum.« Na Pazin u Istri misli i danas jedan naš vriedan domoljub. Nù nevidimo razloga, s koga

nù svakako s ove strane istoimene rieke. Župi gadskoj (ἡ Γουτζηκα), tako prozvatoj od riečice Gacke kod Otočca u gornjoj hrvatskoj krajini [1]), naš Konstantin nenapominja na sjeveru nikakovih inih županij. Sjeverne granice unutrnje Hrvatske bijahu mu manje poznate; medju to kušat ćemo jih naznačiti. Gore već napomenusmo, da u smislu Konstantinovu onodobna Hrvatska od Labina u planine (πρὸς τα ὀρεινὰ) protezaše se još nješto nad Istarskom pokrajinom (marca, θέμα). S ove dakle strane imaše svoje stare granice. s kojimi dopiraše do Koruške markgrofije. Nù u Panoniji bješe se dogodile velike promjene početkom X. vieka. Ovdje najme na razvalinah Velike Moravske (907) osnovaše Madjari svoju novu postojbinu, kojoj suvremeni Konstantin ovako opisuje granice [2]): „Turkom (τοῖς Τούρκοις) t. j. Madjarom pogranični susjedi jesu na iztok Bugari, od kojih djeli jih Ister rieka, prozvata takodje Dunaj; na sjever Pečenezi; na zapad Franci; na jug Hrvati.“ Ostavljajuć sve ostale granice, nas se tiču samo one, koje dieliše Hrvatsku od Ugarske; s toga nastojat ćemo opredielit jih točnije. Našemu Konstantinu bijaše dobro poznato, da Madjari osvojiše i posjedoše „Veliku Moravsku, ili Svatoplukovu državu“ [3]); pà i njezine granice bijahu mu po-

---

bi imali u tumačenju istoga Konstantina sići izvan granic njim opredjeljenih i izvan opisa njegovih županij.

[1]) Krčelić op. cit. ibid. drži Konstantinovu Γουτζηκα županiju za Gotse, Gočevje u današnjoj Kranjskoj. Taj predjel spadaše dà kako na Hrvatsku; nù već s tim, što Konstantin Gačku stavlja uz Liku i Krbavu, dost jasno nam sviedoči, da mišljaše Gacku u otočkom regementu, nespominjajuć da Kočevje jest pozdnija njemačka naselbina.

[2]) De Adm. Imp. c. XL.

[3]) Id. c. XIII: ‛Η μηγάλη Μοραβια, ἡ χώρα τοῦ Σφενδόπλοκου (Сватоплѣкъ) quae omnino a Turcis vastata est et ab ipsis iam obtinetur.«

znate. On najme naročito veli: da je od Soluna do Dunava, gdje leži Beograd (το Βελέγραδα), osam dan puta, ako tko na mjestih počiva: „iza Dunava pako bivaju Turci u (Velikoj) Moravskoj“ [1]. Još bolje naznačuje Ugarskoj južne granice popunjavajuć na drugom mjestu [2] navedene rieči tim načinom: „opet tik rieke leži Sriem (το Σέρμιον), koj je oddaljen od Beograda dva dana hoda; odanle Velika Moravska nepokrštjena, koju Madjari opustošiše, i kojoj knez bijaše njekada Svatopluk.“ Na ovoj dakle strani po Konstantinu ležala je Ugarska s one strane Dunava, te ju Dunav dielio od Sriema. Da i tuj bijaše Dunav sbilja medjom vidi se iz riečih, koje odmah primjetnù: „atque haec quidem juxta Istrum flumen, monumenta sunt atque cognomenta.“ Odkle sliedi, da po Konstantinu onodobna Ugarska na jug protezala se samo do Dunava, koj ju dielio je od Hrvatske u Sriemu, a pram jug-iztoku od Bugarske. Isto sliedi takodje odanle; što Konstantin opisujuć rieke Ugarske napominje Tisu (ή Τετζα), Temes (ό Τιμήσες), Maroš (ό Μορήσες), Kőrös (ό Κρίσος=Križ); ali o Savi ni spomena. Zato ovako točno opredjeljene ugarske granice med Hrvatskom i Bugarskom nemože oprovrći nikako istoga Konstantina viest [3]), da Madjari bivaju takodje med Savom i Dunavom, dakle u starodavnom Sriemu, tiem manje što ga isti drugdje izključuje iz Velike Moravske, koju postojbinom Madjarov nazivlje. Dalje na zapad granica med Ugarskom i Hrvatskom imala biti rieka Drava; Konstantin bo bez iznimke veli, da Ugrom na jug susjedi su Hrvati; što i tiem potvrdjava, jer pripovjeda, da Moravljani došastjem Madjarov u velikom broju utekoše u Hrvatsku. — Koliku ranu i obćutì Slovjenstvo, što Madjari posjedoše Veliku Moravsku i dio zadunavske Bugarske, toliko koristiše Hrvatstvu, što mu daše povod politički sjediniti se, i u posavskoj Panoniji uništiti njemački upliv. Dualizam med Panonskom i Dalmatinskom Hrvatskom obstojaše još koncem IX. vieka. God. 884 vladaše med Savom i Dravom knez Braclav [1]); pače njegova kneževina na jug protezala se bar do Kupe, jer se u njoj navadjaju Kupa i Odra [2]). Al on bijaše još svedjer pod vrhovnom vlasti njemačkoga kraljestva; dà veliki privrženik i štitjenik kralja Arnulfa, kroz koga svoju kneževinu razširì. Od njega najme dobì u léno dolnju Panoniju s gradom Mosburgom na Sali kod Blatna (Balatona) [3]), štono njekada posjedovaše Privina, Kocel i Svatopluk. S dolnjom Panonijom sdružì se opet duljebska župa s Optujem (Pettau), koja god. 874 bijaše se odciepila od nje, sačinjav posebnu grofiju pod vrhovnom vlastju Koruškoga markgrofa [4]). Na taj način Panonska Hrvatska pod Braclavom koncem IX. vieka obsizaše krom posavske Panonije tja do Pokupja, dokle imala dopirati Dalmatinska Hrvatska, još s one strane Drave čitavu dolnju Panoniju. Na nju dakle spadaše na zapadu krajina celjska i optujska u današnjem Štajeru. S došastjem Madjarov nestadè ove panonske Hrvatske; ono što bijaše s one strane Drave i Mure osvojiše Madjari; sve ostalo s ove strane obiju riek priklopì se k Hrvatskoj koja sada u jedno stopì dalmatinske i panonske pokrajine, na koje više stolietjij, kako ćemo vidjeti, spadahu pomenuti predjeli sadašnje južne Štajerske[1]. Za ovaj dio panonske Hrvatske splietski sabor od god. 928 htedè uzkrisiti staru biskupiju u Sisku[2].

---

[1] Id c. XLII: »Et habitant quidem trans Danubium flumen Turcae in terra Moravia.«

[2] Id. c. XL.

[3] Id. c. XLII: »atque etiam ulterius inter Danubium et Savum. (Turcae habitant).«

---

[1]) Annal. Fuld. ad a. 884: »Postea veniente Brazlavone duce, qui in id tempus regnum inter Dravo et Savo flumina tenuit.«

[2]) Ib. ad a. 892: »de Regno Brazlavonis per fluvium Odgora (Odra) usque ad Culpam perfluentes Savi fluminis navigio in Bulgariam perducti.«

[3]) Ib. ad a. 895: Imperator Panoniam cum urbe paludarum (Mosburg) Brazlavoni, duci suo, in id tempus commendavit.«

[4]) Cf. Dummler: Südöstlich. Marken. S. 41.

Iz svega toga vidi se, koli plitko poznavaše svoju staru otačbinu Neimenovanović bilježnik kralja Bele, kada pripovjeda[3], da Árpádovi vojvode Lel, Bulšu i Bothond osvojiše Spljet i „podvrgoše si čitavu Hrvatsku,“ tè da pod Zultom sinom Árpádovim granice Ugarske dopirahu na zapad „sve do mora, gdje je grad Spljet,“ a na jug sve do balkanskoga tjesnaca sv. Vasilije kod Sredca s jedne, s druge pako strane „do zemlje Raške. U ostalom nečudimo se toliko buncanju ovoga šarovitoga pisca, koliko se čudimo njekim novijim madjarskim hyperkritikom, koji kritici domaće poviesti na prkos na tom blatu osnivaju prava svoje sv. Krune[4].

Na taj način država Hrvatska bijaše X. vieka jača i moćnija nô ikada prije; pà njezina veličina rasla je čiem niže padahu dvie obližnje jugoslovjenske države: Srbska i Bugarska. U Srbiji već od konca IX. vieka nastahu nutrnji nemiri i borbe za priestol kneževski med djecom Mutimirovom i Strojmirovom; razne stranke imahu podpor što u Bugarskoj, što u Hrvatskoj, a što u Carigradu, dok napokon Časlavu Klonimiroviću nepodjè za rukom okô god. 934 ustrojiti i utvrditi srbsku državu[5]. Nù čiem veliki župan

---

[1] Cf. Krčelić (Op. cit. p. 97.) izvadja iz Štajerskoga diplomatara Frölihova »Croatas... autem a. 985. ad Muram usque fluvium dominatum suum extendisse, ac terras prope hodiernum Leobium (Ljuben)... possedisse.« Cf. Chron. croat. ib. p. 43.

[2] Ap. Farlati. III., 103: »proponatur sive in Scardonitana ecclesia, vel Sisciana, aut certe in Dalminensi ecclesia.«

[3] Ed. Schwandt. c. XLII., XLIV., LVII.

[4] Cf. Fejér: Cod. Dipl. Hung. tom. VIII., vol. IV., p. 14—17.

[5] Const. Porph. de adm. Imp. c. XXXII.

Časlav preminù (negdje poslie god. 959) razdor, koga on znadijaše za svoga života obuzdati, opet glavu dignu i razrieši se onaj savez, koj srbske župane vezaše s velikim županom. „Tada — kako jadikuje domoljubni lietopisac — ostadè zemlja bez glave (sine rege) i župani (bani) počeše vladati nad svojom zemljom, svaki nad svojom pokrajinom“ [1]). Od ovo doba srbski narod padè u duboko političko mrtvilo, iz koga probudi ga tek XII. vieka Stjepan Nemanja. — Nù i Bugarsku snadjè golema nesreća; jer joj nestanè životvornoga duha volikoga Simeona (+ 927). Nutrnji razdor politički i vjerozakonski podgriznù joj snagu; tè iza nesretnoga vojevanja dvaput (971—976, 1081) predà ju Grkom na milost i nemilost.

Sreća dakle po Iugoslovjenstvo što se Hrvatska okriepi. Pod Krešimirom II. i njegovim sinom Držislavom staše jaka u nutri, a ugledna naprama susjedom. Ako ne prije, a to sada svakako, i onaj dio Bosne, ležeći med Bosnom i Drinom, koj pod Mutimirom bijaše srbski, dodjè Hrvatom u ruke. Domaći ljetopisac scieni [2]), da ga Krešimir osvoji. Na jugu izpod Cetine Neretvanija i Zahumje opet budu cielovite česti države Hrvatske. Toma arcidjakon splietski ovako opisuje granice onodobne Hrvatske [3]): „Ista fuerunt regni eorum confinia: ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Dulmio (Duvno), ab occidente Carinthia, versus mare usque ad opidum Stridonis, quod nun cest confinium Dalmatiae et Istriae, ab aquilone vero a ripa Danubii usque ad mare Dalmaticum cum tota Maronia et Chulmiae ducatu.“ Hrvatska indi kraljevina na sjever iztok protezala se je do dunavske obale u Sriemu, na sjever-zapad do Koruške, a prama moru na nju spadaše velik dio Istre; na iztok širila se je do rieke Drine; na jugu obsizaše cielu Konstantinovu županiju Neretvansku i Zahumje. S ove dakle strane bijaše joj granica grad Dubrovnik; a na jug-iztoku Duvno t. j. Neretva, i bezdvojbeno čitava ona Krajina med vrelima Neretve i Bosne, tà još za Konstantina, kako vidismo, na gornjoj Neretvi sticaše se Hrvatska sa Zahumjem.

---

[1]) Pop Dukljanin: op. cit. XIX. Ovdje počimlje taj ljetopisac biti kritičniji. Časlav imao živiti, kada Konstantin pisaše svoje za nas dragocieno djelo.

[2]) Id. c. XXIII: »Cresimirus cepit Bosnam, et dominavit eam.«

[3]) Hist Salonit. c. XIII.

Južne granice Hrvatske kraljevine ostale su nepromienjene još u XI. vieku. U obsegu najme Konstantinove Neretvanske županije, a Ivana mletačkoga [1]) županije „Marianorum,“ tè Tome Arcidjakona „Maronie“ nastà hrvatska primorska županija ili Vojvodovina. U jednoj najme listini [2]) za kralja Zvonimira čita se „Jacobus dux Marianorum,“ gdje se čudnovato isti oblik izrazuje, kao u Ivana Mletčana; u drugoj [3]) od god. 1089 kralja Stjepana med svjedoci podpisan je isti Jakov „morsticus jupanus“ t. j. morski ili primorski župan. Kraj uz more u Dalmaciji od Cetine do Neretve i dan danas zove se primorje; pà uprav ovdje ležala je Konstantinova Neretvanska županija; ovdje je vladao Ivanov „Drosaicus Marianorum iudex,“ pà nedvojimo, da je ovdje Tomina Maronia, i primorska županija, kojoj župan bijaše Jakov. Njekada i onaj kraj, koj je uz more izpod Neretve do Dubrovnika, te prolazi mimo pelješačkoga poluotoka, zvaše se „Primorje“ sa seli Liscem, Slanom itd [1]). Kada ovo primorje pridružì se Bosni, kralji bosanski prozvahu se takodje vladari „приморию;“ dok kralj Ostoja god. 1398 neprodà ga republici Dubrovačkoj. Ovo Primorje mogaše spadati na upravu istoga Jakova, koj se možebit prozvà „dux (воевода) Marianorum;“ jer mu zemlja bijaše prostranija od navadnih županij.

---

[1]) Const. Porph. op. cit. c. XXXII. et XXXVI. žitelje ove županije zove 'Αρενταvoί, Παγανοι i. e. baptismi expertes (pogani; a županiju zove Παγανια i ἡ τῶν Αρεντανων χορα. Ivan Mletački (ap. Pertz. p. 16, 17, 20, 24, 31, 32) zove jih Narentani, i Mariani; njihova župana Drozaika »Marianorum iudex.« U ovoga pisca X. vieka čita se isti naziv za Konstautinovu županiju Neretvansku, koj i u Tome arcidjakona. **Maronia** od mare=more je polatinčena forma za hrv. Primorje.

[2]) Ap. Farlati. III., 155.

[3]) Ap. Lucium. de regn. Dalm. lib. II., c. 11.

Je li se ikada kraljevina Hrvatska protezala nižje na jug? Dubrovnik, kô što Spliet, Trogir i Zadar, s gradskom okolicom, bijaše slobodan municipium sa samostalnom upravom; jedino pod vrhovnom vlastju byzantinskoga dvora. Nù reć bi, da koncem X. vieka država Hrvatska bijaše mu ili gospodaricom ili bar zaštitnicom; jer kada god. 998 mletački dužda Petar Urseol bje se zaratio s Držislavom, hrvatskim kraljem, pošto bi bio oružjem prisilio Osor, Zadar, Krk, Rab, Trogir, Spljet, Korčulu i Lesinu, da mu priznaju vrhovnu vlast, unidjè takodje u Dubrovnik, gdje se nadbiskup i gradjani pokloniše lavu sv. Marka [2]). Da bi bio Dubrovnik pod byzantinskom zaštitom, dužda mletački nebi ga bio jamačno napao u tom hrvatskom, a ne grčkom ratu. Nù ova mljetačka pobjeda bje mimogredna. Početkom XI. vieka nalazimo Dubrovnik opet pod carigradskim okriljem, kô što nam sviedoče onodobne listine [3]). Otu vrhovnu vlast ovršivaše Carigrad često kroz bližnje, njemu oddane, i zaštitjene slovjenske knezove. Takav bijaše okô god. 1030 Latovist carski protospathar tè — kako se sám piše — „Stratigo Serviae et Zachulmiae.“ On darovà Petru opatu Lokrumskomu crkvu sv. Pankracija u Babinompolju na otoku Mljetu, tè ga uzimlje u zaštitu proti Dubrovčanom i Stonjanom (Stagnensibus), bili oni Slovjeni ili Latini [1]. Kô što iz ovih riečih vidi se, da je bilo u onih stranah potonje dubrovačke republike mješovito stanovničtvo, što našega, što starijega talijanskoga porietla, iz njih takodje sliedi, da Mljet, Ston na Pelješcu i Dubrovnik bijahu pod upravom ili bar okriljem carskoga protospathara Latovista. Ovaj se ujedno zove Strateg ili Vladalac Srbski i zahumski. Pokrajina Zahumje čestje čita se u onodobnih listinah. Tako knez Granko „cum omnibus meis juppanis et nobilibus Zachulmiae“ potvrdjava Lokrumskim Benediktinom crkvu sv. Pankracija u Babinompolju [2]; on bijaše dakle jedan od nasliednikov rečenoga Latovista. Zahumje, Travunje i Srbija s Kotorom, Barom i Olgunom po bulli Benedikta VIII. od god. 1023, 27 Rujna spadaše na Dubrovačku metropoliju [3]. Nù u istom Zahumju, i to u gradu Stonu,

---

[1]) Med ostalim se čita n. p. u povelji Radića Sankovića god. 1395 datoj Dubrovčanom (Miklošić, Monum. Serb. p. 242): »село мое ȣ приморию наиме лисьць.« Lisac je selo peljеšačkim vratam na iztok u dubrovačkom okružju. Iz svega toga vidi se, kako zabrazdì Krčelić (Not. proelim. p. 98) kada naše Primorje u Dalmaciji, ili Maroniu, pomlešà s Vojvodinom Meranskom (u Tirolu), tè odavle izvadja: »Croatas ad Aquileiam prope se extendisse, duces enim Meraniae, vel mavis Maranae cum Croatis uniti fuere... Thoma Archidiacono teste.«

[2]) Joh. Chron. Venet. p. 31. s. 9.

[3]) Na listini od god. 1023, 21 ožujka (ap. Farlati: Illyr. sacr.

VI., 44. 45), kojom nadbiskup Vital i Lamprid načelnik dubrovački »sa svimi plemići« daruje Benediktinom Tremitarskoga otoka kod Apulije polje Vile na otoku Lakrumu — čita se na vrhu: »temporibus SS. Imp. Basilii et Constantini.« Na drugoj (ib. p. 53) od god. 1044, 22. Ožujka čita se: »Temporibus piissimi Augusti Constantino (i) scilicet Monomacho (i) una cum d. Theodora piissima Augusta.«

[1] Ibid. p. 45: »ut nullam vim vel indetationem patiantur (Benediktini Lokrumci) neque a Raguseis, neque a Stagnensibus, neque ab aliis quibuscumque hominibus Latinis vel Sclavis.«

[2] Ibid. p. 45. 46.

[3] Ibid. p. 42. 43.

na poluotoku Pelješcu, obstajaše biskupija [1], o kojoj god. 928 prviput biva spomen.

Iz svega toga smiemo izvesti, da prvom polovicom XI. vieka Dubrovnik, Ston, Mljet i ostala okolica nije bila diel kraljevine Hrvatske. Ona bijaše čest Konstantinova Zahumja, koje ime nošaše u onodobnih listinah. Nù sav ostali diel staroga Zahumja, oddaljen od mora, navlaš na Buni i Neretvi, imao spadati na Hrvatsku, i on bijaše pravi „Chulmiae ducatus,“ kako ga Toma arcidjakon zove. U drugoj pako polovici XI. stolietja ovdje na jugu proslavì se Mihajlo, koga Grgur VII. u listu od 9. Siečna 1078 zove „Sclavorum rex“ [2]. On stolovaše po svoj prilici u Dukljii, starodavnom gradu, od koga se vide podrtine kod Podgorice u Crnojgori.

Težko se je dakle kraljevina Hrvatska na jug uz more protezala niže od rieke Neretve, ili od zavoja poluotoka Pelješca.

Sada nam trieba nješto točnije izpitati druge takodje granice.

Koncem drugoga desetka XI. vieka bijaše Sriem odtrgnut od kraljevine Hrvatske. Pošto bi najme Grci osvojili bili god. 1018 Bugarsku i pretvorili ju u byzantinsku pokrajinu, tè isto sa Srbijom učinili: zahtievahu opet, da Hrvatska prizna vrhovnu vlast carigradskoga dvora. Oba brata, koja po izviestju Kedrenovu [3] tada kraljevahu u Hrvatskoj, sbilja staviše se pod byzantinsko pokroviteljstvo; ali Sermo sriemski ban nikako nehtì pokloniti se Grkom. On slobodu svoje postojbine životom vlastitim i robstvom svoje supruge platì; na što Sriem postade grčkom pokrajinom pod upravom Konstantina Diogena. Isto tako i dalmatinski rimski gradovi s obližnjimi otoci utekoše se pod byzantinsko okrilje, iza kako bio bi god. 1026 duždа mletački Otto Urseoli časti lišen od svojih gradjanov i prisiljen uteći se u Carigrad [1]).

---

[1] Thom. Archid. c. XV.: »In Stagno nihilominus fuit episcopatus, unaque parochia erat comitatu Chulmiae.«

[2] Ib. p. 57.

[3] Histor. Compend. II., 476.

Hrvatska kraljevina, kojoj prietijaše ista pogibelj, da nepostane grčkom pokrajinom kao Bugarska i Srbija, oporavì se opet pod Stjepanom I., a pod Petrom Krešimirom uzpè se na vrhunac svoje slave. On svoju vlast opet protegnù na dalmatinske gradove i otoke, ostav u sporazumljenju s carigradskim dvorom; on bezdvojbéno svoje granice protegnù do Dunava posjednuv čitav Sriem, biskupiji Kninskoj podčinì sjeverni dio svoje kraljevine tja do Drave [2]), tè na taj način punim pravom mogaše god. 1069 uzkliknuti u Ninu: „Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum [3]). Da je u to doba sbilja spadao Sriem i Bosna na kraljevinu Hrvatsku, krom inih dokazov, svjedoči nam takodje listina na kvieru sačuvana u svetištu kaptola splietskoga (doc. I., p. 27), pisana početkom XII. vieka, nješto iza učinjenoga saveza med Hrvatskom i Ugarskom. U njoj med Bani kraljevine Hrvatske navadja se takodje „banus Bosniensis“ i „banus Sremi.“ Mi dodjemo medjuto na to mjesto u drugoj glavi. — Isto tako neima dvojbe, da kraljevina Hrvatska, ako ne razširi, a to svakako pridržà svoje stare granice naprama Koruškoj. Njezin Vojvoda Adalbero, bivši god. 1036 u Augsburgu skinut s časti, nastojaše opet do nje doći pomoćju hrvatskoga oružja [1]. Zvonimir kralj zavadì se s koruškim Vojvodom, tè dvaputa u Korušku provalì pobjedonosno [2]. S ove strane imaše biti granica med Hrvatskom i Koruškom negdje okô gornje Save i Sane; jer iza god. 1015 nalazimo u tom predjelu i Frisachu grofa Wilhelma, gdje ga još cari Hinko II. i Konrad II. bogato zemljami nadariše [3], i na koga god. 1036 rečeni Adalbero, jamačno pomoćju hrvatskom navalì.

---

[1]) Danduli Chron. II., 6. (Muratori XII., 225).

[2]) Thom. Archid. Hist. Salon. c. XV.: »Hic (episcopus Tiniensis) multas obtinuit parochias (županije)... et sua jurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur.«

[3]) Orig. membr. in Archivis Gub. Dalm. Jaderae. Cass. XVIII., N. 430. Cf. Luc. lib. II., c. 8.

Saberemo li sve, što do sada rekosmo o granicah kraljevine Hrvatske, u jedno i to ćemo se osviedočiti, da Toma arcidjakon, živući sto godin iza umrtja hrvatske kraljevske dynastije, posvema pravo opredielì granice zemalj, nad kojimi ona vladaše: od jadranskoga mora najme do Drine i Dunava, od Neretve do Drave, Mure i Koruške s jedne, a do unutar Istre s druge strane. Kraljevina Hrvatska obsizaše dakle u XI. vieku izim sadašnje Hrvatske i Slavonije, još Dalmaciju bar do Neretve, južni, slovenski dio Štajera, južnu Kranjsku, siedo bielih Hrvatov, i veći dio Istre. Kraljevina Hrvatska u naj većoj svojoj snazi i moći grlila bje malo ne sav narod hrvatski; samo malen diel istoga na jugu počè se kristalizovat politički okô Dubrovnika i Duklje, baciv tako zamet dubrovačkoj republici i zetskoj kneževini.

Na sve ove zemlje, koje u toj glavi opisasmo, narod hrvatski ima pred Evropom takovo právo, kakovo ikoj ini narod na svoje: právo po historiji, právo po narodnosti, po starih listnah i po bratskoj krvi.

Narod hrvatski, kako primjetismo osvoji mačem u ruci i posjedè prostrane zemlje med Bojanom, Drinom, Dunavom, Dravom, Murom, Sanom i jadranskim morem. Osvojì i posjedè u doba, koje povjest europejska nazivlje: dobom seobe narodov. Već ovaj pojam izključuje svaku postojanu právoslovnu posjed ikakove zemlje, svaku stavnost i nepovredimost teritorialne svojine. U ovo doba novi, slabo ili ništa nepoznati narodi germanskoga i slovjenskoga plemena višjom promisli vodjeni javiše se na pozorištu europejske povjesti, tè na razvalinah staroga, rimskoga svieta podigoše nove države. Pà kolika pokreta i prevrata nebijaše tuj, dok se nadošljaci postojano neučvrstiše u novoj domovini!

---

[1] Card. Mai: Spicileg. Rom. V., 152: »dicunt ipsum [A (dalberum) confisum Oruuvatis, Mirmidonibus regiae potestati velle sistere.«

[2] Chron. Carinth. lib. VII., c. 32: »Zolomirus iteratis vicibus in Carinthiam stragem inferens.«

[3] Archiv für Süddeutschl. II. 224—227.

Pokrajine, koje posjedè narod hrvatski, odkada izmaknuše se iz rimske vlasti, bijahu krvavo pozorište različitih narodov, koji iza sebe ostaviše stope varvarsta i divljačtva. Pače sreća bijaše po Evropu, što narod hrvatski ondje se naselì, gdje su ključevi za Italiju i čitav zapad, koji da bi bili ostali u obarskih rukuh, zaprietila bi bila naj veća pogibelj krstjanskoj civilisacii.

Ono isto dakle uslovje stečevine (titulus acquisitionis) teritorialnoga posjeda, koje imadu ostali evropejski narodi oružjem i junačtvom osvojivši zemlje u doba seobe narodov, ima i narod hrvatski za zakonito i neostarelo právo svojine na sav prostor od Bojane do Drine i Dunava.

Ovo právo priznavaše narodu hrvatskomu krstjanska Evropa, i to obe vlasti, kojih se taj posjed najviše ticaše. Zemlja, iz koje uzkrsnù država hrvatska, bila je njekada čest rimskoga carstva. Ovo u osobi byzantinskoga cara, kao njekadašnjega zakonitoga gospodara Dalmacije i Panonije, nesamo nije Hrvate smetalo u novoj stečevini; nego jih pače primì pod svoju zaštitu, pod vrhovno pokroviteljstvo, bilo istinito ili ne, što Konstantin pripovjeda, da jim sám Heraklij dade ove zemlje, htevši se tim načinom osloboditi od susjedstva divljih Obrov.

U krug ostalih evropejskih držav napokon dodjè

Hrvatska pokrštenjem, koje se u kratko vrieme poslie osvojenja započè. U krstjanskoj Evropi mogáše samo on narod postati članom državne obitelji, koj krstom postà članom crkve. Ova pako hrvatski narod nesamo primì u svoj naručaj; nego uzè ga takodje pod svoje okrilje i pod osobitu zaštitu sv. Petra i Pavla t. j. sv. apoštolske stolice [1]), sklopiv s narodom hrvatskim dvostrani uzajemni ugovor, s kojim on se obvezà nenasrtavati oružjem na susjede, nô jedino braniti svoju državu; ona pako obvezà se, da će biti neprijateljica njegovim neprijateljem, ili drugimì riečmi: svojom apostolskom vlastju ujamčì narodu hrvatskomu cielokupnost njegove države. Tim právo svojine naroda hrvatskoga na više opisane zemlje, osnivajuće se inače na pravednom i zakonitom uslovju posjeda, u oči krstjanske Evrope dobi njeko višje jemstvo i svetu pomast.

---

[1]) Const. Porph. de Adm. Imp. c. XXXI.: »Chrobati siquiden post acceptum baptismum pepigerunt et chirographis datis s. Petro apostolo iuraverunt nunquam se alienam terram armis invasuros, sed pacem habituros cum omnibus volentibus; et imprecationem vicissim a romano Pontifice acceperunt, ut si quando aliae gentes ipsorum Chrobatorum terram invaderent, belloque infestarent, pro ipsis pugnaret, vindexque eorum esset ipsorum deus victoriam conciliante Petro Christi discipulo.« Na taj uzajemni ugovor smjera i papa Ivan VIII. hrvatskoga velikoga župana Sedeslava nagovarajući (Mansi XVII., 119): »ut pro amore ss. Apostolorum Petri et Pauli praefectorum vestrorum.

Glava II.

Ustroj i vlada.

„Slovjeni nepokoravaju se jednomu čovjeku, nó od njekada živu u demokratii (ἐν ϑημοκρατιᾳ); pa zato u njih sve koristne ili zamršene stvari pretresuju se u obćinskom viećuˮ [1]). Ovimi riečmi opisà na kratko, ali vrlo točno učeni Prokop jur polovinom VI. vieka (552) temelj i osnovu javnoga života u naroda slovjenskoga, koga on poznavaše iz vlastitoga izkustva. Glavni karakter javnoga života u Slovjenov bijaše dakle podpuna demokratia, koja izključiv strogu monarchiu sav puk puštaše viećati u svih važnijih pitanjih javnoga života. S toga s ovom demokratiom bijahu nerazdruživo skopčana pučka vieća, skupštine, snjemi i sabori.

Demokratia, kao glavni karakter javnoga života u Slovjenov, potečè iz njihova domaćega, obiteljskoga života. Obiteljski život osnivaše se kod Slovjenov na posvema različitih nazorih, nô u Rimljanov i Germanov [2]). U Rimljanov sám otac obitelji („pater familiasˮ) imaše právo u obitelji;

---

[1]) Procop: de Bello Goth. Ed. Paris. lib. IV., c, 14.

[2]) Sr. Og. Utiešenović: Die Hauskommunionen der Südslaven. Wien 1859, S. 8—11.

on bijaše neograničen gospodar, komu neograničeno i bezuvjetno pokoravahu se svi ostali članovi bez iznimke. S toga imutak obitelji smatraše se kano svojina otca obitelji, koj ga mogaše ostaviti, komu htedė po vrhovnom načelu izraženom na dvanaest zakonih daskah: „uti legasset (pater familias“). ita ius esto.“ Prem u kašnje doba bje zakonom ograničena ova samovolja otca obitelji glede na imutak obitelji: glavni ipak karakter rimske obitelji svedjer ostadė neograničena vlast otca obitelji s jedne, a bezuvjetna pokornost članov obitelji pod ovu vlast s druge strane. S toga članovi obitelji naprama svomu gospodaru neimaju nikakovih prav, ili samo takovih, koja su propisana izvana, od države; ali niesu nikla iz samoga pojma obitelji.

U Germanov otac obitelji nije neograničen gospodar u obitelji; on je obskrbnik i zaštitnik članov obitelji, koji uz svoga otca imadu takodje njeka práva. Nad imutkom obitelji on skrbi i pazi; ali nije mu neograničen gospodar. U Rimljanov otac obitelji, navlaš u starije doba, mogaše svoj imutak ostaviti oporukom, komu htedė; u Germanov oporuke nije ni bilo; već poslie smrti otca obitelji pripadė sav imetak najbližnjemu rodjaku njegovu, koj tiem postadė novim otcem obitelji.

U Slovjenov domaći život osnivaše se na podpunom jedinstvu obitelji. U njih osoba imaše na toliko právno znamenovanje, na koliko bijaše u tom jedinstvu, na koliko bijaše članom obitelji, tė življaše u nerazdruživom vezu s obiteljom. Tkogod nastojaše taj vez razriešiti, bje preziran; a privrženost obiteljskomu jedinstvu bje vazda u Slovjenov naj veća kriepost. Iz takova pojma obitelji potečė, da u Slovjenov imetak obitelji nebje ničija svojina, van dobro čitave obitelji, na koje svaki član njezin imaše jednako právo, na koliko bje čest rečenoga jedinstva. Pošto na taj način imetak obitelji bijaše obćenito blago svih članov spadajućih na nju, to ovi iz svoje sredine odabirahu upravljatelja, koj kano glava obitelji ravnaše obitelji njezin imetak i riešavaše razpre med članovi obitelji nastavše; ali nebijaše gospodarom obiteljskoga imetka niti kano rimski pater familias, koj ga po volji ostavljaše oporukom, komu htedè; niti kano njemački otac obitelji, od koga nasliedì ga naj bližji rod po krvi. Pošto u slovjenskoj obitelji svi članovi imahu jednako právo na nerazdjelivo njezino blago, to imahu svi takodje právo u izbor kuće-gospodara. Ovaj bijaše većinom naj stariji član obitelji.

Da štioc vidi koju sliku, u kojoj predočuje se ovdje na kratko opisani život staro slovjenske obitelji, navest ćemo mu njeke izvadke iz staročeske pjesme, Libušina souda [1]), u kojoj se predstavlja parnica sgodivša se još VIII. vieka. Zavadiše se najme dva česka ljeha, bratja Hrudoš i Staglav Klenović od plemena Tetve Popelića i to radi djedinstva ili otčeve zaostavštine. Ova razpra, koja se protivila osnovi slovjenske obitelji, tako uzbunì pjesnika, da vidjaše istu prirodu uzbunjenu nad svadjom bratje, kojih ide jednako právo na nerazdjelivu baštinu. Pjesnisk najme pita rieku Vltavu:

Oj Vltavo, što mi mutiš vodu,
Što mi mutiš vodu srebropjenu?...

Na što mu Vltava odgovara:

Kako nebi mutila si vode,
Kad rodjena svadiše se bratja,
Rodna bratja s otčevog djedinstva (dědiny).

Ista lastavica doletivša od Krudošove okolice „jadikuje i nariče tužno“ na prozorih u Višehradu, gdje stolovaše česka kneginja Ljubuša,“ da bi se bratji po zakonu sudilo. Ljubuša sazovè na sabor sve česke kmete, ljehe i vladike, da dosude bratji. U saboru ljesi i vladike smjestè se „po starosti svojoj, a kneginja sva u bieloj rizi u sbor slavni na stol otčev stupì. Dvie pristupe mudrice djevojke, viešte obe pravdi i zakonu; u jedne su daske pravdodatne (tabulae legum), mač u druge krivdi na osvetu.“ Naj prije kneginja svoje mnienje izrečè:

---

[1]) Radi većine štiocev rabim ovdje prevod Ivana Trnskoga. Jzd. II. str. 67—71.

»Po zakonu viečnijeh bogovah
Nek im bude obiem k jednu vladat,
Il nek diele vlast po poli pravo.
Moji kmeti, ljesi i vladike,
Odlučite o tom, što sam rekla,
Ako to im nadjete za pravo.
Nenadjete l' to njima za pravo.
Odlučak im drugi postavite.«

Na to Ljutobor s Dobroslavskoga huma izjavì, da bi se brali glasi po narodu. Dvie dieve sabraše jih „u posude svete, i daše jih ljehom proglasiti.“ Radovan od Kamena Mosta zatim proglasì u ime naroda, „štono na sud u sabor se sabra,“ odsudu ovakovu:

»Dva rodjena brata Klenovića,
Roda stara Tetve Popelova . . .
Naredte se o toj djedovini
Zajednički njome da vladate.«

Ovu odsudu, koja je posvema prema slovjenskom pojmu o obitelji, Hrudoš od Otave nehtè priznati, tè sav ljut:

Mahnù rukom, riknù kô bák ljuti . . .
Djedovinu pravo j' dat prvencu.«

Evo Hrudoš bje se postavio na stanovište, s koga Njemci smatrahu obitelj i imetak; zato kada sud česki bijaše odlučio, da baština je obćenito dobro obijuh bratov, Hrudoš mišljaše, da mu je krivda nanešena, pošto ide baština njega, kao prvorodjenca. Česki sabor dobro opazi, da se Hrudoš odmetnù od stanovišta narodnoga, zato na njegovu izreku:

Ratibore s gore Krkonoše,
Ustà tako slovo govoriti:
»Ruglo j' iskat u Niemacah pravdu;

U nas pravda po zakonu svetom,
Što ju otci prinesoše naši.«

Našim štiocem nije potrebito obširnije razglabati pojam staroslovjenske obitelji, koja se osniva na zadrugi; pošto s veće strane oni sámi niknuše iz nje. Iugoslovjeni bo, imenito Hrvati i Srbi, jesu tako sretni, da se u njih, malo ne svuda, sačuvà ova dragociena baština slovjenskoga duha, koja jih obezbiedì do sada od svih múk socialnih, štono se na zapadu razviše iz romanske i germanske obitelji.

Nù iz zadruge, kao osnove obiteljskoga života, sliedi takodje, što pojam obitelji u Slovjenov je mnogo prostraniji od onoga u Romanov i Germanov. Na obitelj najme slovjensku spadaju još svikolici bližji rodjaci, koji u zadruzi živu s jednakimi právi i dužnostmi, a ne sámo djetca otca obitelji.

Odavle se može protumačiti, zašto se rod i rodbinstvo u Slovjenov osniva na tako prostranom temelju, i zašto ove dvie rieči nisu u njih, gdje jih inostrana sebičnost još otrovala nije, bez znamenovanja.

Iz obiteljih, ili obzirajuć se na rod, komu je u slovjenskoj obitelji znatno mjesto iz porodicah postaše s jedne strane plemena, kao skup više porodic potekših od jedne loze, a s druge obćine, kano skup više obiteljij u zajednici zivućih. Plemena i obćine jesu dva glavna factora u slovjenskoj poviesti, u javnom životu naroda slovjenskoga.

Što dalje idemo u staru poviest slovjensku, to više opazujemo, da Slovjeni nejavljaju se toliko kano narod na pozorištu evropejske poviesti, koliko kano različita, budi srodna plemena. Ova plemena ukazuju nam se po istoj gramatičnoj formi ili kao rodna (gentilia) ili kao mjestna (topica). Prva vuku svoje ime od roda, s koga sastoje, i koje sietjaše jih na porodicu, od koje razne obitelji obćenitu lozu vuku, a naznačuju se okonkom stbug. išti, rus. iči, hrv. ići, čes. polj. ici; druga pako nose ime od mjesta, gdje bivahu, kano od polja, gore, rieke, jezera itd, tè naznačuju se okonkom an, ané, ani, in, ini itd. [1]) Jedne i druge vrsti primjerov puna je stara poviest slovjenska. Mi ćemo samo njeka navesti; tako med ruskimi Slovjeni nalazimo plemena: Kriviče, Dragoviče, Radimiče, Vjatiče, Uliče itd, Bužane, Drevljane, Poljane, Sjeverane itd; med bugarskimi Slovjeni: Bržiće, Bodriće, Dragoviće, Vojniće, Velegostiće itd, tè Milčane, Jezerane il Jezerce itd. Med Českimi i Moravskimi: Lutomirice, Moravane, Sedličanè, Dečané; med polabskimi: Lutice, Vilce, Volincé, Črezpjenjané, Dolenčané, Stoderané itd. A takovih primjerov imamo i sada na jugu, iz kojih se vidi, da čitava mjesta, i kotari [2]) nose imena, koja svjedoče, da bijahu početkom naseljena od jednoga roda. U ostalom svaki znade, da mjestna i rodna imena plemen slovjenskih stoje u naj užjem savezu, pošto mnoga srodna plemena često dobiše ime od mjesta, gdje stanovahu.

Ovako na temelju obiteljij i porodic nastaše plemena, koja nisu ino van savez obiteljij i porodic u jednu družtvenu svrhu. Ova ista svrha dala je povod po jeziku i krvi srodnim plemenom sdružiti se u jedno družtveno tielo, u jednu državu. Nù žalibože ovo udruživanje opazuje se vrlo riedko u poviesti med srodnimi slovjenskimi plemenì; ona su radje živila oddieljena i to na istom temelju, na kom, kako vidismo, osnivaše se slovjenska obitelj. Jedinstvo s podpunom slobodom i jednakostju bijaše takodje karakter slovjenske obćine u pojedinih plemenih ili u slobodnom savezu njih više; pà ustroj obitelji služio je Slovjenom za uzor, kako da si obćine ustroje. S toga kô što obiteljom upravljaše kuće-gospodar, izabran od čeljadi: tako staše na čelu svakoj obćini starješina odabran od obćinarov. Na isti način vladahu župani, vojvode, knezi i ostali vladari, dolazeći u javnom životu slovjenskom pod raznimi imeni.

---

[1]) Šafařik: Slov. starož. str. 476—479.

[2]) N. p. u Crnoj gori imamo Bielopavliće, Bjeliće, Čekliće itd.

Nù pošto u Slovjenov sva sila javnoga i domaćega života bje u obitelji, obćini i župi, tè se kretaše u području plemena: to badava tražimo u njihovoj prošlosti one centralizacije narodne, koja nam se ukazuje u Germanov i Romanov. U Slovjenov javni život naj više ako se kristalizuje okô županov, lehov, vladik, knezov. Ali i tih bijaše toliko, koliko bijaše obćin, žup i plemen; pà nitko od njih nije rado pokoravao se drugomu. S toga dobro opazuje Konstantin Porph [1]: „ovi puci neimadu, kako vele, nikakovih vladarov izim županov i starješin, košto i ostali slovjenski puci.“ Ovo množtvo županov, od kojih svaki htedè biti neodvisan, neprijatelj nastojaše na svoju korist obratiti. Car Mauricij pišuć svoj strategikon uprav u doba (582—602), kada Slovjeni bijahu naj žestje navalili na byzantinsko carstvo, a Hrvati i Srbi stajahu na granicah svoje nove otačbine, rimskim vodjam preporuča sve slabosti domaćega i javnoga života Slovjenov, hrabrih inače na oružju; pa med ostalimi osobitom pozornostju primetjuje [2]: „Pošto u slovjenskih pukov ima mnogo županov (πολλῶν δὲ ῥηγῶν), a ovi nisu med sobom složni, nebude s gorega, njeke od njih dovabiti na svoju ruku što nagovorî, što mitom, a navlaš one, koji su bližji, tè navadni sastat se s inimi; jer bi zlo bilo, da se svi proti nama neprijateljski sjedine, i dodju pod jednu vlast.“ Evo nauk umnoga Grka, crpljen iz života naroda slovjenskoga, kojim se već dvanaest stoljetjij služi proti istomu inostrana politika!

Pošto župani zauzimlju tako uzvišeno mjesto kod svih slovjenskih pukov, imenito u Hrvatov i Srbalj, neće biti s gorega ovdje o njih nješto progovoriti. Župan je starosta ili vladika župe. Župa pako u prošlosti slovjenskoj ima dvostruko znamenovanje: jedno, rekli bismo, političko, a drugo pravničko. U prvom znači kakav okres, kotar s više obćin; u drugom obseg nenasliednoga imetka u takovu okresu [1]. U slovjenskih najme zemljah dielilo se je narodno imanje, kano što u staroj Englezkoj i Njemačkoj, u obćinsko i nasliedno. Prvo početkom bje odredjeno za pastire i lovce, a drugo za ratare; u ono brojile su se šume, rieke i vode, paše i ledine, u ovo sve kuda je plug i kosa udarala, [2]) dakle njive, livade i vrtovi. Obćinsko bijaše krom toga sve, što u šumi i vodi živi; isto tako putevi i mostovi. Obćinski imetak bijaše u početku samo pod nadzorničtvom vladaoca; nù malo po malo postadè njegova svojina (regale), na koju i maše právo vladalačko („jus regale“); a pošto u naj starije doba, dok je bilo malo pučanstva, veći diel zemlje smatrao se za obćinsko imanje, to je s vrememom veći diel zemlje došô u ruke vladaoca. Ovaj ga zatim, kada se žiteljstvo umnožavalo, po savjetu naroda u saborih razdavao ljudem zaslužnim za obće dobro. I ovo je bez dvojbe izvor ne samo vasalstva (manstvi) u obće, nego i zemaljskih robot i práva nasliedstva po smrti. Zaslužena dobra, ili kô što se u listinah obično zovu: „terra, quam dux pro servitio contulit“, bijahu dakle dieli obćinskoga imanja njekada, a kašnje vladalačkoga dobra; tè su različita od baštine (patrimonium) ili nasliednoga imetka. Pojam ovih nenasliednih imanjij izrazuje u starom slovjenskom javnom životu rieč župa [3]). Nas medjuto više zanima ova rieč u prvom, političnom znamenovanju, kao praviteljstveni kotar s upravljajućim županom na čelu.

---

[1] De Adm. Imp. c. XXIX.

[2] Strategicon lib. XI., c. 5.

---

[1]) Sr. Glasnik srbske Slovesn. II., 144.

[2]) Već Hygin (de limit. const. ed Goes. p. 207) veljaše: »qua falx et arater ierit.«

[3]) U Dušanovu srbskom Zakoniku ima doisto mnogo starosrbskih zakonov, starijih od Dušanova vremena. Pà u njem još **župa** ima ovo staro znamenovanje, tè **baštini** stoji u odpor.

Naj više, do čega se slovjenski puci u državnoj centralizaciji popeše, bilo je to, da župani priznaše vrhovnu vlast jednoga od njih, koji se uslied toga zvaše veliki župan, gdješto knez. Nù ova vrhovna vlast naprama narodu, odnosno naprama županom, starješinam, ljehom, vladikam itd. bijaše ograničena ukupnom voljom naroda, izraženom u skupštinah i saborih, koji su u državnom životu odziv slovjenske obitelji, koja se uprav osnivaše na slobodi i jednakosti. Kô što najme čeljad u obitelji nije visjela o samovolji kućegospodara: tako ni župa nije trpila samovolje župana, a narod neograničene vlasti velikoga župana ili kneza. Sloboda i s njom skopčana jednakost i javnost bje karakter staroslovjenske obitelji, obćine, župe i države. Ljubav za slobodom u Slovjenov opaziše svi stari pisci, imenito grčki, koji ju slave, kao da bi tugovali nad byzantinskim absolutizmom. Isti car Mauricij primjeti.[1] „Slovjenski puci jednakim načinom živu, i slične običaje imadu; ljube takodje slobodu; pà se nikako nemogu sklonuti na robovanje ili podaničtvo.“ Isto tako car Lav Mudri (886—911) piše[2]: „slovjenski narodi jesu čestiti i slobodni, tè jih nitko nemože nagovoriti na robovanje ili podaničtvo.“ Ovu slobodu oni uživahu rado i naprama inostranstvu i naprama svojim vladaocem; pà kada jim trebalo radi vanjskih okolnostij nješto od nje popustiti, to popuštahu radje u svojoj otačbini svojim županom i knezom; jer kako

---

Tako po §. 43 (ed. Šafařik. p. 33) baštine bijahu slobodne od svake robote i danka, i nemogahu se vlastnikom oduzeti; dočim po §. 111 (ib. p. 49) жоупа nebijaše slobodna od danka tè se vlastniku iz njekih razlogov mogaše oduzeti.

[1] Strategicon loc. cit.

[2] Tactica seu de re milit. c. XVIII., n. 99.

liepo opazuje isti car Lav, potekši po otcu caru Vasiliju takodje od krvi slovjenske: „nikomu drugomu nehtedoše radje biti podložni, nego li svojim; scienijahu bo, da je bolje, da jih domaći knezi tlače, nego da se podvrgnu rimskim zakonom.“ Razlog je jasan, pošto primiti rimski zakon, značilo bi bilo isto, što uništiti jednakost u obitelji, javnost u političkom životu; jednom rieči: odmetnuti se od slovjenskoga duha. Ovaj je takodje uzrok, zašto se Slovjeni dugo opirahu, oružjem u ruci, ovdje proti rimskim, ondje proti njemačkim zakonom. Koliko nije uzbunilo česki narod, što Hrudoš od Otave pojmio je právo nasliedstva u njemačkom smislu. On sav kroz Ratibora kliknù na saboru proti ovoj povredi slovjenskoga života: „Ruglo je iskat u Niemacah pravdu; unas pravda po zakonu svetom, što ju otci prinesoše naši.“

Dok Slavjenstvu podjè za rukom obraniti proti inostranstvu svoje slobodne institucie, lasno mu bijaše braniti se proti svakoj unutrnjoj samovolji; jemstvo bo imahu u demokracii, u pučkoj vladi, tè u svojih skupštinah i saborih; jer — kako opazuje Prokop — „u njih sve koristne ili zamršene stvari pretresuju se u obćinskom vieću ἐς κοινόν, in communi).“ U skupštini dakle pretresavaše se i riešavaše sve, što je bilo važnije, pà ticalo se vanjske politike ili nutrnje uprave. Pošto svi slovjenski puci u staro doba imahu u bitnosti jednak domaći i javan život: budi nam dozvoljeno crpiti sliku slovjenskoga sabora iz Libušina suda, koj dopira u pogansko doba českoga naroda [1]). Razpra med rodnom bratjom Hrudošem i Staglavom od plemena Popelova radi baštine, kako vidismo, dadè povod saboru (sněm). Razpra ova zasiecala je tako duboko u javni život, da je kneginja Ljubuša nemogaše sama riešiti; s toga naj prije odpravi posle po oba parca, tè sve česke kmete, ljehe i vladike, kao representante českoga naroda. Med njimi kano poglavitiji navadjaju se: Svetoslav, Ljutobor, Ratibor, Radovan, Jarožir, Strižibor i Samorod. Sabor se sakupi u stolnom gradu Višegradu. Kneginja sjedne na priestol, a kmeti, ljesi i vladike redom po starosti. Daske na kojih bijahu napisani stari domaći zakoni, dakle zakonik s jedne, a mač s druge strane namiestjeni su takodje kano symboli zakonodavne i ovršujuće vlasti sabora; vatra i voda kano vrhunaravni sviedoci pravde il krivde. Naj prije, kako vidismo, svoj sud izrečè kneginja, i to ne po samovolji, nô „po zakonu viečnieh bogovah,“ nù taj sud nebje riešiteljan. Kneginja obrati se na zastupnike naroda, da bi viećali o tom, što ona rečè; pà nadju li, da ona nije pravo sudila, primetnù: „odlučak jim drugi postavite.“ Na to viećahu ljesi i vladike med sobom; pà kad dovrše viećanje, u ime njihovo izjavi kneginji Ljutobor:

---

[1]) Svi biesni napadi na taj dragocieni slovjenski spomenik od njemačke hyperkritike u novije doba nisu u stanju uzdrmati naše osviedočenje o njegovoj autenciji, koju temeljito obraniše učenjaci česki Palacky, Nebesky, Hattala itd s historičkoga i philologičkoga gledišta.

„Slavna góspo! s oč'na zlatna stolca,
Što si rekla dobro razmislismo,
Biraj glase po narodu svomu.“

Ljubuša zapoviedì dievam, da u svete posude po narodu kupe glase (vota) o rečenoj parnici; a kada ih sabraše, daše proglasiti ljehom, u kojih ime Radovan pobrojìv glase proglasi odsudu većine naroda štono na sud u sabor se sabrà.“

Iz ove vierne slike vidi se: a) da u Čehov; tè u Slovjenov u obcé vrhovna vlast kneza ili velikoga župana bijaše ograničena voljom naroda. U tom uprav sastojaše Prokopova „δημοκρατια“, uslied koje „Slovjeni nepokoravahu se jednomu čovjeku: οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνὸς“.

već volji čitavoga naroda. Ovakova vlada padala je u oči navlaš Byzantincem, u kojih čitavo carstvo visilo je o migu jednoga čovjeka, cara. Zatim b) da narod izricaše svoju volju u saboru, gdje govoraše kroz svoje starješine, župane i ostale poglavare. Napokon c) da na sabor spadahu sva važnija pitanja javnoga života. U gore navedenom slučaju imamo primjer vrhovne sudbene vlasti, koja bijaše u moći sabora. U odlukah riešavala je većina glasov.

Zar nevidiš štioče rodoljubni! u ovih crticah iz javnoga života naroda slovjenskoga način vladanja, koga mi sada ustavom zovemo? A taj ustav nije dakle od jučer u narodu slovjenskom; već od pamtivieka, od doba, kada on stupi pred Evropom na pozorište poviesti; pà ga on neuzajmì od koga mu drago inoga naroda, bilo romanskoga, bilo germanskoga plemena. Ustav bo u narodu slovjenskom jest srasô s njegovim domaćim i javnim životom. On se je razvio iz obitelji, osnovanoj na zadrugi i jednakosti. Pučka vlada (demokracia), narodni sabor, slobodna župa i obćina nisu ino, do logično sliedstvo slovjenske obitelji, različite u bitnosti od romanske i germanske obitelji.

Jur u narodnu duhu slovjenskom počiva idea ustavnosti. Ona se doduše u svom razvitku ukazà u različitoj formi; ali se nigdje neizrodi, gdjegod duh slovjenski neutrnù u kužnom parokrugu inostranstva, kó što n. p. naj slobodnije ruske skupnovlade utonuše u despotizmu azijatskoga Tatarstva. U poviesti svakoga naroda opazujemo medju to neprestano kretanje; u jednostavne elemente javnoga života umiešaju se malo po malo ini faktori. Tako bijaše i kod Slovjenov. U čistu demokraciu, koju opazujemo kod mesijskih i macédonskih Slovjenov VI. vieka, uvukoše se tečajem vremena aristokratički elementi. Jnače nije moglo ni biti. Stroga demokracia mogla se je samo dotle sačuvati, dok je pleme uz pleme neodvisno živjelo; *nù čiem više* plemen sjedini se pod vrhovnom vlasti jednoga velikoga župana ili kneza, pučka vlada odstupi ovoj centralnoj vladi koješta od svoje vlasti. Izim toga u čistu demokraciu slovjensku mnogo djelovahu agronomični odnošaji, u koje dodjoše razni narodi slovjenski. Posjedši najme nove zemlje, stranom podieliše jih med sobom, a stranom puštahu ležati kano obšte dobro. Prve vrsti posjed bijaše privatni, nasliedni, a druge narodni; onaj u slovjenskih zakonicih, kako rekosmo, zove se baština, ovaj župa u pravničkom smislu. Župu postadšu vladaočkom svojinom podielivaše vladaoc kako vidismo, zaslužnim mužem, nù svedjer prema duhu slobodnoga zastupničtva s privoljenjem naroda. Na taj način u strogoj demokraciji pojaviše se ljudi, za svoje zasluge odlikovani voljom vladaoca i privoljenjem naroda imetkom narodnim; pà ako i tiem nisu dobili novu vlast, povisili su se ipak na uzvišeno mjesto u državi, jer svojim imetkom zastupahu materialne, kroz to i politične interesse svoga naroda. Ovo je bezdvojbeno izvor i znamenovanje vlastél u slovjenskom narodu.

Pazljivi štioc mogaše ujedno spaziti nutrnji savez med županom i vlastelom. Šta je župan u pravničkom i državnogospodarskom smislu? je vlastel posjedujući diel narodnoga nenasliednoga imetka (župe) za nagradu njegovih narodnih zaslug. U političkom pako smislu župan je glava političke župe ili stavnoga kotara. Važnost toli župana, koli vlastela zahtevala je, da prvi bude takodje vlastelom. Tiem vlastelu nadodjè s vremenom i u Slovjenov političko znamenovanje veći upliv u sve poslove javnoga života. U Libušinu soudu vidismo, da česka kneginja na sabor sazva kmete, ljehe i vladike, kao zastupnike naroda. Ovdje kmeti su [1] boljari, velikaši, ljehi vlasteli, vladike slobodnjaci (libertini, čes. takodje dědinnici). U ostalih takodje Slovjenov s razvitkom javnoga života s jedne, a s uplivom inostranstva s druge strane, sve to veći zamašaj u državnom organismu preotè si vlastelstvo. Ono bude prama ostalim svojim sudržavljanom, što u Germanstvu plemstvo. Ovdje samo mimogrede napominjam Česku, Poljsku, Rusiju i Srbiju.

---

[1] Sr. Šafařik. Slov. Starož. str. 753. U Srbiji po Dušanovu zakonu (§. 40 sljed.) ljehom odgovaraju властеле, a vladikam

Tim po prilici putem u slovjensku demokraciju uvučè se aristokratički živalj, koj postadè glavnim faktorom u državnom životu.

Sve što dosada navedosmo o državnom organismu slovjenskoga naroda, glasalo je u obće o raznih državah slovjenskih, koje iza VI. vieka pojaviše se u Evropi. Vrieme je dakle, da napose progovorimo o državi Hrvatskoj.

Hrvati stupiše na pozorište kano narod, koj već predjè i preživi strogo demokratički javni život, u kom opisuju nam Byzantinci plemena slovjenska na dolnjem Dunavu i na Balkanu. U njih na čelu stoji jedna obitelj s vrhovnom vlasti u ruci. Osvojivši u prvoj glavi opisane zemlje utemeljiše dvie države s velikim županom (ἄρχων) svakoj na čelu. Jednoj bijaše središte posavska Panonija, a drugoj Dalmacija u znamenu užjem. Obe ove države bijahu u savezu krvi i prijateljstva, inače u nutrnjoj upravi neodvisne. [1]) Prem na taj način narod hrvatski bje razdvojen, taj dualizam u državi nebijaše mu toli pogibeljan, osobito dok svakoj državi bijaše na čelu veliki župan, koj cienijaše savez med jednorodjenom bratjom. Nù čiem narodu hrvat-

---

властелицици. Prvi zovu se takodje vlasteli veliki, a drugi mali

[1]) Const. Porph. de Adm. Imp. XXX.: »Habebant etiam ipsi (Hrvati panonski) principem supremum (ἄρχοντα), qui ad Chrovatiae (dalmatinske) principem tantum amicitiae ergo legationem mittebat.«

skomu dodje pred vrata neprijatelj s usredotočenom jakom silom: onaj dualizam ukazà mu se ubitačnim. Tako se i dogodì. Hrvatska nemogaše odoljeti franačkoj sili, koja izim toga znadè lukavo zavaditi velikoga župana u Dalmaciji s velikim županom u Panoniji upravo, kada ovaj nastojaše svomu narodu skinuti težki jaram tudjinski. Sreća po narod, da X. vieka obe razdieljene države sjediniše se pod vladom jedne glave.

Budi mi dozvoljeno ovdje naj prije progovoriti o hrvatskom vladaocu.

Vladaoce hrvatske prve dobe Byzantinci zovu ἄρχοντες. Na hrisovuljah, koje jim slaše dvor carigradski, bje naslov: „εἰς τὸν ἄρχοντα χρωβατίας“ kô što na srbske vladaoce „εἰς τὸν ἄρχοντα Σέρβλων.“ [1]) U latinskom jeziku inostranci [2]) obično jih zovu „ducej“; gdješto i „Comites“, kô što papa Ivan VIII. u svojih dopisih na Sedeslava i Branimira; a gdješto „principes“ pačè „iudices.“ [3]) U dvih latinskih listinah od g 852 i 892 vladaoco hrvatski Trpimir i Mutimir sami se zovu „duces“ [4]). Narodni naslov imaše biti bezdvojbenu „veliki župan;“ njim su se kitili i srbski vladaoci u domaćih listinah. Na naj starijoj srbsko-latinskoj listini [5]) od 27 Rujna 1186 čita se u podpisu Stjepana Nemanje „єзь вєли жѹпань сє кльнь сє и подьписахь. ѣзь кнєзь Мирослав кльнь сє иподьписахь.“ U tom podpisu Miroslav brat Stjepanov imenuje se knezom, kao što i na drugoj listini [6]) od 17 Lipnja 1190; iz čega se vidi, da veliki župan zvaše se samo vladaoc srbski. Ovaj naslov davahu mu takodje Byzantinci, u kojih često zove se pored ἄρχων još ἀρχιζουπάνος, μέγας ζουπάνος, a prema tomu u Latinov „magnus Jupanus, Megajupanus,“ tè „magnus Comes.“ Kô što med velikim županom i knezom, tako i med velikim županom i velikim knezom bijaše razlika. Kô što najme Miroslav brat Nemanjin zvaše se knez, tak i Vlkar brat Stjepana prvovienčanoga pisao se „велін кнезь“ prema svomu bratu velikomu županu potonjemu kralju.

---

[1]) Id de Cerem. aulae Byz. lib. II., c. 48.

[2]) Einhard Annal. ad a. 818—822.

[3]) Joh. Chron. Venet. p, 19: »Ursus dux adversus Domagoum Slavorum principem . . .« Id. p, 30; »Croatorum iudex.«

[4]) Ap. Luc. de regn. Dalm. lib II., c. 2.

[5]) Orig. membr. in C. R. archivo Viennae. Miklošić: Mon. serb. p. 1, n. III.

[6]) Ib. p. 2. »крьсть кнєза Мирослава.«

Hrvatski veliki župan Trpimir i Mutimir zvao se je „dux Croatorum,“ a zemlju zvaše „regnum Chroatorum“; 1) Konstantin ju zove „ἡ χώρα τῆς Χρωβατίας“; Ivan Mletčanin „Sclavorum ducatus.“ 2) U to doba pod Hrvatskom navadno se razumieva sva zemlja podčinjena velikim županom, izim primorskih gradov i kvarnerskih otokov, koji bijahu pod vrhovnom političkom i vojenom upravom byzantinskoga Proconsula ili stratege, stanovavšega u Zadru i podčinjenoga Exarchi u Ravenni, dok taj exarchat neosvojiše Longobardi. 3) Ovaj primorski diel Dalmacije zvao se je u Byzantinac i Franačkih pisác Dalmacija, tè kao takav bje pokrajina Italie. 4) Ova byzantinska Dalmacija platjaše godišnji danak Carigradu; tè na carsku zapovjed u ratu davahu u pomoć njeki broj brodov i mornarov; u ostalom upravljahu se posvema slobodno po domaćih zakonih. Car Vasilij, da Hrvate većma pridobi, naloži, da se taj danak dalmatinski ima platjati hrvatskim velikim

---

1) Loc. cit. »Trpimirus dux Croatorum.« »Muncimir Croatorum dux.«

2) Op. cit. p. 21.

3) Const. Porph. de adm. Imp. c. XXX. de Caerem. II., 50. 52.

4) Id de Themat. lib. II. (p. 57): »ἡ δὲ Δαλματία τῆς Ἰταλίας ἐστὶ χώρα.«

županom, pridržav si ga jednu malu čest [1]). Pačè carigradski dvor u kašnje doba hrvatske velike župane imenovà Consule Dalmacije; te na taj način na nje prenesè svoju vlast nad Dalmacijom. Takav Consul bude veliki župan Tomislav; tè svojemu naslovu, u kom se spominjala sáma Hrvatska, nadodà još Dalmaciju [2]).

Čiem se država Hrvatska okriepì: vladaoci hrvatski naslov velikih županov izmieniše s kraljevskom čast ju. Povod tomu dalo je posvoj prilici sjedinjenje panonske Hrvatske s Dalmatinskom. Već Tomislav zove se u narodnom saboru spljetskom od god. 925 „Chroatorum rex;“ pà ovim naslovom počastì ga i papa Ivan X. osloviv ga pismom: „dilecto filio Tamislao regi Croatorum.“ [3]) Naprotiv naš domaći ljetopisac Toma Arcidjakon tvrdi, da tek Držislav imenovà se kraljem „Dalmatiae et Croatiae,“ [4]) za koga god. 970 bio bi Martin nadbìskupom splietskim. Držislav bijaše sin Krešimira II., ovaj pako nasljednik rečenoga Tomislava. U jednoj listini [5]) od god. 1067 Petar Krešimir spominje Krešimira II. svoga pradjeda, tè prem ga naročito nezove kraljem; ali pošto prez svake primjetbe stavlja ga uz Držislava i ostale kralje: scienimo, da Krešimir II. bijaše takodje kraljem, a kao takav pod imenom Krešimir I. Ovu čast imaše on nasliediti od svoga predšastnika Tomislava. Drugo je dakako pitanje, je da li već njega carigradski dvor, kao što rimski, priznavaše za kralja Dalmacije i Hrvatske. On ga do duše nakitì naslovom rimskoga consula;

---

[1]) Id. da Adm. Imp. loc. cit.

[2]) U Aktih sabora spljetskoga od god. 924 (Illyr. sacr. III., 92) čita se: »consulatum peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege.«

[3]) Ib. p. 92—93.

[4]) Hist. Salon. c. XIII.

[5]) Ap. Luc. op. cit. II., 8.

nu težko se sklanjaše svedjer inostranim vladaocem, osobito na koje si prisvajaše právo suzerenstva, dopustiti toliko odlikovanje. Veliki Bugarski vladaoc Simeon osmielì se naslov kneza (**кнѧзь**) promieniti u naslov cara bugarskoga (**царъ блъгаромъ**), tek iza velikih pobied nad vojskom grčkom, koje mu bijahu put prokrčile u sám Carigrad. On se prozvà grčki βασιλεύς, kako Vasilij ni Ljudevita II. zapadno-rimskoga cara osloviti nehtedè. Tek njegovu sinu Petru, oženjenom za unukom grčkoga cara (8. Oct. 927), carigradska diplomacia podielì naslov βασιλεύς. [1]) Od onoga časa bugarski poslanik kod grčkoga dvora pri čestitanju k novoj godini sliedio je odmah iza naj višega grčkoga državnika, a kod stola siedijaše pred poslanikom njemačkoga cara. [2]) Konstantin, koj nam sve to priobćuje a dvorsku etiketu na vlas opisà, hrvatskoga vladaoca zove samo ἄρχον. Pošto on bijaše po prilici suvremen Tomislavu, to bi bio jamačno pobilježio promienu njegova dostojanstva, da bi ga bio dvor na Bosforu priznavao. S toga bude vjerovatno, da Tomislav u svojoj državi prvi prozvà se kraljem i kao takav u Rimu slovijaše: nù priznanje kraljevske časti i kraljevski znakovi da tek Držislavu padoše u dio. Toma najme pripovjeda: „da kraljevi Dalmacije i Hrvatske dobivahu znakove (insignia) svoga dostojanstva od grčkih carev i zvahu se njihovi eparche ili patritii.“ Da je ta viest domaćega poviestnika, u narodnih sgodah navadno dobro uputjena, posvema vjerodostojna, uvidjet će svaki, koj promotri, što rekosmo u I. glavi o odnošaju hrvatskih vladaocev naprama Carigradu. Ali nepazeć na posebne odnošaje naroda hrvatskoga naprama byzantinskom dvoru od početka njegova političkoga života, u politici one dobe opazuje se težnja novije države, još dosta nerazvinute i okriepljene, staviti pod pokroviteljstvo carstva rimskoga, što starijega na iztoku, što mladjega na zapadu. Tiem se scienilo mladje narode uvesti u veličajni hram grčke i rimske prosviete, i uciepit jim družtvena i državna načela staroga svieta, oplemenjena duhom krstjanskim. Hrvatska, Srbija i Bugarska već uslied svoga zemljo pisnoga položaja bijahu namienjene umnomu tada novù Rimu kod Hellesponta. Ovo pokroviteljstvo nije diralo u bitnost slovjenske obiteljì, obćine i župe, na kojih osnivala se je Hrvatska, kô što svaka ina država slovjenska one dobe; jer se byzantinski dvor nije miešao u nutrnju upravu svoje štitjenice. Uplivu grčkomu, kako je poznato, za njeko vrieme bijaše Hrvatska odtrgnuta od Karolingov; a tiem što dodjè pod Franačko pokroviteljstvo stupì na temelj zapadnoga državnoga práva, koje u hrvatskom državnom organizmu ostavì njeke tragove, pridržane i tada, kad Hrvatska opet se vratì u svoj stari državni odnošaj naprama Carigradu. Ovo se dogodi za carevanja slavnoga Vasilija. Još Trpimir god. 852, 4. Ožujka na svojoj listini izrazì franačko pokroviteljstvo staviv joj na čelo: „In nomine patris et filii et spiritus sancti. Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege.“ Nù dvadeset godin kašnje potomak njegov Sedeslav izabran narodom hrvatskim za velikoga župana (877), podjè u Carigrad, gdje ga Vasilij, kao pokrovitelj, za takova priznà. Istim načìnom županske znakove imao je dvor byzantinski na želju naroda hrvatskoga pod Držislavom promieniti u kraljevske. Novi kralj hrvatski Držislav, kano i ostali njegovi krunjeni nasliednici, nisu tiem prestali priznavati pokroviteljstvo carigradskoga dvora, prem ovo bijaše više formalno, nego li realno. Rečeni kralj Držislav uz byzantinske care navadja se u jednoj listini ovako [1]: „In Christi nomine Amen. Anno nativitatis eiusdem D. N. J. Christi M. (illesimo). Ind.

---

[1]) Const. de Caerem. II., 48.

[2]) *Id. ib.* I, 139. Luidprandi legatio c. 19.

---

[1] Ap. Lucium: de Regn. Dalm. lib. II., c. 8.

XIII. Regnantibus DD. NN. Basilio et Constantino magnis Imperatoribus, in regno Croatiae gubernante autem Domino Dircislavo inclito Rege, residente etiam in sede B. Domini D. Martino Reverendissimo Archiepiscopo, una cum Domino Forino principe Spalati et Clysi.“ Mogući kralj Petar Krešimir jednu od svojih listin ovako počimlje [1]): „In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Anno incarnationis Jesu Christi omnium dominantis 1059 abeunte, Indictione X. elabente, Beatissimo Papa Nicolao universaliter mundo apostolicante, in Orientis partibus Constantinopoleos scilicet Comneno imperante...“ Drugoj listini istoga kralja čita se [2]) na čelu: „Anno Incar. D. N. J. Christi 1066 Dubyczi (i. e. Constantino duca) Constantinopoleos imperante...“ Ovaj prijateljski odnošaj i savez med carigradskim i hrvatskim dvorom imao je diplomatično zastupati carski protospathar, siedeći u Zadru. On se je zvao „protospatharius et straticus universae Dalmatiae,“ ili „protospatharius imperialis ac totius Dalmatiae Capitaneus,“ [3]) te ga vidjamo kraljem hrvatskim o bok i med ostalimi hrvatskimi dostojanstvenici kao svjedoka na kraljevskih listinah.“ [4]) Carski dvor davaše takodje protospathariat hrvatskim banom. Za to imamo jedan primjer; hrvatski najme ban Stjepan u svojoj listini od god. 1018, kojom daruje mnoge dragocienosti crkvi sv. Nikole po njem i suprugi Mariji sazidanoj, piše se: „Ego... S (tephanus) Banus, imperialis protospatharius.“ [5]) Iz svega toga vidi se, da carigradski protospathari niesu ni naj manje bili na uštrb u dalmatinskih gradovih kraljevskoj vlasti hrvatskih vladarov.

---

[1]) Ib. lib. II., c. 15.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid. lib. II., c. 9.

[4]) Ib. lib. II., c. 8: Na listini Petra Krešimira od god. 1069 med sviedoci podpisà se: »Dominus Leo imperialis protospatarius ac totius Dalmatine Capitaneus.«

[5]) *Ib. II.*, 8.

Nù taj odnošaj med byzantinskim hrvatskim dvorom pretrgnù se iza Krešimir-Petrova nasliednika kralja Slavice. Poslie njegove najme smrti izabran bi za kralja Dalmacije i Hrvatske god. 1076 ban Zvonimir. Ovaj znakove kraljevske neprimì od Carigrada, kao njegovi predšastnici. nô od Rima. U ono doba siedjaše na stolici sv. Petra Grgur VII., jedan od naj umnijih ali od neukih ljudih naj preziraniji crkovnjak. On „videć suvremen sviet izopačen a papu jedin spas od toga zla, predočì si veličajnu osnovu sveobćenite theokracije. Ona bila bi imala spojiti sve krstjanskè, a najprije zapadne države, u jednu veliku obćinu pod vrhovnim zakonom božje zapovjedi. Kormilar toga zakona bio bi papa, čigova vlast duhovna naprama svietskoj u kralja bila bi kano sunce prama mjesecu, primljajućem od prvoga svoje svietlo i toplinu. Nù pored svega toga papinstvo nebi nikada vladara lišilo njegove vlasti ili neodvisnosti. S druge opet strane suverenstvo vladara imalo bi se klanjati pred božjim gospodstvom, od koga primì svoju državu. Neće li se pako vladar poniziti pred božjim zakonom, tada ima se izključiti od ovoga theokratičkoga saveza; čiem nebi bio vriedan ostati i na dalje kao glava države zastupnikom božjim.“ [1])

Za ovu ideu, miljenicu umnoga pape, on pridobì mnoge vladare; a med njimi bijaše i naš Zvomimir. On takodje odlučì stupiti sa hrvatskom državom u taj krstjansko-evropejski savez. Nù s Hrvatskom imaše Grgur još inu namjeru. On vidivši, da manjim državam u Evropi prieti s jedne strane njemački absolutizam, utielovljen u suvremeniku Hinku IV., a s druge iztočni byzantinizam, htedè med nom Evropom, s kojom ju vjera i veća čest civilizacije od davna vezaše.

---

[1]) Hefele: Tubing. Quartalschrift Jahrg. 1836. H. IV., S. 676 ff. Cf. Luden: Geschichte des deut. Volkes. Bd. VIII., s. 468.

Na tom mjestu, kada se duh hrvatskoga domoljuba u razne misli udubi, budi mi dozvoljena jedna prispodoba.

U ono doba, kada Hrvatska, uredjena na temelju slobodnom narodnoga zastupničtva, u državnom savezu s iztočnom i zapadnom Evropom, imaše jur kraljevski priestol — u ono, velju, doba, kada Hrvatska bijaše jur kraljevina u evropejskom znamenu rieči, s one strane Mure, Drave i Dunava neopazujemo nì zameta, ni klice ikakovoj državi. Madjari razoriše do duše Veliku Moravsku; al mjesto nje neznadijahu stvoriti države Ugarske, opirajući se svega X. vieka uralskom ratobornostju svakoj evropejskoj civilisaciji. Ova vidila je pred sobom slične prizore, koje njekada gledaše u hunskih i obarskih silnikah. Madjari nalikovahu toliko svojim načinom življenja fino-tatarskim pukom, da suvremeni pisci nesamo zovu jih Turke, Hune, Obre, nego na nje takodje uporavljaju sve one opise, koje se u starijih pisac čitaju o Skytih, Obrih, Parthih itd. ¹) Po spisu suvremenom Madjarom poljodjeljstvo, s kojim se bave svi pitomi narodi, bijaše nepoznato; oni tražahu svakdanju zabavu „u lovu i ribarenju,“ a hrana bijaše jim „sirovo meso,“ pilo pako „krv.“ Razsap i vijukanje ²) pratijahu njihove bojne pohode na iztok i zapad, preplovivši vode na čamcih, koje na brzu ruku napravljahu kano i Moguli iz zvierinskih kožah. ³) Jedva bijahu se nastanili u novoj postojbini (907), kad ali razlievahu se njihovi čopori na sve

---

¹) Cf. Leonis imp. Tactica. c. XVIII., §§. 43, 46—76. Reginonis Chronicon: (ed Pertz. §§. I., 600) ad a. 889.

²) Žitje sv. Konstant. (Ed. Šafařik. Pamatky dřevu pisemn. Jihoslov. V Praze 1851, p. 9). gl. VIII: »нападошє нань оугри, ꙗко вьльчьскы выющє.“

³) Cf. Johan. Chron. Venet. ed. cit. p. 22. 23.

strane, neopraštajuć ni starcu, ni djetešcu tako, da kuda oni prolažahu poljane bielijahu se od suhih kostih, [1] a suvremenici tu pošast smatrahu za božju kazan. [2] Turingia i Saksonija (908. 915), Alemania (909), Lotharingija (919), Lombardija i Burgundija (924), pače ista južna Italija do Capue i Beneventa (937) bijahu pozorišta biesnoga divljačtva madjarskoga, tè sjajna pobieda kralja Hinka god. 955 bila je od potrebe, da mu se jedared zatvori put na zapad. [3] Nù od tada Madjari tiem smielije navaljivahu na jug-iztok, gdje nastojahu protući se tja do Carigrada prodrvši kroz susjednu Bugarsku. Iza različitih provál podjè napokon god. 961 i 962 grčkomu oružju za rukom sjajnimi pobiedami madjarsku ratobornost ohladjeti. [4].

Sve ove pobjede civilizirane Evrope nad madjarskim narodom nebijahu dàkako u stanju obezbiediti obližnje pokrajine od njegovih provalah. Krstjanstvo jedino mogaše ga upitomiti i nadariti blagoslovom mira. Evropa sbilja časa nepočasi ovu milost ponuditi madjarskomu narodu, čiem mu se divlja ratobornost o krstjanskom oružju ponješto skrši. Grčka te rimska crkva natiecahu se u tom svetom djelu. Jur okô god. 951 bje u Carigradu kršten Bulču, madjarski karchan, tè mu kumovaše car Konstantin bagrorodjeni, koj ga tom prilikom patriciom imenovà. [5] Nù taj poglavica madjarski brzo odpadè od krsta, pa žedjajuć krv čovječju svoje odpadničtvo platì (955) na viešalih u Reznu. Dublje pustì klice krstjanstvo u Gjulu kneza, koj uzev sobom iz Carigrada kaludjera Hierothea, od patriarhe posvetjena za biskupa, nastojaše u svojoj zemlji (misli se u Erdelju) razširiti krstjanstvo. [1]) Ovaj primjer sliedijahu takodje ini madjarski velikaši. Boljar Achtum, vladar čitave jug-iztočne Ugarske, pokrstì se u bližjem bugarskom gradu Vidinu, sazidà u Čanadu na Marošu, gdje stolovaše, manastir kaludjerom sv. Vasilije, i tako upoznà svoje podanike s vjerom Krstovom [2]).

---

[1] Salamonis episc. Constant. carmina (Bibl. max. Patr. tom. XVI., p. 1301): »iunior atque senex, lactens puer atque puella, Alter in alterius moribundi caede volutant. Campi caesorum siccatis ossibus albent.«

[2] Epist. R. ad Dadonem (ap. Marténe et Durand. Coll. ampliss. I., 232): »Deo se per talia hominum monstra (Madjare) ulciscente de nobis.«

[3] Otton. Frising. Chron. VII. 20.

[4] Leo Diac. II., 2 Theoph. Cont. (ed. Bonnen.) p. 480.

[5] De Adm. Imp. c. XL.

Iz ovih primjerov, koje nam poviest sačuvà, vidi se, da je iztoćna crkva djelovala navlaš u jug-iztočnoj strani zemlje Ugarske. Nù u isto vrieme nastojaše takodje rimska crkva Madjarom uciepiti nauk Isukrstov. Nespominjajuć što papa Ivan XII. god. 963 poslà blagoviestnike, med kojimi bijaše jedan Bugarin, u Ugarsku; [3]) što u istoj namjeri boravì se u Ugarskoj Vuk iz samostana Einsiedelna [4]): pozorna činimo štioca samo na apostolske trudove Pilgrima pasovskoga i sv. Vojtieha (Adalberta) českoga biskupa. Iza kako bi bili poslanici madjarski god. 973 u Quedlinburgù poklonili se Ottu I., koj svojom silom madjarski narod bijaše u veliki strah utjerao [5]); tè na taj način nestadè sražaja med Njemačkom i Ugarskom: biskup Pilgrim stavì se na čelo njemačkomu missionarstvu za pokrstjenje madjarskoga naroda. On si ovu zadaću tim više prisvajaše, što mišljaše, da Ugarska je cieloviti dio pasovske metropoije, koja staru laureačku u svih pravah bila bi nasliedila. [1]) Pilgrim dakle i sám podjè u Ugarsku, i poslà redovnike i svetjenike, kojim podjè za rukom pokrstiti do 5000 odličniih Madjarov. [2]) Što on ipak veći uspieh nestečè, prem veći lio naroda nebijaše protivan krstjanstvu, naj glavniji razog je; jer se madjarski narod bojaše za svoje narodno i politično bivstvo primajuć krstjanstvo iz rukuh njemačkoga, mnogo većega i zrielijega naroda. S toga veću žetvu nadjè u Ugarskoj, Vojtieh i Česko-moravsko svetjenstvo. Vojieh, [3]) sin libickoga leha Slavnika, u mladosti od njekoga Slovjena u slovjenskih sv. knjigah, u Djevinu pako u slobodnih znanostih podučen (967—976) u glasovitoj učioni Mauricieva samostana pod rukovodstvom saksonskoga Cicera redovnika Otrika. U svojoj domovini poslie smrti Thietmarove postadè pražkim biskupom (983). Izza svoga povratka iz Rima što sámu, što njegovim izaslanikom u Ugarsku, podjè za rukom „Madjare odvratiti od njihove ludosti, i utisnut jim sjenu krstjanstva.“ [4]) Českim blagovjestnikom poslatim u Ugarsku stavì na čelo svoga učitelja Radlu, inače nazvata Astrika (Anastasija). Njihov djelokrug bijaše navlaš zapadni i sjeverozapadni dio zemlje Ugarske, gdje gospodovaše Gejza, Arpadov praunuk, stolujući u Ostrogonu. U dvoru kneževù pripravljaše put krstjanstvu kneginja Šarolta, kći pomenutoga Gjule; nù prem ona imaše velik upliv u muža i u čitavu zemlju, kô što u otčinu predjelu, tako i ovdje „krstjanstvo bijaše pomiešano s poganstvom, i poče biti još gore od barbarstva, tromo i mljačno.“ [1]) Vojtieh, koj dopisivaše s knjeginjom, i njegovi missionari iznietiše tinjajuću vatru svietla krstova, koje na skoro prosvieti i samoga Gejzu i zapovjednike njegove vojske.

---

[1]) Cedren. lib. II., p. 328.

[2]) Vita s. Gerardi (Endlicher: monum. arpad. p. 214) c. X.

[3]) Lindprandi gesta Ottonis c. VI.

[4]) Othlonis: Vita S. Wolfkangi (ap. Pertz. Scr. Germ. IV., 525).

[5]) Lindpr. Antipod. I., 5: »Ungarorum gens... mutire non audet exterrita.«

---

[1]) Da to i rimskoj stolici dokaže izmisli razne tobož stare listine; o čem temeljito piše Dr. Dümmler: Pilgrim von Passau und das Erzbisthum von Lorch. Leipzig 1854.

[2]) Epist. Pilgrimi ad Benedictum PP. VII. (ap. Endlicher op. cit. p. 131 et seq.)

[3]) Biskup Thietmar i oba životopisca sv. Vojtieha (ap. Pertz Script. Germ. IV., 581—612) jesu naj pouzdaniji izvori za žitje ovoga slavnoga českoga mučenika.

[4]) Brunonis: vita S. Adalberti c. 16. (ed. cit.)

Pokrstjenje kneza s mnogimi velikaši bijaše za madjarski narod sgoda od naj veće znatnosti; ovim bo činom on stupì u kolo ostalih evropskih narodov, koji ga od sada nesmatrahu kao zakletoga neprijatelja, već kano brata, pružajući mu sve blagodati krstjanske civilisacije. Što pako madjarski knez primì krst od rimske, latinske crkve, dadè povod, da se madjarski narod priklonì zapadu i zapadnomu državnomu životu; tè se odvratì od Byzantinstva, koje se takodje zanj boraše. To Gejza naskoro posviedočì; dočim za svoga sina prošaše ruku kćeri bavarskoga vojvode Hinka II., sestre potonjega kralja i cara Hinka II.; nù smrt (995) mu preprieči biti sviedokom ovoga dobrotvornoga vienčanja. Mladi Vojko (Vaicus) mogaše dati svoju ruku pobožnoj Giseli kao vjerenik krstove zaručnice. Na krstu primi ime Stjepana [2]), a krstio bi ga bio sám biskup Vojtieh. [3]) Tada Stjepan trudom svoje supruge Gisele okô krstjanstva [4]) pridružì i svoje apoštolsko revnovanje. On širom otvori vrata crkvi, njezinomu djelovanju i njezinim sliedbenikom. Imenito uvedè u svoju zemlju mnogobrojne plemiće [1] i seoce njemačke i talijanske, tè iz ostalih bližnjih pokrajin srednje i zapadne Evrope. Ovimi krstjanskimi naselbinami bijaše podkrepljeno krstjanstvo u Ugarskoj i uveden svież živalj zapadne prosviete.

---

[1]) Ibid. c. 23.

[2]) Žitje sv. Stjepana čita se u njegovih „Vita major,“ i „Vita minor“ (ap. Pertz: Script. Germ. tom. XI). Posliednje je starije. Prva po Wattenbachu (ib. p. 224) bila bi sastavljena od Hartviga biskupa reznanskoga (1106—1126).

[3]) Vita maior c. 4—5 (ib. p. 229—242).

[4]) Sigebert. ad a. 1010 (Pertz. op. cit. VI., 192).

Prem krštenjem Stjepana bje učinjen glavni korak, da se Ugarska uvede u kolo evropejskih državi triebalo je ipak, da se u svih strukah javnoga života izbriše s naroda madjarskoga čudsko-tatarski značaj, koj ga svedjer dielio je od krstjansko-evropejske obitelji. Naj prije triebalo je Stjepana uvesti u red ostalih evropejskih vladarov. Madjarom najme njekada razdieljenim u sedam plemen predstajahu toliki vladari; dok prve polovice IX. vieka jednoga izmed njih, najme Arpada, sina Almova, kozarski khagan ostalimi nepredpostavì. Ovo bijaše za madjarski narod blagodat; jer usredotočenimi silami mogaše borit se za svoje bivstvo. Nù pored kneza, koga Konstantin Porph. zove [2] „ὁ μέγας Τουρκίας ἀρχων“ (Grossherr), a Bruno „Ungarorum senior magnus“ [3], nesamo pridržahu poglavice pojedinih plemen znatnu moć, već malo kašnje ina dva vojvode (Βοέβοδος) natjecahu se za vlast s knezom [4]. Tiem se sbude, da X. vieka sila madjarskoga naroda razkomadà se; vojvode njeki samostalno upravljahu svojimi predjeli, a na taj način sav narod bio je izvržen pogibelji razspa, navlaš odkada bje poražen u bitkah na zapadu i iztoku. S toga i u tom pogledu krstjanstvo moglo ga spasiti staviv ga na monarchični temelj. Tako i bje. Stjepan najme podupret od svietske glave zapadne Evrope, najme od cara Otta III. izprosì si od pape Silvestra II. blagoslov i krunu [1]; tè god. 1000 t. j. pete godine poslie smrti svoga otca „uz klicanje vladik i svetjenstva, velikašev i puka bje prozvat kraljem i pomazan sv. uljem sretno vienčan krunom kraljevskoga dostojanstva.“ [2])

---

[1] Od njih vuku mnogi naj starije plemiće u Ugarskoj (kano Pálfi od grofa Hednika) svoju lozu. (Cf. Katona: Hist. duc. pag. 669 et sq.

[2] De adm. imp. c. XL.

[3] Vita s. Adalberti c. 23.

[4] S toga Konst. Porph. (de Caerem. aul. byz. II., 48) u službenom nadpisu na madjarske vladaoce spominje „ἀρχοντες.“

Sada tek Ugarska dobi vladaoca u krstjansko-evropejskom smislu; pà da joj se monarchično načelo ukriepì poduzè Stjepan rat proti dviem vojvodama, vladavšim samostalno na jug-iztoku t. j. proti Gjuli Prokuju i čanadskomu Actumu. Rat svršì (1003—1008) s podpunom pobjedom krstjanske monarchie. [3]) Tako Stjepan uništi svaku pogibelj, da se Ugarska nerazkomada; pà usredotočenom vlasti poduzè ustrojenje svoje države na temelju krstjanskom i zapadnih institucij.

Ugarskoj crkvi, podieljenoj u biskupije, stavì na čelo metropolitu oštrogonskoga, s dozvoljenjem i potvrdjenjem sv. rimske apoštolske stolice.“ [4]) Prvim metropolitom bijaše pohvaljeni Čeh Radla ilì Astrik. Pošto u ono doba red sv. Benedikta u Europi imaše malone sve odgojivanje u svojoj vlasti, kralj Stjepan sazovè dva redovnika od Monte cassina, tè jim na panonskom brdu sazidà samostan posvetjen sv. Martinu. [5]) Pored ovoga samostana obstojaše kod Pečuha Pečvaradski utemeljen od Astrika, [1]) Bakony-Bélski utemeljen od Stjepana nagovorom pustinjaka Udalricha Günthera [2]); tè dva manastira iztočne crkve, najme u Vesprimu za grčke duvne (1025) [3]) i pomenuti čanadski, iza pobiede Achtuma, drugamo premiestjen.

---

[1]) Thietmar IV., 38: »Imperatoris autem... gratia et hortatu... Waic coronam et benedictionem accepit.«

[2]) Vita major c. g. Cf. Chron. Poson. ap. Endlicher op. cit. p. 57.

[3]) Cf. Annal. Hildesh. ad a. 1003. Thietmar VIII., 3. Vita s. Gerhardi c. 10.

[4]) Vita major c. 8. govori o deset biskupij. Vita Gerhardi c. 11. veli, da je Stjepan bio nakan utemeljiti 12 biskupij. Oba broja nemogu se opravdati.

[5]) Vita minor c. 3. Utemeljno pismo kod Fejéra (Cod. Dipt. I., 280—282) je podmetnuto za Andrije II.

Već ovi crkveni elementi bijahu dovoljni factori, da Ugarskoj državi podiele krstjansko-evropejski lik. Iz njih takodje možemo suditi, odkle ona uzajmì osnovu svoga ustroja. Ona bijaše što slovjenskoga, što germanskoga izvora. Madjari dodjoše u slovjensku zemlju, i to pokrstjenu, i uredjenu po nazorih slovjenskih. U Panoniji poslie uništenja obarskoga gospodstva prve polovine IX. vieka vladaše kod Sale i Blatna jezera slovjenski knez Privina. Pod njim i njegovim nasliednikom sinom Kocelom (861 do 873), koga monah Chrabar zove [4]) „кнѧза блатьньска“ sva dolnja Panonija med Rabom, Dunavom i Dravom, nakitila se sjajnimi crkvami i bielimi gradovi. [5]) Ova zemlja bude malo kašnje cieloviti dio Velike Moravske, koju naj prije s one strane gornjega Dunava knez Mojmir uzkrisì, Rastislav (846—870) razširì i ojačà, a silni Svatoptuk (870—894) do vrhunca slave podižè. Velika Moravska mogla se mieriti sa zapadnimi susjedami ne samo obsegom i snagom, nego i krstjanskom prosvietom, pače u tom obziru bje jih u nečiem nadkrilila. U njoj najme razlegali su se po crkvah sladki glasovi materinskoga jezika. Veliki učitelji sv. Cyril i Method daše u ruke slovjenskomu puku izvrstni prievod sv. knjig, otvoriše učione u narodnom jeziku, [1] tè na taj način osnovahu u Evropi izim u romanskoga i grčkoga naroda nevidjenu narodnu prosvietu. Velika Moravska bijaše uredjena na istom temelju slovjenske obćine, župe, narodnoga zastupničtva, o kom gore obširnije progovorismo. U staroj Moravskoj spominje se „župa Olomutici“ u listini pisanoj okô god. 864—867 s gradom Holomucom; [2] u dolnjoj Panoniji neimenovani Solnogradjanin spominje god. 871 kod Salavara mjesto Dudljebin (Dudleipin) a kralj Arnulf u listini od god. 891 župu Dudlebsku u pokrajini rieke Kaniže. [3] Knez moravski u svih važnih poslovih javnoga, bilo crkvenoga bilo državnoga života, bijaše ograničen narodnim zastupničtvom, narodnim saborom, gdje ne samo vlastelstvo, nego i sav narod glasovaše. [4] Riečju: Velika Moravska bijaše već IX. vieka uredna krstjansko-slovjenska država. Njoj na iztok ležala je s one strane Dunava Bugarska zadunajska, kô što ju suvremenjaci zovu, ¹) naseljena bugarsko-slovjenskim narodom navlaš početkom IX. vieka iza konačnoga poraza obarskih ordij. U Pešti, bugarskom gradu s formom strogo bugarskom (пештъ=hrv. peć, njem. Ofen), u Vacovu i pod gorom Matrom bijaše medja med zadunajskom Bugarskom i Velikom Moravskom. Od utoka Drave kroz današnju Bačku i Banat k Dunavu do Timoka, kako jur napomenusmo, bivahu Bodrići, koji po svoj prilici stanovahu takodje na riekah Bodroku i Bodročki u zemplinskoj županiji.

---

[1]) Vita major. c. 7.

[2]) Vita Guntheri ap. Pertz. Scr. Germ. XI., 277.

[3]) Fejér. ibid. p. 296—302.

[4]) **О писменехъ.** Ed. Šafařik: Pamat. dřev. pisemn. lihosl. p. 91. Životopisac. sv. Konst. gl. XV. dobro ga zove: **коцьль кнезь паноньскыи.**

[5]) Spominje jih suvremen pisac: Convers. Bagoariorum et Carantanorum ed. Wattenbach (ap. Pertz. Scr. Germ. XI., p. 11. 12). Item Kopitar. Glag. Cloz. Vindob. 1836., p. LXX.

---

[1] Zitje sv. Konst. gl. XV. pripovjeda, da Rastislav: „ѹчєникы сьбравь вь дасть ихь ѹчити.“ Isto veli o knezu Kocelu: „и вьзлюбль вєлми словєньскыє книгы .. и кьда до пєти дєсєть ѹчєникь ѹчити сє имь.“

[2] Boczek: Cod. dipl. I., 49. 137: »Zuatoplk dux tradidit ad altare s. Petri ... sextam partem omnium, quaecunque in supa Olomutici ad castellum proveniunt.«

[3] Anon. de Conv. ap. Kopitar. LXXV. Kleinmayer: Juvav. p. 116: »in partibus Sclaviensibus, comitatu Dudleipa...«

[4] Kada Rastislav bje naumio poslati u Carigrad poklisare (žit. sv. Konst. XIV) „сьвѣть (consilium=sabor) сьтвори сь кнєзи своими моравлꙗни...“ Isto tako, kada njemačka stranka bješe krivovjerstvom obiedila Methoda, Svatopluk sám nerieši ovo pitanje; već (Žit. sv. Methoda. XII.) „събравшє жє сѧ всѧ люди моравьскыѧ...“

Iz ovih crticah razabrat će štioc, da Madjari osvojivši zadunavsku Bugarsku i veći dio Velike Moravske, nadjoše ondje državu krstjansko-evropejsku, žiteljstvo slovjensko pokrstjeno i narodnom knjigom prosvetjeno, od koga malen samo dio preselì se pred svirepstvom Madjarskim u Hrvatsku i balkansku Bugarsku, a ostali povučè se s veće česti u bregovite prediele sjeverne Ugarske; nadjoše napokon mnoge gradove, kao Ostrogon, Višegrad, Nitru, Pešt, Budin, Wesprim, Beograd (stolni), Novigrad itd. nakitjene s krstjanskimi hramovi, tè zemlju razdieljenu u župe. Pà zar je ova slovjenska prosvieta ostala bez svakoga upliva u javni život Madjarskoga naroda? Podnipošto. Madjarski narod porazì doduše slovjensko stanovništvo, veličajne njegove hramove razorì; ²) nù duboko usadjeno krstjansko osviedočenje nemogaše izkorieniti. Ono je pod nasiljem samo tinjalo; pà se u cieloj krieposti pojavì, čiem madjar-

---

¹) Georg. Mon. et Leo Gram. (ap. Stritter: Mem. popul. II., 553. 558): »Bulgaria trans Danubium. Bulgaria trans Istrum fluvium.«

²) Već god. 899 tužahu se njemački biskupi (Hansiz: Germ. sacr. p. 176—178), da su Madjari »božje hramove požgali, sve sgrade razorili tako, da u cieloj Panoniji . . . nevidi se više niti jedne crkve.«

ska divljač ohladnù i naklonì se na mir i pitomost. S toga kada koncem X. vieka katoličkomu svetjenstvu bude dozvoljeno unići u Ugarsku, tamošnji „Krstjani, kojim — kako pisà biskup Pilgrim papi Benediktu VII.[1] nije bilo dopušteno svoju djetcu bogu posvetiti van tajno, hrlimice nošahu ju bez straha krstiti, i radovahu se, da smiedu po krstjanski crkve zidati i da mogu slobodno svezan jezik razriešiti u slavu spasitelja.“ Vanjski missionari digli su samo one zaprieke, koje tištahu krstjanstvo u zemlji. Pà i ovi blagovjestnici, kako vidismo, bijahu s veće čęsti slovjenskoga roda. Na jugu cvala je Bugarska, koja X. vieka slala je svetjenike tja u Rusiju; vidismo, da jedan madjarski velmoža pokrstì se u bugarskom Vidinu, pà niti nedvojimo, da redovnici, za koje on u Čanadu sazidà samostan, bijahu grčko slovjenskoga obreda. Isto bi se moglo misliti o Vesprimskih duvnah. Tà poznato je, da još početkom XIII. vieka bijaše u Ugarskoj mnogo grčko-slovjenskih monastirov,[2] pà sazavski slovjenski monasi prognani god. 1055 iz Češke utekoše u Ugarsku.[3] S druge strane missionari rimskoga obreda unišavši u Ugarsku pod Gejzom i Stjepanom bijahu s pretežnije česti Čeho-Moravljani; pà sve missie rukovodjaše naj prije sám pražki biskup sv. Vojtieh, a zatim njegov učitelj Radla, koj pod imenom Astrika prvi zasiednè prvu metropolitsku stolicu u Ugarskoj.

Glavni indi factor kod pokrstjenja naroda madjarskoga bijaše narod slovjenski i to što doticajem u istoj Ugarskoj sa svojimi gospodari, što vanjskimi missijami. Tiem narod slovjenski uvedè Madjare u duhovni život, tè mu pozajmì sve višje elemente potrebite krstjanskoj civilisaciji. Med ostalima. kako je poznato, madjarski jezik obogati se slovjenštinom, i to s veće česti slovjenštinom, u kojoj su pisane sv. knjige i ostala crkvena djela. [1] Iz nje ili kroz nju primi takodje rieči za pojmove krstjanske [2]; pače ako tako zvana nošnja sv. Stjepana, koja se čuva u bečkoj blagajni kod kapucinov, polazi od one dobe, to nebi bilo ni grčko-slovjensko pismo sasma nepoznato u dvoru ugarskom; jer se na njoj čita cirilskimi pismeni uvezen redak iz jednoga psalma.

---

[1] Ibid. p. 211—3.

[2] Cf. Epist. Innoc. III. regi Hung. Henrico a. 1204. Regest. a. VII., ep. 127. (Ap. Migne. Opp. Inoc. II., 417—18.)

[3] Dobrowsky: Gesch. der Litt. p. 47.

Jur odanle, što Madjari naseliše se u zemlji slovjenskoj, bivšoj odavna u duhu slovjenskom i evropejskom uredjenoj; što slovjenski narod imaše znatan upliv u pokrstjenje istih: može se izvesti, da slovjenske državne i socialne institucie imahu veoma djelovati u javni život naroda madjarskoga, kada se poče ustrojavati. Ovu misao potvrdjuje nam poviest. Već isti naslov „κράλ“ koga sám Stjepan uzè. [3] sietja nas na naslov slovjenski, koga nošahu vladaoci hrvatski, česki, poljski, kašnje srbski i bosanski. Deoba zemlje na „comitatus,“ kojim staše na čelu „comes,“ nikla je takodje iz predmadjarskih žup, kô što sviedoči isti madjarski naziv „ispán“ od slovj. župan. Deoba pokrajin na „comitatus“ (Gaue) bijaše doduše obćenita u IX. i X. vieku po čitavoj zapadnoj, navlastito germanskoj Evropi; nù k čemu da izvadjamo ugarske „comitatus“ od daleka, kada jih po povjesti nalazimo u Velikoj Moravskoj i kod svih Slovjenov, nebivših inače pod germanskim uplivom? Kada gdjekoj „comitatus“ ugarski [1] nosi ime i značaj predmadjarski? Županom bijahu podčinjeni „podžupani,“ o kih i Stjepan čini spomen u svojoj povelji od god. 1001, kojoj utemeljì i obskrbì rečeni samostan sv. Martina na panonskoj gori. [2]

---

[1] Već Šafařik prispodablja (Slovjenske starožitnosti pag. 633 sa staroslovjenštinom ili st. bugarštinom ove madjarske rieči: szerencse срѧшта, pénz пѣнѧзь, gerenda грѧда, lencse лѧшта, rend рѧдъ, szent свѧтъ, bolond блѫдъ, gomba гѫба, dorong дрѫгъ, donga дѫга, korong крѫгъ, munka мѫка, porond прѫдъ, abroncs обрѫчь, parancsolni порѫчити, eszterenga стрѫга, trombita трѫга, трѫбити, tempa тѫпъ itd.

[2] Njeke od ovih riečih polaze do duše iz grčkoga ili latinskoga jezika, nò kako nam zvukoslovje sviedoči, u madjarski jezik mogahu doći samo iz slovjenštine. Amo idu: szent=свѧтъ, kereszt=krst, keresztség=krštenje, püspök=biskup, pap=pop, barát=brat (frater), apáticza=opatica, oltár, mise=misa, veserne=večernja, kolostor=kloštar idt.

[3] U grčkoj povelji (ed. Szerdahély. Budae 1804) sám Stjepan piše se: „Σ (τεφανὸς) χριστιανὸς καὶ κρὰλ πάσης Οὐγγρίας.“

Njekim skupštinam nalaze se tragovi već za sv. Stjepana u njegovu zakoniku. [3] Ali ljuto bi se varao, koj bi u njih vidio potonje sabore, ili koj bi jih u svem uzporedio sa slovjenskimi sabori i sniemi. Ovi, kako vidismo, bijahu osnovani na demokratičkom temelju. U Ugarsku sv. Stjepanom bijaše uveden germanski feudalizam, koj već bjè mah preoteo takodje u zapadnih slovjenskih državah. On već stavì

Gejza zove se takodje na grč. napisu na kruni ugarskoj »κραλης«=kralj, madj. oblik »király.«

[1] Kano: župa Njitranska, kojom upravljaše Svatopluk za svoga strica Rastislava, župa Bodrožka od plemena Bodričkoga, župa Saladska, u kojoj na rieci Sali kod Blatna stolovaše slovj. knez Privina i Kocel, župa Novogradska, župa zemplinska itd. Kod Keze (op. cit. II., 2) »dux Cuppan,« koj se proti Stjepanu podigô, nije drugi, van personificiran »zuppan« ili župan.

[2] Ap. Fejér: Cod. dipl. I., p. 282: »ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vice — comes.«

[3] Wattenbach nadjè u Admontu jedan rukopis XII. vieka ovoga zakonika. Cf. Endlicher: Monum. arpad. p. 310—324.

svu političku silu u boljarstvo i plemstvo, [1]) u koje bijahu uvrstjeni sámi Madjari i gdjekoji odličniji došljaci i naseljenici; a cielo žiteljstvo razdieli u dva razreda, od kojih jedan (eminentiores t. j. clerus, principes, barones, comites, milites, nobiles) uživaše sva gradjanska práva, a drugi (vulgâres) samo njeka ili nikakva. U posliednji razred bieše uvrstjeni navlaš pražitelji, koji Madjarom, svojim gospodarom bijahu dužni služiti, privezani na njihove dvorove, odavle takodje od ugarskoga zakonodavstva „udvornici“ prozvati, [2]) kô što i sudac gospoštinski ili gospoštinskoga dvora (sedes dominalis=Herrnstuhl) zove se madj. „udvar-biró“ t. j. udvorski-sudac. Pod kakovim udesom stenjahu robovi (lixae, mancipia, servi) u Ugarskoj, možemo si pomisliti već iz toga, što se ni zakonom sv. Stjepana nije zabranjivala trgovina s robovi; [3]) prem se preporučalo krstjansko milosrdje prama ovim nesretnim božjim stvorom i podupiralo njihove oslobodjenje.

U tom što madjarski narod nesamo podižè se kano gospodar nad svojimi sustanovnici u novoj domovini, pačè što uz svoju slobodu trpio je robstvo; što u njega ženski spol nebijaše u takovoj cieni niti zakonitoj zaštiti, [4]) kô što u ostalih evropejskih narodov, opazujemo ostanke njegova čudsko-tatarskoga značaja o kom se razbì krstjanski duh kralja Stjepana. On je u tom prkosio i slobodnijim slovjenskim instituciam i umnim germanskim zakonom. Šta se posliednjih tiče, oni imaju takav dio u javnom životu madjarskoga naroda, da čitava capitularia franačka nalazimo uvrstjena u Stjepanovu zakoniku. [1])

---

[1]) De morum instit. ad Emericum duc. c. IV. (Fejér. ib. I., 322): »quartus decor est fidelitas... principum, baronum, comitum, militum, nobilium.«

[2]) Keza loc. cit. p. 128: »de Udvarnicis.«

[3]) S. Steph. Decret. lib. II., c. 26, 29, 41.

[4]) Ibid. I. 15, 27.

Iz ovih crticah, koje bi se mogle znatno umnožati, da je od potrebe, vidi se, da sav ugarski javni život državni osniva se na krstjanskom germanskoslovjenskom temelju. Ovo smije nijekati samo kakav zanešenik. Na tom temelju madjarski narod brže od ikoga čudskoga suplemenika predjè u krug evropejske civilizacije. Svoj prvobitni nomadični život, u kom bavio se je sámim lovom i ribarenjem, zamieni malo po malo s poljodeljstvom, u kom imaše za učitelje stare ratare na glasu t. j. Slovjene i Njemce; [2]) svoje šatore i pojate, u kih njekada izključivo, a još XII. vieka rado bivaše ljeti i jeseni [3]), zamieni s liepimi kućami drvenjačami ili kamenjačami i dvorovi, kupivši se u sela i gradove, kakovih nadjoše već u novoj postojbini.

Tolik dobrotvor je madjarskomu narodu prvi njegov kralj, koj mu ustroji neodvisnu hierarchiu a pod zaštitom rimske stolice osnuje državu u krstjansko-evropejskom znamenu. Uz ovu novu državu Ugarsku obstajaše za Stjepana slovjenska Česka, Poljska, Ruska, Hrvatska i Bugarska. Českoj i Poljskoj, koje bijahu udarile u svom razvitku crkvenom i političnom put zapada, stahu na čelu dva kriepka vladara Bretislav I. (1025—55) i Boleslav (992—1025) punim právom nazvat Chrobry i Veliki. Rusija prionuvša uz iztočnu crkvu za Vladimira (980—1015) širila se na sve strane i razvijala u duševnom smislu na temelju slovjenske knjige. Hrvatska prionù po vjeri i duhu uz zapad, po vanjskimi odnošaji uz iztok; državni život, razvit na slovjenskom temelju, ojačà narodna knjiga i narodna crkva, koja ojamčì joj narodnu prosvietu, posrednicu med latinskom i grčkom. One iste godine, koje madjarski μέγας ἄρχων (Grossherr=Sultan) primì iz Rima krunu i postadè krstjansko-evropejskim kraljem, vladao je u Hrvatskoj kralj Držislav, siedeći na priestolju, starom skoro tri stolietja, mnogo uzkolebanom nepogadami iz iztoka i zapada; ali neomrljanim nikada siedom tudjinca.

---

[1]) Cf. Decret. s. Steph. ap. Endlicher op. cit. p. 77. 82. 101. 112. 117. 131. 145. 151. Mogunt. capitularia od god. 84—888 uvrstjena su u decret. lib. I., c. 1—4. Cf. Kollar: de potestate legisl. circa sacra p. 40—48.

[2]) S toga u madj. jezika imena ratil. jesu što slovjenska, što njemačka; tako: gereblje=grablje, iga=igo=ral, kasza=kosa, eke=Egge, istállo=Stall, latorja=Leiter, tengely=Dinkel itd. Imena zemskih plodov, kano: lencse=лѧшта=leča, kalász=klas, szalma=slama, széna=seno, ugorka=ugorak itd.

[3]) Suvremenik i očevidac Otto Frising. (De reb. gestis. Frider. I. lib. I., c. 31) veli, da Ugarska imade »ex barbarie gentis moenium vel aedium rarum ornatum,« i da Madjari »toto aestatis vel autumni tempore papiliones inhabitant.«

Na glavama hrvatskoga i ugarskoga vladaoca sjahu dvie različite, samostalne i neodvisne krune. Hrvatska polazila je iz novoga, ugarska iz staroga Rima. Ona iz rukuh naslieднikov Konstantina Velikoga, ova iz rukuh naslieднikov Petra apoštola, komu se Konstantin pokloni prvi od vienčanikov carskih. Kruna i duh Konstantinov lebdio je nad hrvatskim kraljem; al' i ruka Petrova bdila je nad njegovom. Rimska kruna, kojom bje vienčan Stjepan, odstupì (1075) miesto i čast grčkoj kruni, darovanoj kralju Gejzi od Mihajla Duke grčkoga cara; [1]) pà sámo malen gornji dio današnje krune ugarske valjda je ostanak od

---

[1]) Cf. Jos. Koller: de s. regni Ungarici corona. Quinque eccl. 1800. Firnhaber: Austria Jahrg. 1847, p. CXII. Na ugarskoj kruni vide se slike i nadpis grčki: „MI̅X ЄN XѠ̅ ΠICTOC BACILЄYC PѠMAIѠN O ДYK. KѠN. BACILЄYC PѠMAIѠN O ΠOPФYPOГЄNИTOC. ГЄѠBITZ ДC ΠICTOC KPAЛИC TOYPKIAC“

Stjepanove. [1]) Naprotiv tomu u isto doba (1076) hrvatski kralj Zvonimir — kako vidismo — dobì od Grgura VII. krunu, stieg, mač i žezlo; pà kô što se Gejza, nasliednik Stjepanov naklanjaše k iztoku, tako Zvonimir Držislavov nasliednik prekinè i onaj slab vez, koj putem „znakov kneževskoga i kraljevskoga dostojanstva“ njegove predšastnike vezaše i skapčaše s Carigradom. Papa Silvester II. potvrdì sve ono, što Stjepan bje učinio na crkvenom polju, njegovo doista apoštolsko djelovanje [2]) blagoslovì, podielì mu velik upliv u crkvu ugarsku, pa on zaslužì za se i za svoje nasliednike naslov i čast apoštolskoga kralja bez podmetnute bulle, koju njeki povjestnici bezuspješno branijahu [3]). Zvonimir imaše u svojoj zemlji crkvu, koja do apoštolskih vremen dopira; zato nije mu je trebalo stvarati; nù dobì ipak od pape, toga žestokoga borioca za slobodu crkve, znatna prava na hrvatsku hierarchiu.

Iz svega toga, što do sada rekosmo na povjestnom temelju o javnom životu zemlje Ugarske i Hrvatske, svaki razborit i nepristran štioc, bio on kakovih mu drago političkih načel, povjestnom logikom prisiljen bude priznati; *a*) da Hrvatska bijaše priznata za neodvisnu državu od medjunarodnoga evropejskoga práva jur u ono doba, kada o Ugarskoj nemogaše ni spomena biti. β) da Hrvatska i kao kraljevina je starija od Ugarske i od nje posvema neodvisna. Pored krune sv. Stjepana sjaše u Evropi kruna hrvatska, potekša naj prije od novoga, zatim od staroga Rima. S toga, da je svaki sažaljenja (ako neuk), ili smieha (ako zloban) dostojan, koj o pravih krune sv. Stjepana na krunu hrvatsku, ili o pravih krune ugarske na kraljevinu Hrvatsku bunca i sniva. Napokon γ) da grieši proti očevidnim sviedočanstvom, i da nepoznaje domaćega i javnoga života raznih europejskih narodov, njihovih političnih i socialnih nazorov, koj državne institucije, koje su temelj ugarskomu ustavu, izvadja iz domaćega i javnoga života naroda madjarskoga. Ove institucie jesu plod što slovjenskoga, što germanskoga duha. Kô što ćemo odmah viditi: Hrvatska uživala je sva ona slobodoumna zavedenja, koja niknuše iz slovjenske obitelji, obćinè i župe, kô što i ostale zemlje slovjenske, prije nego li se što čulo o Ugarskòj, i prije nego li s njom dodjè u ikakov doticaj. Što se ove institucije u njekih zemljah slovjenskih izgubiše, dočim u Ugarskoj s malom promjenom uztrajahu, razloge nam pokazuje poviest onih zemálj.

---

[1]) Cf. Bockov opis u Mittheil. der Comiss. zur Erf. und Erh. der Baudenkm. August. 1857. S. 101 ff.

[2]) Vita S. Steph. major c. 12: »Merito igitur infra terminos suae dominationis nomen adeptus est apostoli.«

[3]) Ap. Fejér: Cod. dipl. I., 274—277. Ovu bullu branijahu Stilting, Bollandi, Fejér itd. — držahu ju za podmetnutu Schwartz, Kollar, Pray itd. Sva je prilika, da ju sastavi naš zemljak Rafo Levaković na temelju Hartigova žitja sv. Stjepana. Kollar priobćuje rieči iz jednoga Levakovićeva pisma, koje glasi: »ò dato certe lettere del papa Silvestro e procurerò, che vengano al publico in qualche maniera. Pensava di promulgarle come trovate a Roma . . .«

Zašto zakrenusmo iz puta ravnoga, kojim iztraživasmo staru našu vladu, tè preplovismo velikom mukom naglu Dravu, razumiet i razabrat će sám štioc. Da bi Hrvatska bila imala kakav neposredni upliv u osnovanje državnoga života u Ugarskoj, poviest nemože dokazati; nù poviest nam dokazuje, da onaj isti duh, koj djelovaše u Velikoj Moravskoj, u Českoj, u Hrvatskoj i Srbijì, u istoj Ugarskoj stvorì što jednake, što slične institucije, pa da ovaj duh nije podnipošto čudskoga porietla.

Pošto jur na kratko razvismo, kako u Slovjenov razvì se monarchia iz demokracije, imenito: kako u Hrvatskoj veliko-županско dostojanstvo uzvisi se na kraljevsko, sliedi pitanje: tko imaše u Hrvatskoj právo na ovo vladarsko dostojanstvo, ili tko imaše právo na hrvatski priestol? zar ono právo bijaše izborno ili nasliedno? u prvom slučaju: tko imaše právo izabirati vladaoca u Hrvatskoj?

Na to pitanje odgovorit nam može samo poviest. Šta se prve dobe tiče: veliki župan Mutimir u svojoj povelji od god. 892 naročito veli, da sjedi na otčinskom priestolu [1], pà se kroz to kao pozivlje na svoje nasliedno právo na hrvatski priestol. On bijaše sin velikoga župana Trpimira, [2] od koga imamo listinu od god. 852; dakle brat velikoga župana Krešimira I., a stric Miroslava, koj je sliedio na priestolju hrvatskom svoga otca Krešimira. [3] Od Trpimira potečè takodje Sedeslav (877—879), Mutimiru drugi predšastnik [4] u velikoj županiji tako, da na hrvatskom priestolu bijaše sbilja sjedila Trpimirova porodica drugè polovine IX. vieka. Red nasliedstva u toj porodici prekinù ban Pribunja, Domogoj i Branimir. Prvi umorivši Miroslava, [5] a tretji Sedeslava [6] osvojì hrvatski priestol. Domogoj takodje i njegovi sinovi imali su se utisnuti u veliko-župansku čast, koju jim otè Sedeslav. S toga ove tri velike župane smiemo prozvatì usurpatore, ko što Branimir sbilja bijaše u inostranstvu razglašen; [7] pa Mutimir glede na svoje predje punim právom hrvatski priestol prozvà „paternum solium." Trpimir, koj je glava gore navedene porodice, sám spominje u rečenoj listini dvaput svoga predšastnika velikoga župána Mojslava („antecessor noster Mislavus"); ali nekaže, je li mu bio otac ili ne. Ja bi prvo scienio. Mojslavu predšastnici bijahu Ladislav (821) i stric mu Borna. [1])

---

[1] Ap. Luc. de regn. Dalm. lib. II., c. 2: »Muncimir divino munere iuvatus (i. e. dei gratia) Croatorum dux, residente paterno solio...«.

[2] Ibid. veli o crkvi sv. Jurja, darovanoj crkvi splietskoj po Trpimiru: »ut donatam a patre meo« (sc. Terpimiro).

[3] Const. de adm. imp. c. XXXI.

[4] Joh. Chron. Venet. p. 21: »His diebus Sedesclavus, Tibimiri ex progenie.«

[5] Const. Porph. loc. cit.

[6] Joh. Chron. Ven. ibid.

[7] Ibid.: »Brenamir interfecto Sedesclavo ipsius ducatum usurpavit.«

Jasnija sviedočanstva o nasliedstvu imamo iz druge, kraljevske dobe. Od kralja Krešimira I., otca kralja Držislava, sve do Stjepana II. više od sto godin siedila je na priestolu hrvatskom jedna obitelj. [2]) Krešimira predšastnik spominje se Tomislav, kako dokazasmo, prvi kralj hrvatski (914, 926), o kom se ipak nezna, što bijaše Krešimiru, što li velikomu županu Mutimiru; nù po svoj prilici Tomislav skapča i po rodu kraljeve s velikimi župani hrvatskimi; s toga bi mislio, da Stjepan II. i ostali kraljevi hrvatski vuku lozu od Trpimira, tè da jedna porodica vladaše na županskom i kraljevskom priestolu hrvatskom do 250 godin, ako ne i više; pošto historičkim putem težko se može opredieliti, je li i kakav krvni vez skapčaše Trpimira i Mojslava s Ladislavom i Bornom. U red Krešimirićev ili Trpimirićev uvučè se jedini Zvonimir (pošto o rodu Slavića, Krešimir-Petrova nasliednika nije nam ništa izviestno) bivši ban za Krešimira Petra. Nù uzvišenje bana Zvonimira na kraljevski priestol bijaše iznimka u nasliedstvu; jer Stjepan II. bijaše još za života strica Krešimira Petra opredieljen na hrvatski priestol. [3]) S toga kada po smrti Zvonimira god. 1089 postadè kraljem smatraše se za zakonitoga naslednika „na priestolu kraljevskom svojih otác, djedov i pradjedov;“ [1] kô što mu i stric priestol hrvatski smatraše za nasliedan u svojih predšastnicih i nasliednicih. [2]

---

[1]) Einhardi Annal. ad a. 821.

[2]) Vidi veoma važnu listinu Krešimira Petra od god. 1067 (ap Lucium: de regno Dalm. lib. II., c. 8.), u kojoj se razvija rodoslovje njegovih djedov.

[3]) Njegov vlastiti podpis na jednoj povelji (ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 138) glasi: „ego Stephanus, eiusdem patrui mei haeres et divina clementia futurus in regno successor."

Iz svih ovih diplomatičnih i poviestnih dokazov smiemo izvesti, da priestol hrvatski bijaše nasliedan. Nù kako bijaše ovo právo nasliedstva uredjeno i kojimi zakonî ograničeno, u nedostatku jasnih spomenikov težko se može opredieliti. Ali ako uzmemo u obzir, da, kako vidismo, poslie Trpimira sliedio je Krešimir I., a za njim ne brat mu, valjda mladji, Mutimir, nego sin Miroslav, to bismo smieli zaključiti: da právo nasliedstva bijaše ograničeno neposriedno na sinove dotičnoga vladaoca, [3] a posriedno na njegovu bratju i rodbinu. Po takovu právu stupì na hrvatsko priestolje Stjepan II. sinovac Krešimira Petra. Nù rekli bismo, da posredno právo nasliedstva visilo je ne samo od odluke i volje zakonitoga vladaoca, nego takodje od privoljenja hrvatskoga naroda. Narodu takodje vrati se právo izbora („ius electionis“), kada právo nasliedstva dodje izvan porabe bilo smrtju bilo odrekom zakonitoga priestolonasliednika. Tako, kada pomenuti Stjepan, bivšì odredjen za nasliednika još

---

[1] Isti piše u listini od god. 1089 (ap. Luc. II., 11. Orig. membr. in Archivio regni Croatiae): »cum igitur omnipotentis Dei pietas me sua clementia p (atrum), avum, proavumque solio in regio, omnibus Chroaciae et Dalmaciae nobilibus collandantibus, exaltauerit honore.

[2] U listini od god. 1069 (Origin. membr. in Archivio gub. Jaderae Cassetta XVIII., N. 430. Ap. Lucium. II., 8) sám Krešimir Petar piše: »qualiter omnipotens Deus hereditarii regni nostri concessa gubernacula, conservaret ... .«

[3] Isto bijaše i kod Srbalj. Konstantin Porph. de adm. Imp. c. XXXII. naročito veli: »Serviorum Principe ... vita functo filius ipsius successit; mox nepos et sic omnes, quia ab eo descendunt.« Takav red nasliedstva vladaše takodje u dynastiji Nemanjinoj.

a. živa Krešimira Petra („futurus in regno successor“) „ob-
ršen velikom bolestju dozvav častne svetjenike kraljevstva
rvatskoga . . . na njihov savjet bi se bio prenesô u samo-
tan sv. Stjepana prvoga mučenika, gdje složiv čast i na-
lov velikoga župana (ducis) odredi si mjesto za grob“: [1])
arod hrvatski služiv se svojim naravskim i suverenim prá-
om iza Slavića (1073—75) odabrà za kralja hrvatskoga
ana Zvonimira. [2]) Poslie njegove smrti narod hrvatski opet
zkrisi právo nasliedstva s právom izbora u osobi istoga
tjepana, koj se popè na hrvatski nasljedni priestol „omni-
us Chroacie et Dalmacie nobilibus collaudantibus.“ Právo
zbora pripadè nadalje narodu hrvatskomu, kada mu na-
liedni vladaoc umriè bez djetce; u tom bo slučaju, prem
avadno bližji po krvi rodjak iz vladaočke porodice prie-
tol posiednè, triebalo mu ipak privoljenje naroda. Što vi-
lismo u Stjepanu II., sviedoči nam takodje domaći pisac iz
III. vieka naročito opazujući: [3]) „prošloga vremena bijaše
avada u hrvatskom kraljevstvu, da je bilo sedam banov,
oji izabirahu bana u Hrvatskoj, kada kralj bez djetce
mriè.“

Rekosmo, da u Hrvatskoj pravo nasliedstva prèdjè na
ina, i to jamačno starijega. U hrvatskoj poviesti imamo
amo jedan primjer, da dva brata u isto vrieme vladahu.
yzantinski najme pisac Cedren pripovieda, da god. 1019
ladahu u Hrvatskoj dva brata. [4]) Pošto byzantinski lieto-

---

[1]) Njegove vlastite rieči u povelji ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 153.

[2]) Sám Zvonimir kaže, da je za kralja izabran: »synodali et concordi totius cleri et populi electione.«

[3]) Origin. membr. in sacrario Capit. Spalat. Doc. I., p. 27: »qui eligerant regem in croacia, quando rex sine liberis moriebatur.«

[4]) Ed. Bekker II., 435. 453. 476: »Subacta Bulgaria Imperatori se dedit contermina Chrobatorum gens et eius principes fratres duo.«

pisci često se varaju u stvarih slovjenskih, smiemo pitati: je li Cedren bijaše dobro izviestjen? Na to možemo odgovoriti svjedočanstvom našega kralja Petra Krešimira, koj u pomenutoj za kraljevsko rodoslovje veoma važnoj listini med svojimi predšastnici navadja naj prije svoga pradjeda Krešimira, nasljednika Tomislava, zatim njegova sina kralja Držislava, za ovim Svetoslava, pà onda njegovu bratju Krešimira i Gojslava, napokon Stjepana sina Svetoslavova a svoga otca. [1] Tko njegove vlastite rieči dobro promotri, taj će uviditi: da po njih ovako sledijahu kralji na hrvatskom priestolju: Krešimir, Držislav, Svetoslav, Krešimir i

---

[1] Loc. cit: »Comperimus namque in gestis proavi Cresimiri maioris ...... quod (territorium) totum possessoribus suis mansit tempore ipsius (sc. Cresimiri) et filii eius Dirzislavi ... et temporibus Svetoslavi et eius fratrum Cresimiri et Gojslavi, et filii eius (Svatoslavi) regis Stephani patris mei.« Iz ovoga rodoslovja jasno se vidi, da kralj Stjepan bijaše sin Svetoslava; povelja bo najprije imenuje bratju Svetoslava (et eius fratrum), pak onda njegova sina (et filii eius). S toga nemogu se načuditi kako naši poviestnici, poslie Lučića Stjepana držahu za sina Krešimira II. oslonjeni na obćeniti naziv »avus meus Cresimir,« kojim Petar Krešimir drugdje zove Krešimira II., a nepazeći na gore navedeno točno rodoslovje. Zato evo ga štiocu popravljena:

Krešimir I.

Držislav. Svetoslav. Krešimir II. Gojslav
(970 . 994 . 1000.) (1019.)

Stjepan I.
Hicela Urseoli.

Krešimir Petar . N. N.
(1052. 1073.)

Stjepan II.

Gojslav u isto doba, Stjepan, napokon Krešimir Petar. Krom reda na tu misao nas povladjuje višebrojni izraz „temporibus Svetoslavi, et eius fratrum Cresimiri et Gojslavi;“ Krešimir bo htedè u svojoj povelji naznačit, za kojih kraljev predšastnikov samostan sv. Krizogona mirno uživaše zemljište u Hyculi. Pà u tom redu bratju Krešimira i Gojslava stavlja u jedno te isto vrieme. S toga ni nedvojimo, da Cedrenovi „Chrovatorum principes fratres duo“ jesu bratja Krešimir i Gojslav; što se takodje s chronologiom podpunoma slaže. U ostalom ova iznimka nesmeta obćenitì zakon glede na právo nasliedstva na priestol hrvatski; tiem manje, pošto početkom XI. vieka Hrvatska dospiè u izvanredno stanje političko; pa nam nije ni poznato, u kom odnošaju vladahu tada rečena bratja. Medju to štioc lasno će razabrati, da Lucij i ostali naši povjestinici duboko zabrazdiše scieneći, da Svetoslav i Gojslav bijahu samo banovi, a ne kraljevi hrvatski; pošto Petar Krešimir u navedenom imeniku navadja kraljeve, svoje predšastnike, a pored njih posvema ine banove.

Je li právo nasliedstva izvan upliva naroda hrvatskoga bijaše još ograničeno vlastju zaštitnoga dvora? Dvor byzantinski, kô što u domaću upravu, tako ni u nasliedje priestolno u Hrvatskoj nije se miešao. Kada Hrvati skinuv franačko okrilje opet se vratiše pod byzantinsko, car Vasilij nepovriedi jim toga osnovnoga práva, ¹) pačè pripomožè, da se štiti proti usurpatorom. ²) Inače držao se dvor franačkì, narinuvši se, kako vidismo, početkom IX. vieka Hrvatom za zaštitnika. On si prisvajaše právo, da mu Hrvati

---

¹) Cf. Const. Porph. de adm. Imp. c. XXIX: »Basilius . . . principes ipsis designavit quos vellent, eligerentque e stirpe, quam maxime amarent.«

²) Tako »Sedesclavus . . . imperiali fultus praesidio« dodjè na nasliedni priestol kao Trpimirović. Joh. Chron. Venet. p. 21.

predlože novoga velikoga župana za potvrdjenje. Ovo sebar izvesti može iz jednoga primjera. Poslie smrti najme velikoga župana Borne, franačkoga privrženiká, Hrvati imenovahu mu za nasliednika (821) sinovca Ladislava i to „s privoljenjem cara“ Ljudevita. [1]) Medju to iz toga anormalnoga slučaja nemože se zakon izvesti.

Ovimi uvieti i načini bje označeno právo priestolno u Hrvatskoj. Koj na hrvatsko priestolje stupì bilo právom nasliedstva, bilo právom narodnoga izbora postadè dionikom svih onih častih i práv, koja bješe skopčana s hrvatskom krunom. Veliki župan hrvatski u latinskih listinah zvao se je „dux Croatorum;“ [2]) a kralj hrvatski s početkom pisao se samo „rex Croatorum,“ ili „rex Croatiae.“ Tako Tomislav u actih splietskoga sabora od god. 925 zove se Chroatorum rex;“ pa kako vidismo papa Ivan X. oslovì ga istim naslovom. [3]) Taj isti naslov nosi još Držislav: „in regno Chroatiae . . . inclytus rex.“ Pod Hrvatskom razumievala se diplomatično sva država, kojom zapovjedahu kraljevi hrvatski, dakle i Dalmacija izim Zadra, Splieta, Trogira i kvarnerskih otokov upravljajućih se municipalno pod zaštitom carskoga stratege. Ovi gradovi s bližnjom okolicom i rečeni otoci zvahu se, kako vidismo u I. glavi, Dalmacija u naj užjem znamenu. Nù već IX. vieka ova Dalmacija platjaše danak hrvatskim vladaocem, [4]) sliedećega pako dodjè pod njihovu zaštitu, kao carskih proconsulov, a napokon pod njihovu upravu. Kada se god. 998 kralj Drižislav zaratì s mletačkim duždom Petrom Urseolom; jer mù ovaj uzkrati danak, na koga bje se obvezala republika, tè mletačko bojno brodovje prisili na predaju naj prije istarske, zatim dalmatinske pomorske gradove i otoke: „onda dužd mletački prozvà se „dux Dalmatiae.“ [1]) Petrov sin dužd Otto Urseoli zove se takodje „dux Venetorum et Dalmaticorum“ u listini od god. 1018, u kojoj grad Rab obvezuje se platjati godišnji danak njemu i njegovim nasliednikom. [2]) Ovaj isti Otto bijaše šurjak Stjepanu Svetoslaviću, potonjemu kralju hrvatskomu, koj još prije god. 1008 oženi njegovu sestru Hicelu, [3]) a zet sv. Stjepanu kralju ugarskomu. Ovimi ženidbami dodju u bližji vez kraljevine Hrvatska i Ugarska s mletačkom republikom. Prognanstvom Otta Urseola iz Mletak (1028), pod kriepkom vladom Stjepana I., a navlastito naj većega hrvatskoga vladara Krešimira Petra, Hrvatska se okriepì, ojačà i razširì „na kopnu i na moru.“ Otoci jadranskoga mora opet se pokoriše hrvatskomu kralju; s toga Krešimir Petar dalmatinsko more zove svojim morem. [4]) Rečeni dalmatinski gradovi podahu se opet kraljevskoj vlasti, kako domaće listine sviedoče. Sada hrvatski kraljevi svomu staromu naslovu dodahu još Dalmaciju pišući se: „rex Chroacie atque Dalmacie, rex Dalmacie Chroacieque, rex Chroatorum atque Dalmatiarum, rex Chroatorum atque Dalmatinorum, rex tocius Chroatie simulque Dalmatie.“ Pridjev kralju hrvatskomu čita se „gloriosus, inclytus“ t. j. slavni i svietli [5]).

---

[1]) Einhard. Annal. ad a. 821: »petente populo imperatore consentiente Ladasclaus Successor ei (Bornae) constitutus est.«

[2]) Cf. diplom. Trpimiri a. 852 et Mutimiri a. 892 (ap. Lucium II., 2.)

[3]) Ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 92. 94.

[4]) Const. Porph. de Adm. Imp. c. XXX.

---

[1]) Cf. Joh. Chron. Venet. p. 29—33.

[2]) Dipl. in sanctuario eccl. Arbens. ap. Lucium lib. II., c. 8.

[3]) Joh. Chron. Venet. ibid.

[4]) Krešimir Petar god. 1069 u Ninu daruje samostanu sv. Krizogona „nostram propriam insulam in nostro dalmatico mari sitam, quae vocatur Mauni.“ Otok Maon je u kvarneru Pagu na zapad.“

[5]) Vidi razne listine kod Lucia. op. cit. II., 16. U jednoj listini od god. 1076 (ap. Farlati: Illyr. sacr. IV., 5) Beogradski

Odkada se vladaoci hrvatski prozvahu kraljevî, odtad priestolonasliednici (Thronfolger) pridržahu njihov starij latinski naslov „dux.“ Tako često pomenuti Stjepan za svoga strica Krešimira Petra kao priestolonasliednik („patrui mei heres, et divina clementia futurus in regno successor“) zvao se je „dux“ s pridjevom „illustris“ t. j svietli. Priestolonasliednik dakle imao se naški zvati veliki župan. [1] On imaše prvu čast i naj odličnije dostojanstvo med hrvatskimi velikaši [2] i to dàkako dotle, dok se smatrao kao budući nasliednik. Čiem njegovo nasliedstvo bude na drugoga prenešeno: to ovaj nasliedì i rečenu čast i rečena práva. Tako, kada Zvonimir postadè kraljem, priestolonasliedstvo predjè na njegova sina Radovana, dočim Stjepan odrekav se „naslova i dostojanstva veliko-županskoga“ bje se povukô u samostan sv. Stjepana. [3]

Pravo nasliedstva na priestol hrvatski bio je po saličkom zakonu (lex salica), po kom izključuje se od priestola ženski spol. Neimamo primjera u hrvatskoj poviesti, da bi

---

gradjani obćenitim nazivom vele o Zvonimiru »apud Sclavos Svinimiro regnante.« Imenu Slavonije u kraljevskom naslovu neima nigdje traga.

[1] U Srbiji za kraljevstva priestolonasliedniku bijaše naslov »младын краль.« Sr. Raić: Istoria Srbov itd. Izd. II., knj. II. 712.

[2] U listini Krešimira Petra od god. 1066 (ap. Luc. II., 15) Stjepan priestolonasliednik naročito se spominje prvi med velikaši: laudatione nostri ducis Stephani, caeterorumque Croaciae Comitum.«

[3] Njegova vlastite rieči u povelji od god. 1078. (ap. Farlati III., 153): »Ego Stephanus olim dux illustris Croatorum... me transferendum curavi ad monasterium s. Stephani P. M. ubi ducis titulo et dignitate omni deposita...« Ovdje se već navadja Radovan: »haec acta sunt coram Svinimiro rege ac domino meo, Lepa regina, Radovano regis filio (kraljević).«

za narodne dynastie sjedila na hrvatskom priestolu ikakova žena. „Patrocissa uxor Cismigi,“ koju bi bio god. 1024, ujednom s njezinim sinom grčki činovnik „Bugiano“ odplovеć iz Bara puljskoga odveo iz Hrvatske u Carigrad,[1] nemože se smatrati za kraljicu hrvatsku, već naj više za vladalicu ili bolje namjestnicu svoga, valjda nedospieloga sina.

Právo nasliedstva u mužkom spolu i to u sinu vladaoca, kao gospodaru i starješini državne obitelji, tako odgovara názorom slovjenskim, da ga i sam narod u svojih pjesmah brani i zagovara. Kada poslie smrti cara Dušana Mrnjavići nastojahu popeti se na srbski priestol, narodna piesma[2]) u osobi njezina ljubinca Kraljevića Marka ovako brani pravo nasliedstva Dušanova sina Uroša proti bratji, Marnjavićem: kralju Vukašinu, despoti Uglješi i vojvodi Gojku:

»Vidite li, bog vas nevidio!
Knjiga kaže: na Urošu carstvo;
Od otca je ostanulo sinu,
Djetetu je od koljena carstvo.«

Nacrtavši ovako osnovni zakon priestolni u državi hrvatskoj, prelazimo iztraživati práva, koja bijahu skopčana s krunom hrvatskom.

Svakomu zakonitomu vladaru, stupivšemu na priestol hrvatski bilo právom nasliedstva bilo právom narodnoga izbora, padoše u dio naj prije sva práva vladalačka, potekša iz pojma krstjansko-evropejskoga vladaoca. Kako je poznáto, prava ove vrsti jesu tako zvana obćenita prava vladalačka (jura majestatis) kô što: právo zakonodavstva (jus leges ferendi, legislationis), pravo upravljanja (ius regiminis) po državnih i narodnih zakonih i navadah, odavle proiztičuće právo ovršbe (jus executivum), kazne proti zlikovcem a nagrade i milosti prama zaslužnim osobam, bilo pojedinim bilo moralnim (jus gratias faciendi et privilegia donandi). Na njeka od ovih práv vladalačkih obratit ćemo nižje pozornost štiočevu; nù ona su tako jasna, da bi bilo suvišno obširnije o njih ovdje progovoriti. Ina sù pitanja, koja nas ovdje zanimaju: kojimi najme organi služahu se hrvatski vladari u izvršivanju svojih práv? zatiem, je li ova práva oni sami po svojoj volji ili skupa sa svojimi podanici ovršivahu? s drugimi riečmi: je li monarchia u Hrvatskoj bijaše absolutna, neograničena, ili pako ograničena, ustávna? u posliednjem slučaju: tko u Hrvatskoj učastvovaše s vladaocem u izvršivanju državničke vlasti, je li pojedini državljani, ili sav narod?

---

[1]) Lupus Protospat. ad a. 1024 (ap. Pertz: Mon. Germ. V. 57).
[2]) Srpske narod. piesme: Izd. II., knj. II., str. 189.

Riešenjem ovih vele važnih i zanimivih pitanj unidjemo ne samo u organisam, politički ustroj hrvatske države; nego upoznat ćemo se takodje s javnim životom i državnim značajem našega naroda u ono staro doba.

Pitanjem ob organih vladalačke vlasti približujemo se k osobam bivšim u Hrvatskoj uz osobu kralja ili vladara u obće. Bilo jih je dvoje vrsti: njeke od njih služahu pobližje osobi vladaoca i njegove obitelji, njegova dvora; ine pako vladalačkoj državnoj vlasti. Kroz ove vladaoc obavljaše državne poslove. Obijuh vrstij častnici zovu se dvoranici, prvi u znamenu užjem, drugi u širjem. Sve što dalje idemo u poviesti k izvoru dvorskih dostojanstvenikov, sve više uvidjamo, da se u starije doba oba razreda dvoranikov strožije razlikovahu, dočim tečajem vremena njeki dvoranici, koji bijahu početkom samo službenici vladaoca, kao privatne osobe, i njegova dvora, postadši javnimi organi njegove vladaočke vlasti popeše se na visoko mjesto u državnom organizmu.

Iz vjerodostojnih domaćih spomenikov izvest smo u stanju sliedeće dvoranike i dvorske dostojanstvenike u vrieme hrvatske dynastie:

„Palatii jupanus“ t. j. dvorski župan. Ovaj dostojanstvenik po imenu Budimir spominje se već u Mutimirovoj povelji od 28 Rujna 892 i to med svimi dostojanstvenici ondje podpisanimi na prvom miestu [1]). Hrvatski indi narod imaše svoga dvorskoga župana ili palatina u doba, kada s one strane Drave cvatijaše Velika Moravska pod vitežkim Svatoplukom, a madjarski narod nise još ni primaknuo bio k području krstjansko-evropejske civilizacije. Ovaj visoki dvoranik, kao u svih europejskih dvorovih (u Franačkom „Pfalzgraf“), tako se nalazi u inih slovjenskih, imenito u srbskom i bosanskom, gdje se takodje zvaše narodnimi imeni: „дрорьски, дворски кнєзь, дворьски станъцъ, двородръжица.“ U ugarski dvor predjè i čast i naziv: nad(v)or, nádor, nadvor-nik. U drugoj dobi hrvatskoga državnoga života nigde nenalazimo u listinah dvorskoga župana (jupanus palatii). Je li ga više nije bilo u dvoru? podnipošto. Čast obstojaše, ali se ime promienì. U jednoj listini kralja Krešimira Petra od god. 1069 i jednoj Zvonimira od god. 1076 čita se „Curialis comes“ ili „comes curiae regiae“ po imenu Boleslav i Dominik [2]). Pošto, kako ćemo vidjeti, u naših latinskih poveljah „comes“ često se upotrebljava mjesto slavjenskoga „župan, alat, jupanus,“ a kr. dvor (palatium) latinski slovi „curia“: to „comes curiae, curìalis“ isto je, što „jupanus palatii, curiae“ = дворьски кнєзь. U Ugarskoj prvi put spominja se [3]) „comes palatii god. 1055. Od dvorskoga župana razlučava se

---

[1]) Cod. Msc. in Archiv. spalat. item ap. Luc. de regn. Dalm. lib. II., c. 2: »Signum manu mei, qui sum, Muncimiro auctore huius donationis cartule. Signum mei Budimiro Jupano palatii.«

[2]) Ap. Luc. II., 8. Farlati: Illyr. sacr. tom. III., p. 147.

[3]) Pod listinom Andrije I. (Fejér Cod. dipl. I., 393): »Sig. Zache C(omitis) Palatii.«

„Curiae regiae judex," koj pored rečenoga Boleslava u osobi Petra navadja se u rečenoj povelji Petra Krešimira od god. 1069 („Petrus regalis curie iudex, testis"). S toga vidi se, da služba dvorskoga župana i sudca dvorskoga u dvoru hrvatskom bijaše navadno oddieljena.

„Aulae regiae cancellarius," za kakova se naročito spominje u istoj povelji kninski biskup Anastasij, podpisući se: „Ego Anastasius huius chirographi dictator crutatensis episcopus et aule regie cancellarius." Kraljevskomu kancileru, u srbskom i bosanskom dvoru logotheti, bijaše podčinjeno ostalo osoblje kr. kancelarije, za kakove se u listinah navadjaju bilježnici („notarii") i pisari („scribae"). Pošto u onó doba svetjenstvo bavilo se nauci i pismenostju: to káo u svih evropejskih dvorovih, tako i u hrvatskom osoblje kraljevske pisarne sastojaše iz svetjenstva. Odavle s pisarnom bijaše uzko skopčana i dvorska crkva, kojoj na čelu staše

„Regalis episcopus" t. j. dvorski biskup, bivši ujedno kancilerom kraljevskim, pà kao dvorski biskup i kanciler čitave Hrvatske zváo se je „hrvatski biskup." Dvorskim biskupom bijaše naj prije ninski, a zatim kninski. On „sliedijaše dvor kraljevski i bijaše jedan od dvorskih dostojanstvenikov." 1)

Njemu bijahu podčinjeni dvorski župnici („sacellarii, regio sacello praepositi"), za kakove navadjaju se god. 1078 i 1083 Theodor, Andrija i Nikola; tè dvorski kapelani („capellani"), kô što bijahu pop Martin (852), djakon Firmin (892), Ivan (1067. 1069. 71) itd. bivši ujedno

---

1) Thom. archid. Hist. salon. c. XV.: „regalis erat episcopus (tinniniensis) ét regis curiam sequebatur, eratque unus ex principibus aulae."

bilježnici i pisari kr. pisarne. U dvoru nadalje čast i službu obnašaše:

„Ded, Djad“ dvorski, koj po imenu Voleša i Družinje čita se triput u listinah [1]) od god. 1067, 1069 i 1072. Da je visoko dostojanstvo u dvoru obnašao, smiemo razabrati iz njegova podpisa med višjimi dvoraniei; tako na Krešimirovoj listini čita se: „Viachigo jupanus de luca, testis. Volessa dad (djad) testis;“ a pred obema „Bolesclaus curialis comes testis.“ U drugoj listini od god. 1072 čita se opet: „actum in civitate Nona in praesentia praefati regis (Cresimiri) Druzinie ded, testis“ etc. Ime ded, djad ovdje se ima uzeti u znamenu kod Slovjenov dosta običnom t. j. mjesto starosta, starješina; zato „ded dvorski“ bio bi dvorski starosta; dakle isti dostojanstvenik, kakav u Franačkom dvoru „majordomus,“ gdje lat. major=starosta, a „domus“=curia=dvor. U talijanskih dvorovih ima takodje ove časti (maggiordomo).

„Posteljnik“ kralja Petra Krešimira po imenu Budec (1067. 1069.) i Pribidrug (1072), a kralja Zvonimira po imenu Mužica (1083) čitaju se u dotičnih listinah podpisani med ostalimi dostojanstvenici [2]). Dvorski posteljnik je narodni naziv dvoranina, koj se u zapadnih dvorovih zvaše lat. „cubicularius regius, cubiculariorum regiorum, camerae regiae magister, camerarius“ (njem. Kämmerer, Kammerherr). Pod ovim naslovom latinskim čitamo takodje u domaćoj listini od god. 891 podpisata „camerarius jupanus“ t. j. komornik, posteljnik župan, pače još u listini god. 852 čita se „signum manu Negutia, camerario testis.“ U hrvatskom dvoru bilo je više posteljnikov, a med njimi razred u časti. U Mutimirovoj listini (892) podpisano jih je četiri, a med njimi „Cresamustlo camerario secundo, Stephani filii Budimiri (dvorskoga) camerario tertio.“

---

[1]) Ap. Lucium. de regn. Dalm. II., 8. 15.

[2]) Ibid. it. ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 154. »Volessa dad, testis, Budec. postelnic.«

„Ubrusar“ dvorski ili kraljevski, po imenu Dešina („Jurisar“ mjesto „ubrusar“) i Viša, čitaju se podpisani u listinah [1]) Krešimirovoj i Zvonimirovoj god. 1072 i 1083. Ubrusar jest narodni naziv „dapiferorum regalium magistri“ u inih evropejskih dvorovih.

„Pincernarius jupanus“ Cielided, ili „regalis pincerna“ Studec čitaju se u listinah, prvi god. 892, drugi god. 1069. U bosanskom dvoru bje пєхарьникъ, [2]) u ugarskom „pincernarum regalium magister.“

„Cavallarius jupanus“ ili dvorski župan konjušnik (u njem. Marschalk) po imenu „Prvatra“ čita se u Mutimirovoj listini (892), u Krešimirovoj pako od god. 1067 „Zuoic volar testis,“ gdje je „volar“ uprav tako ime časti, kô što u dvih prediducih sviedocih: „postelnic“ i „regis capellanus.“ Dvorski volar je narodni naziv „jupani cavallarii“ [3]).

Krom ovih bilo je dvoranikov, koji nošahu vladalačke znakove i oružje; kô što se navadjaju.“

„Maccecharius jupanus“ od sr. grč. ματζούκα, sr. lat. mazuca, clava, dakle claviger ili buzdovanonoša župan. Kao takov spominje se za Mutimira „Prisna macchario jupano.“ Uz njega bio je

---

[1]) Ibid: »ante praesentiam ... Viscae Ubrusari.«

[2]) U listini Mateja Ninoslava, velikoga bana bosanskoga od 22. Ožujka 1240 spominje se (ap. Miklošić: monum. serb. p. 28): „тєпьниа Радона.. пєхарьникь Мирохьна...“

[3]) Dvorskomu konjušniku ili volaru županu odgovara u dvoru ugarskom »agazorum regalinm magister.« Agasones — veli M. J. Kovačić: (Vestigia Comitiorm apud Hungaros Budae 1790, p. 105—) vocabantur non tantum, qui sonipedes curabant, sed etiam qui equatiorum curam gerebant.«

„Štitonoša“ kraljevski, kojim narodnim nazivom („stitanasso, scitonoza, schlytonossa“) uz latinski „scutobaiulus“ podpisuju se Ivan i Dragonja za kralja Krešimira Petra u listinah god. 1059, 1069, 1072. Bilo jih je više, a med njimi razred u časti. Tako za kralja Svetoslava početkom XI. stolietja župan Dobro bijaše „drugi scitonosa“.[1])

„Armiger jupanus“ po imenu Tugina čita se u Mutimirovoj listini od god. 852.

„Vratar“ dvorski, po imenu Juraj podpisà se med sviedoci u Krešimirovoj povelji od god. 1059; pà onaj pridjev u listini „vrattaro“ nemože se tumačiti kao kakovo prezime, kô što Gojku, sviedoku u istoj listinì, pridjev ban je ime časti i dostojanstva. [2]) U njemačkih dvorovih bijaše takodje „Hofthürhüter“; ugarski „tavernicus, tavernicorum regalium magister“ bude iz slovj. dvernik-tavernicus od dveri-vrata, kako tavernika Njemci sbilja prevadjaju. Što taverniku sada nije služba imenom i korienom naznačena, nesmeta našoj etymologii; jer i drugim dvoranikom s vremenom nove dužnosti prispieše. Napokon med dvoranici, ili bar kraljevskimi dostojanstvenici navadja se

„Tepči, tepčija, tepačija“. U dvih najme listinah Petra Krešimira od god. 1059 čita se [3]) odmah na početku med podpisi: Gojzo bano, testis... Boleslao tepizo,testis... His omnibus praesentibus... Gojzone bano, Boleslao tenzone“, pogrešno mjesto „tepizone.“ U jednoj listini Zvonimirovoj [4]) od god. 1076 čita se: „acta sunt in praesentia Stephani episcopi Iadertini... nec non comitum et baronum: Dominici tepzii curialis comitis.“ Napokon u listini

---

[1]) Dipl. ap. Luc. II., 15.

[2]) Ibid: Gojzo bano, testis... Prior Drago, testis... Georgius vrattaro, testis.“

[3]) Ibid.

[4]) Ap. Farlati; Illyr. sacr. III., 147.

Stjepana II. na koncu čita se [1]: „actum est hoc.. ante noticiam horum testimoniorum, imprimìs laurentiì archiepiscopi... lubomiri (t)epzi.“ Odkle vidit će štioc, da kô što ime banus uz Gojka, ìme biskupa uz Stjepana, ime nadbiskupa uz Lovru jesu imena dostojanstva, tako uprav ime tepizo, tepzi“ uz Boleslava i Ljubomira nije ime vlastito ili prezime nego ime dostojanstva. U tom nas potvrdjuju srbske i bosanske listine. Tako u listini srbskoga kralja Stjepana Uroša od 26. Ožujka 1326 pisanoj u Danju čita se: [2]) а тѹ бѣшє воєвода младѣнь и тєпьчи владоє и чєлінникь гюрашь.“ Isto u poveljì Stjepana Ostoje, bosanskoga kralja od god. 1399, 15. Siečnja čita se [3]) med inimi vlasteli „тєпаниꙗ батало.“ Kô što dakle „vojevoda i čelnik“ znače dostojanstvo, tako i tepči i tepačija. Oblik тєпьчи pišući ь sakratkim ĭ pisao bi se latinicom „tepiči“, kô što sbilja u Krešimirovoj povelji stoji u ablat. tepizo, tepzone.“ Rieč je sastavljena iz kor. тєпь i чи. Ovo od kor. чин, чинь, čin-iti kano u кънигъ-чи izrazuje navadan u častih pridjev „magister.“ U ostalom okaniv se svakoga gonetanja za sada neznam opredieliti dotične službe slovjenskoga tepčije.

Pored ovih dvoranikov bilo jih je dà kako u hrvatskom dvoru, koji služahu neposredno hrvatskoj vladalici. U Mutimirovoj povelji (892) spominjn se: „Comitissae jupanus“ i „maccecharius comitissae“.

Kako u svakoj uredjenoj državi, tako i u Hrvatskoj imaše dvor svoje dohodke, da namiri svoje troškove namienjene svojoj posebnoj i državnoj svrsi. U naših domaćih listinah često se spominje kao vladaočka i državna blagajna.

---

[1]) Orig. membr. in Archiv. regn. Croat. Item ap. Luc. II., 11.

[2]) Ap. Miklošić: Monumenta serbica. n. LXXXI., p. 85.

[3]) Ibid. p. 234. Isto u starijoj Mateja Ninoslava, bana bosanskoga od god. 1240, 22 Ožujka (ib. pag. 28); „тєпьчиꙗ Радона.“

„Regalis curia“ (camera) „regalis fiscus Croatiae“.[1] Dohodci državne i kraljevske blagajne („lucrum camerae“) bijahu u obće uredni i izvanredni. U red prvi idjahu navlaš državne zemlje i danci. Vidismo najme na početku ove glave, da čitavo imanje narodno, kako u inih tako u Slovjenskih narodov, dielilo se je na obći, narodni imetak i na baštine ili nasliedni imetak. U ono brojile su se navlaš šume, rieke, i što u njih živi, zatim paše, ledine, putevi i mostovi, dolazeći pod slovj. imenom „župe“, Vladaoci imahu početkom samo právo nadziravanja i zaštite ovoga narodnoga imetka, a kašnje ovo isto postadè njihov „regale“ ili imetak kraljevski. U hrvatskih listinah često spominje se „territorium regale“ t. j. kraljevo imanje ili bolje „kraljeva zemlja“ prema „terra regalis“, kô što se često piše, ili u srbskoj državi „зємлꙗ царєва“. Mi ćemo ovdje iz dotičnih listinah navesti njeka „territoria regalia,“ da štioc može si predočiti imetak kraljev hrvatskih. Amo dakle idu: župa cetinjska („juppa, quam Centenam aiunt“) kod rieke Cetine, kotar Bosiljinski, Sminski Mosorski s ove i s one strane gore Mosora, zemlje u Rasokatici i župi Sidražkoj itd. Zatiem gradovi (castra) i sela (villae) na kraljevskih zemljah, kano grad: Radošić, Labin, Smine itd, sela: Srinjine, Osik, Debrec, Kremene, Korice, Stolac u Cetini, Sudomirice u Hlievnu, Klobučec, Kučine, Rogova, Dolani, Blato, Sidraga, Jelšani itd. Njeki otoci na jadranskom moru, kao: „Mauni,“ sada Maon Pagu na zapad, Zuri kod Šibenika itd. Krom ovih, mnogi kotari, gradovi, sela, zemlje, o kojih nesačuvahu nam se listine; pošto ono malo, što jih od one dobe imamo, tiču se primorske Hrvatske.

---

[1] In diplom. Petri Krešimiri a 1059 ap. Luc. II., 15; »regali fisco Croatiae subiaceat.«

Od kraljevskih zemalj, na koje hrvatski vladaoci imahu právo kao vladari naroda i države, trieba razlučiti zemlje i posiedničtva, takodje kraljeva, na koja oni imahu právo svojine i to kano člani naroda, kano osobe ili vlastnici privati. Ovakova zemlja u Srbiji takodje zvaše se „землꙗ кралѥва,“ kašnje „царева.“ 1) Kako rekosmo, zemlje državne ili narodne bijahu doduše „regale;“ nù vladaoc darujuć jih zaslužnim osobam ili zavodom visio je o svjetu i privoljenju naroda, od koga one tim nagradjivanjem odtudjahu se. Sa svojim pako imetkom razpolagaše vladar po sobstvenoj volji. Ovu razliku med zemljami kraljevimi opažujemo u naših domaćih listinah. Tako Krešimir Petar, dočim god. 1069 darovà s privoljenjem svega plemstva („cum omnibus nobilibus meis“) „kraljevu zemlju“ u Rasokatici samostanu sv. Tome Ap. u Beogradu, darovà mu u drugom dielu iste listine „za spas duše svoje i svojih nasliednikov, zemlje u Sidrazi, da budu njegove u vieke.“ 2) Ove posliednje zemlje bijahu kraljev privátan, a prve narodan imetak. Sinovac rečenoga kralja Stjepan imaše svoju baštinu, od koje dva imanjca darovà samostanu sv. Stjepana 3). Na tu baštinu bezdvojbeno spadaše

---

1) Sr. Glasnik srbske slovesn. sv. II., str. 73, 74. Srbski Zakonik Dušanov. Izd. Šafařikovo: §§. IX., 26. XI., 35. XXVI., 64. XXXII., 70 itd.

2) E Regestr. privileg. monast. SS. Cosmae et Damiani ap. Lucium op. cit. II., 15.

3) E Cod. Spalat. eiusd. monast. ap. Farlati. Op. cit. III., 153: »duo praedia ex meo patrimonio concessi.«

mlin na potoku Solinu, koga isti kralj Stjepan II. pokloni Benediktinkam splietskim [1].

U germanskih državah IX. i X. stolietja sva dobra, koja su bila u rukuh vlastele, smatrahu se kano kraljevska lena (feuda); jer po načelih germanskoga práva „dominium directum“ (Obereigenthum) na sva imanja u državi pripadaše vladaru, a posjednikom samo „dominium utile.“ Ovim vrhovnim právom vladara neizključuju se dà kako práva svojine („iura proprietatis“) s lenom skopčana; ali i ona osnivahu se na feudalnom sustavu. Na ovom sustavu osnivahu se takodje sva dobra i imanja plemstva i vlastelstva u Ugarskoj, presadivšoj feudalizam iz Germanie na svoj posied. Ovo se može razabrati već iz zakonov i propisov, po kojih dielila su se imanja u Ugarskoj; pà kralj ugarski svoj „directum dominium“ na sva imanja plemićka već tiem očitovaše, što u njekih slučajevih (n. p. umrtjem vlastela bez odvjetka) pridržà si i právo na njihov posjed. U slovjenskih državah, dakle i u Hrvatskoj, po slovjenskom právu vladaoc imaše právo uprave i zaštite, kašnje i posjeda jedino na obće narodno; ali ne na nasliedno imanje ili na baštinu, s kojom vlastnik upravljaše po svojoj volji. Takova baština bijaše zemlja uz dolinu sv. Kuzme i Domijana, koje dio Morimir pokloni samostanu sv. Ivana u Beogradu „htenjem, privoljenjem i potvrdjenjem svoga brata Draželja“ [2]. Razlika izmed kraljeve zemlje i privatnoga posjeda liepo se očituje u parnici, u kojoj isti kralj Zvonimir u Šibeniku parcu dosudi i potvrdi, da zemlja, o kojoj se radilo, nije kraljeva, kako protivnici htedoše, nego baš njegova svojina i to kupljenica [1].

---

[1] Diploma ap. Luc. II., 11: »molendinum, similiter et starea, que est propria nostra.«

[2] E Regest. SS. Cosmae et Dam ap. Luc. ibid.: »ego Morimir pro aeterna gloria dono totam partem alodii mei volente et consentiente et collaudante fratre meo Draselo.«

Zemlje kraljeve („territorium regale“) kao narodno i posebno, sobstveno imanje vladalačko bijahu glavni izvori za kraljevsku blagajnu u Hrvatskoj. Krom naravskih najme plodov davahu ove zemlje još ine dohodke. U odlomku jedne stare listine čitamo sliedeće rieči [2]: „Zuinimir rex dederat Stresi avunculi sui totas terras, que erant in Massaro et incipiente a Salona usque Bioki, ut ipse tolleret tributum ab eis.“ Ove zemlje dakle ležahu u mosorskoj župi od Solina do Biokova u primorju; pà od njih platjao se „tributum.“ Ova rieč u financialnoj struci toli važna često se spominje u naših starih listinah. Tako god. 1059 mjeseca Veljače kralj Krešimir Petar oprašta samostan sv. Ivana u Beogradu „ab omni fiscali tributo.“ Iste godine isti kralj ovomu samostanu daje povlasticu, „ut... usque adeo liberum sit, et plenarie absolutum... ut neque tributum, neque vectigal fisco regali solvat.“ [3] Deset godin kašnje (1069) rečeni kralj duvnam sv. Tome u istom Beogradu podieli povelju, s kojom odluči, „ut idem monasterium a modo et deinceps absque omni tributo perpetue existat liberum.“ Iz ovih primjerov vidi se, da u Hrvatskoj takodje danci i nameti (u Dušanovu zakoniku намєть) bijahu vrelo kraljevskoj blagajni („regali fisco“); a pošto po svjedočanstvu navedenih listin isti samostani bijahu jim podvrženi, dok jih kraljevska milost neoprostì, to bismo smieli zaključiti, da platjanje danka bijaše obćenita dužnost svih podanikov i državljanov. U tom takodje vidi se slovjenski značaj hrvatske države. Od čega, što i koliko platjalo se je, težko se može opredieliti. Medju to iz gore navedenoga primjera, po kom zemlje u Mosoru platjahu danak, zatiem iz inih listin, kojimi vladaoci opraštahu crkvu i monastire od danka, dočim crkven imetak sastojaše malo ne izključivo iz zemálj, može se zaključiti, da državni danak bijaše navlaš platjan od zemlje. Je li od svih, ili ako ne, od kojih zemalj platjaše se danak, težko se može opredieliti. Medju to promotrimo li razliku često navedenu izmed baštine i nenasliednoga imanja: to sciènimo, da se nećemo prevariti, reknemo li, da od baštine, koja nebijaše podvržena vlasti vladalačkoj, ni državnoj, nije se ništa platjalo, nego samo od zemálj državnih ili kraljevih, darovanih pojedincem ili zavodom, van da jih od svakoga danka darovnik oslobodì. U Srbiji takodje još za cara Dušana nije se ništa platjalo od baštine [1]), bivše tako stalnom svojinom vlastnika, da po zakonu [2]) nebje „вольнь господинь царь или краль или госпожда царица никомоу оузєти бащинє по силѣ, ни коупити ни замѣнити, развѣ ащє си кто самь полюби.“ Kraljeve zemlje davale su se takodje na zakup ili uživanje podanikom i državljanom; pà ovi u tom slučaju bijahu obvezani na njeke dužnosti. Ovo možemo razabrati iz jedne povelje 1) kralja Zvonimira od 16. Travnja 1078, kojom on spljetskomu nadbiskupu Lovri potvrdì posjedovanje mnogih zemalj, gradov i sel, darovanih mu od svojih predšastnikov, pà od svoje strane novu povlast udielì, „da bi najme — veli kralj — ti i tvoji nasliednici i tvoji ljudi i seljaci rečenih sél i zemálj, kano takodje tvoji gradjani spljetski imali vlast pasti i napajati svu vašu marvu u mom kotaru i pašnicih i bližnjih miestih bez odpora ili nagrade ikojoj osobi u Bosiljini mojoj kraljevskoj zemlji (meo regali territorio) bez desetine ili bira ikakova izim desetine, koje bez svakoga odpora u sva vremena imaš právo sabirati i zahtievati ti i tvoji nasliednici podpuno po mojoj i mojih predšastnikov povlasti u svih navedenih miestih.“ Ovdje dakle razlikuje se desetina crkvena, koju spljetski nadbiskupi imahu kano duhovni pastiri, od desetine, koju bi oni imali platjati kraljevskoj blagajni radi uživanja pašinac kraljevskih u Bosiljini; za pašu indi na kraljevih pišincih imala se takodje platjati desetina ili njekakav bir („collecta“). Danak državni i kraljevski imao sastojati što u zemskih plodovih i proizvodih što u novcu, kô što opazujemo u ostalih državah navlaš slovenskih srednjega vieka. Tako Dušanov zakonik 2) zapovieda: „Доходькь царьскын сокıє и наметь (glossa: и арачь) да дава вьсакь чловѣкь: кьбьль жита, половина чиста а половина прѣпроста, волы перьперь динарьми.“ Odkle se vidi, da u Srbiji „dohodak carski“ sačinjávaše „sočje“ i „namet;“ prvo bude obćeniti naziv zemskoga proizvoda, tè se uzčuvalo u znamenu užjem u hrv. rieči „sočivo,“ a namet bio je u gotovu novcu. Da se u Hrvatskoj takodje davao plod zemlje ili marva, smiemo zaključiti iz povelje kralja Kreši-

---

[1] E fragm. dipl. in Arch. Capit. Spalat. ibid: »volebat mihi per vim tollere terram ita dicendo: quod esset regalis; nam ego statim ivi ad Svinimirum in Sebenico et duxi mecum venditores terrae... quod ipsa terra non erat regalis, nisi illorum, qui vendiderant; unde mihi confirmavit praefatus rex.« Izraz »Коуплѥница« za kupljenu zemlju dolazi u Dušanovom zakoniku (ed. cit.): XCIII., 153: „людїє, кои имаю своюбащиноу.. и коуплѥцє.“

[2] Ibid.

[3] *E reg. privil.* SS. Cosmae et Dam. loc. cit.

---

[1]) Dušanov zakonik XIV., 41: „и бащинє вьсє да соуть свободнє ѡтч вьсѣхь работь и поданькь (tributis) царьства ми.“

[2]) Ibid. 42.

---

1) Ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 148. 149.

2) Ed. cit. CXVII., 200.

mira Petra od god. 1059, kojom on oprašta samostan sv. Ivana u primorskom Beogradu od svakoga „kraljevskoga danka izim što iz ljubavi ima dati biskupu mjesta onoga na blagdan iste crkve jedno janje i sampullu vina“ [1]. Raznoličnost državnoga danka nagadja se takodje u kraljevskih poveljah, gdje se nadarenici opraštaju od svakoga, od koga mu drago danka („ab omni tributo“); u jednoj pako listini Krešimira Petra naročito razlikuje se „tributum“ i „vectigal“ [2], gdje se pod prvim po svoj prilici razumieva kraljevski danak u naravi, a pod drugim u novcu.

Izim danka, bilo u zemskih proizvodih i marvi, bilo u novcu na kraljevski dohodak spadahu još darovi, koje u njekih prigodah prikazavahu državljani svojim vladarom, kao u znak svoga podaničtva. Ovi darovi spominju se u listinah srednjega vieka pod lat. imenom „strenae,“ odkle Franc. „étrennes“ [3]. Ovi darovi bijahu u navadi u svih evropejskih državah; i to iz početka dobrovoljni, a kašnje u dužnosti, pretvorivši se na taj način u danak kraljevski [4] „na obranu kralja i države.“ Kô što danci u obće tako i ovi darovi sastojahu što u naravi i blagu, navlaš u konjih, što u novcu ili inih dragocienih stvarih, pače u viernih slugah i služavkah. O toj vrsti kraljevskoga dohodka imamo primjerov i u hrvatskoj poviesti. Tako Petar Krešimir pripovjeda, da mu samostan sv. Tome, koga nadarì sa zemljami u Sidrazi, od svoje strane poklonì „naj boljega konja“ [1]. Isto tako njeki velikaš Aprico Sakalaristić darovà kralju Krešimiru „naj boljega slugu s naj boljim konjem, kraljici pako naj bolju služkinju, kraljevskomu štitonoši štit i kopje, a inim (od kraljevske pratnje) dadè različite darove“ [2]. Ovi darovi, kao u znak štovanja krune, bijahu u Hrvatskoj tako navadni, da kralj Krešimir Petar oprostiv rečeni samostan od svakoga navadnoga danka, neoprosti ga od dobrovoljnoga darovanja [3].

---

[1] Ap. Luc. II., 15: »vestrum monasterium sit absolutum ab omni fiscali tributo, excepto quod gratia caritatis in solemnitate eiusdem ecclesiae episcopo loci ipsius agnus unus, sampulla vini largiens tribuatur.«

[2] Ibid: »ut neque tributum neque vectigal fisco regali solvat.«

[3] Cf. Du Cange: Glossarium, sub lit. »Strena.«

[4] Hincmar (apud: Joinville: hist. de S. Louis, dissert. IV. de Strenis) pisac IX. vieka piše: causa suae defensionis regi et reipublicae vectigalia, quae nobis annua dona vocantur, praestat ecclesia.«

U tu vrst kraljevskih prav ide právo u svih državah srednjega vieka uživano vladarom putujućim, t. j. právo podvorenja i gostoljubja („descensus, hospitatio, corredum“). Vlastel najme posjedujući kraljevu zemlju ili državljani u obće, kamo vladar na putu dodjè, bješe obvezani primiti ga na stan i pogostiti s cielom pratnjom. Ovakovi pohodì, koji se sada drže za osebujnu vladalačku milost, smatrahu se u njekih državah za teret; s toga državljani gledahu ga skinut sa svojih kuć ili bar ograničiti [4]. Ova evropejska navada bijaše takodje u Hrvatskoj, pà i u ostalih slovjenskih državah. Tako „njeki dan — po naročitom sviedočanstvu dotične listine — Aprico kralja Krešimira i kraljicu primì na stan, kraljevskom sjajnostju pogostì (hospitio suscepit, regalì apparatu eis coenam ministravit) i darežljivo nadarì.“ Nù i kralj ovo gostoljubje nagradì darovavši kuće gospodaru zemlju u Jelšanih [1]). U Srbiji bje dužan vladara putujućega pratiti grad do župe, a župa do grada, dakle naizmience na putu ležeća mjesta“ [2]).

---

[1] Dipl. ap. Luc. loc. cit: »et haec contra his donum mihi concessit optimum equum.«

[2] Ibid.

[3] Ibid: »ut idem monasterium... absque omni tributo existat liberum ita, ut nec mihi nec meis successoribus cuiuslibet consuetudinis debito implicatum esse videatur, nisi tamen voluntariam exhibens honorificentiam.«

[4] U Ugarskoj Andrija II. (decret. a. 1222, art. VIII) izpovjeda, da »propter descensus nostros et dominae reginae ac filiorum nostrorum... intolerabilia damna et gravamina per totum regnum nostrum fieri videbamus;« zato se obvezuje »ut nihil recipiatur ad coquinam nostram vel nostrorum, nisi iusto dato pretio.«

Napokon kraljevskoj blagajni bijahu vrielo još globe („mulctae“) zakonom namienjene prestupnikom obstojećih propisov ili izjavljene kraljevske volje. One postojahu u svih evropejskih državah; pà i u Hrvatskoj. Tako Krešimir Petar god. 1059 naredjuje, da svaki, koj se usudi vriediti u ičiem sloboštine dane samostanu sv. Ivana, „budi krivac kraljevskim zakonom i plati sto funtij zlata“ [3]). Isto tako kralj Zvonimir grozi se s globom šestdeset funtij zlata, od kojih polovica ima pripasti kraljevskoj blagajni a polovica darovanoj crkvi spljietskoj [4]). U Srbiji crkve imahu svoje глобарїє, koji sbirahu globe crkvam opredieljene [5]).

Ovo su po prilici, na kratko iz suvremenih listin izvedeni, dohodci kraljevske blagajne u hrvatskoj državi. Daona imaše svoje činovnike blagajnike, po sebi se razumieva. U dvoru po svoj prilici nadziraše joj comes curiae.

---

[1]) Ap. Luc. loc. cit.

[2]) U Dušan. zakonu XC., 150: „цара вьсакы да прати, коуд камо поидє, градь вьсакы до жоупє, и пакы жоупа до града.“

[3]) Ap. Luc. loc. cit: »si quis autem hanc iustam nostram definitionem temptaverit solvere... nostris sit legibus reus, aurea componat pondera centum.«

[4]) Ibid: »nec non 60 libras componat auri, medietas quarum regali inferatur fisco, altera vero praefatae ecclesiae b. Domnii conferatur.«

[5]) Dušan. Zakon. CXV., 195.

Iz svega, što do sada rekosmo o hrvatskom dvoru, rodoljubivi štioc može razabrati, da bje tako dobro i sjajno uredjen, kako ikoj u krstjanskoj prosvetjenoj Evropi one dobe. On imaše sve one dvoranike, koji bješe potrebiti hrvatskomu vladaocu i njegovoj obitelji toli u domaćih, dvorskih, koli u javnih, državnih poslovih. Za dvorsku pobožnost i službu božju skrbio se je „kraljevski biskup“ s cielom povorkom nižjega svetjenstva; organ kraljevske pravice, da svim državljanom u dio padè, bio je dvorski sudac („iudex curiae“); u državnom u obće upravljanju pomagaše kralja dvorski župan („jupanus palatii, comes curiae“); organ onaj, kojìm se kraljevska i državna vlast javljala državljanom i podanikom bio je dvorski kanciler („aulae regiae cancellarius“); znakove kraljevske i vladalačke vlasti u miru i ratu nošahu: dvorski štitonoša („scutarius, scutobaiulus“), buzdovanar i oružanik (maccecharius, armiger); napokon skrb i brigu o dvorskih potrebah i stvarih imahu: dvorski ded („maiordomus“), dvorski posteljnik („cubicularius, camerarius“), ubrusar dvorski („dapiferorum regalum magister“), dvorski peharnik („pincernarius regius“), dvorski konjušnik („cavallarius jupanus“) i dvorski vratar.

Beograd kod mora zove se „kraljevski grad“ [1]; s toga ondje imali su biti kraljevski dvorovi. Nù u inih takodje povećih gradovih Hrvatske i Dalmacije imali su vladari hrvatski svoja svratišta, gdje bivahu došavši navlaš u državnih poslovih. Takav dvor imao biti u Ninu (Konstant.

---

[1] U listini od god. 1102 (ex Arch. monial. Jadr. s. Mariae. ap. Luc. op. cit. lib. III., c. 3): »Belgradi supra mare, in urbe regia.« U Konst. Porph. de Adm. Imp. c. XXXI: »τὸ Βελόγραδον.« U Beogradu pisano je više kraljevskih listin.

Νόνα), gdje u svojoj dvorani sjedeći kralj Petar Krešimir god. 1069 dielio je pravdu sa narodnimi zastupnici [1]; zatim u Šibeniku, Kninu i Spljetu, gdje bijaše Zvonimir krunjen. Kralj Krešimir sa mnogimi kraljevi i kraljicami hrvatskimi, po sviedočanstvu Spljetjana Tome arcidjakona [2], bijaše pokopan i sahranjen u preddvorju crkve sv. Stjepana u Solinu, koju sagradi i obdari Jelena kraljica.

Izim dvorskih dostojanstvenikov bilo je u Hrvatskoj inih državnih. Područje njihove vlasti nije bilo toliko dvor i osoba kraljeva, koliko ista država hrvatska. Na čelu državnih dostojanstvenikov stahu

Banovi. Dostojanstvo bana je tako staro i tako sraslo s javnim životom naroda hrvatskoga, da države hrvatske gotovo bez njega ni pomisliti nemožemo. Već Konstantin Porphyrogeneta navadja [3] Bana (ὁ Βοάνος) i to ujedno kano župana nad trimi županijami: krbavskom, ličkom i gadskom. U domaćih listinah, gdje se ban navadja s kraljem, to se stavlja prvi uz njega. Tako Petar Krešimir god. 1059 samostanu sv. Ivana u Beogradu daruje „eadem regali auctoritate, una cum Guoizone Bano, meisque primatibus“ Rogovu [4]; pače na listinah od privatnih ljudih izdatih kadšto stavlja se uz kralja na čelo dotični ban; tako n. p. jedna [5] ovako počimlje: „anno dominicae incarnationis MLXX. Ind. IX., Romano III. imperante, Croatiae vero rege Crescimiro regnante, Zvonimiro bano.“ Banovi hrvatski bijahu nesamo od prijateljskoga byzantinskoga dvora često odlikovani s dostojanstvom protospathariata [6]; nego ban

---

[1] Ap. Luc. II., 8: »in nostro Nonensi coenaculo residens.«

[2] Hist. Salon. c. XVI.

[3] De adm. imp. c. XXX.: »Καὶ ὁ Βοάνος αὐτῶν κρατεῖ τὴν κρίβασαν, τὴν Λίτζαν, καὶ τὴν Γουτζηκα.«

[4] Ap. Luc. II., 15.

[5] Ibid. E registro antiquo privil. Monast. S. Gregor. Jadrae.

[6] Na dotičnoj listini (Ibid. c. 8. Ex Arch. S. Chrysogoni) počet-

Zvonimir bje narodom hrvatskim povišen na kraljevski priestol. Nastaje pitanje: je li u hrvatskoj državi bijaše samo jedan ban ili više njih? Konstantin čini spomen samo o jednom; u navedenih listinah navadja se takodje samo jedan ban. Isto bi sliedilo iz Krešimirovih riečih [1]) u povelji od god. 1067, iz kojih može se izvesti, da za Krešimira I. bijaše ban Pribina, za Držislava ban Godemir, čigova sestra Jelenica navadja se u jednoj listini [2]) od god. 1029, za kralja Svetoslava ban Varda, za Krešimira II. i Gojslava ban Božar, za kralja Stjepana I. ban Stjepan Praška. Iz inih pako listin znamo, da pod kraljem Krešimirom Petrom bijaše ban Gojko (1059. 1069) i ban Zvonimir (1070—73), pod kraljem Slavićem ban Petar [3]). U ovih dakle listinah spominje se u isto vrieme samo jedan ban. Proti ovim sviedočbam imamo ine, u kojih se navadja, da u hrvatskoj državi bijaše više banov. Sám kralj Krešimir Petar veli: „in nostro nonensi coenaculo residens, una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostre regalis aule“; pa malo nižje: „quibuscunque successoribus meis regibus, jupanis, comitibus, sive banis.“ [4]) Med podpisi u istoj listini navadjaju se doduše „jupani et comites,“ ali banom ni traga. U jednoj staroj listini na kvieru [5]), ko što se misli iz XII. vieka, pisanoj malo kašnje poslie izumrtja hrvatske narodne dynastije, čita se: „tempore transacto . . . in regno croatorum erant septem bani . . .

---

kom XI. vieka Stjepan ban zove se: »Stephanus banus, imperialis protospatarius.«

[1]) Ibid. Ex eod. registro.

[2]) Ibid. »Testamentum sive cartula donationis facta monasterio S. Chrysogoni Jadrensis per Elenizam sororem Godemiri bani«.

[3]) E Registro Capit. Spalat. (ap. Luc. II., 10): »attigit eo tempore venire in nostris partibus Slavizo rex et Petrus banus.«

[4]) Ibid. II., 8.

[5]) Orig. membr. in sacrario Capituli spalat. doc. I., p. 27.

scilicet: banus croacie primus, banus bosniensis secundus, banus sclavonie tercius, banus posige quartus, banus podrame quintus, banus albanie sextus, banus sremi septimus". Po sviedočanstvu dakle ove stare listine u kraljevstvu hrvatskom bilo je sedam banov, od kojih jedan u Hrvatskoj u znamenu užjem, drugi u Bosni, tretji u Slavoniji, četvrti u Požegi, peti u Podramju t. j. okò rieke Rame, šesti u bieloj Hrvatskoj, sedmi u Sriemu. Ovdje „Albaniu" neuzimljem za Arbanasku, koja se tek u XIII. vieku pojavi u današnjem prostoru, nego za dolnju Dalmaciju, koja se u starih domaćih pisac, kao u popu Dukljaninu, starom hrvatskom ljetopiscu, Tomi arcidjakonu itd, zove biela Hrvatska (Croatia alba, Albania). U Hrvatskoj indi u znamenu užjem bìlà bi dva bana, i to po svoj prilici jedan u današnjoj Dalmaciji, a ini u južnoj poli današnje Hrvatske[1], valjda do Save, tè u hrvatskom dielu Istre. Med Bosnom i Drinom bio bi vladao inì ban, a ovomu na jug ban podramski. U listini kralja Andrije II. od god. 1220 med sviedoci čita se već njeki Ladislav „Comes de Posega" [2]; zar nije ovdje za narodne dynastije ban vladao? Bani Slavonije pored istovremenih banov Hrvatske i Dalmacije jesu dovoljno poznati iz dobe hrvatskih kraljev od plemena Arpadova. Napokon u Sriemu bio bi gospodovao jedan ban. — Više banov napominje takodje hrvatski ljetopisac i pop Dukljanin. Iza kako bi bili napomenuli deobu Hrvatske u pokrajine, najme u bielu i crvenu Hrvatsku, u Bosnu i Rašku, prvi nastavlja [3]: „i svakomu mistu (pokrajini) postaviše medjaše i svakomu tih mist postaviše bana, a nigdi duža"; drugi pako piše[4]: „unaquaque autem in provincia banum ordinavit, id est: ducem." Imenito, poglavara od Bosne pòp Dukljanin vazda banom zove, pà sbilja XII. do XIV. vieka vladaoci Bosne vazda se zvahu velikimi bani bosanskimi, pridržavši po svoj prilicì ovo dostojanstvo od ono doba, kada Bosna bijaše cieloviti dio države i krune hrvatske; pošto nijedna druga zemlja slovjenska neimaše banov do jedine Hrvatske. Maciejovski misli doduše, da njekada i u Srbiji bijaše toga dostojanstva, a na njegovo mjesto kašnje uvedena čast logotheta; nù toga nespominjajuć, da u Srbiji i Bosnoj logothet odgovaraše hrvatskomu kancelaru, a ne banu, ovomu mnienju protivi se sva srbska povjest, u njoj bo neima traga banom. Šta se Sriema tiče, kako vidismo, ondje god. 1019 vladaše njeki Sermo, Cedrenom nazvat „Sermii dominus," ili gospodar Sriema. Odkle, ako i nezove se banom, imenom Grku nenavadnim, može se ipak zaključiti, da taj odaljen dio države Hrvatske bijaše upravljan posebnim dostojanstvenikom. Iz svega toga vidi se, da nije baš nevjerovatna viest spljetske listine, po kojoj bilo bi u Hrvatskoj banovalo više, imenito sedam banov. Tomu se toliko neprotivi, što u gore navedenih listinah navadja se izrikom samo jedan ban; jer one listine tiču se Hrvatske Dalmatinske, kojoj predstojaše jedan ban živući okô kralja, s toga se uz njega navadja i na njegovih darovnicah podpisuje; zatim jer taj ban po istom sviedočanstvu spljetske listine bijaše prvi med banovi; s toga kao prvi dostojanstvenik zauzimaše prvo mjesto i dost je bilo samo njega staviti javnim spomenikom na čelo. Izza banov sliedijahu med državnimi dostojanstvenici

---

[1] Konstantin Porph. kako vidismo, sbilja u ovih stranah navadja bana, kano župana trih županij.

[2] Ap. Fejér: Cod. diplom. Hung. tom. III., p. 302.

[3] Arkiv za jugosl. povjest. I., 20.

[4] Regnum Slavor. ed. Schwandtner: (Script. rer. hung. III.) c. 13.

Župani, kao glavari i predstojnici, ne čitavih pokrajin, već političkih oblastij i kotarov, nazvatih župe. O dvostrukom znamenu ove rieči kod Slovjenov u staro doba jur progovorismo. U njih župe i župani jesu uzko spojeni s državnim životom. Tà početkom isti vladaoc državni nije nosio drugoga naslova, kô što sàm Konstantin opazi[1]: „vladaláe inih ovi puci neimaju van županov.“ U Hrvatskoj i Srbiji, kako vidismo, on se prozvà „veliki župan“, da se pridjevom „velik“ razlikuje od inih županov u istoj državi, nad kojimi se on podignù od časti do vlasti. Slovjenska župa, ili kako se u Konstantina čita u hrv. formi „županija“ (Ζουπανία) odgovara u zemljopisnom i političnom smislu njem. Gau, lat. comitatus, parochia, kadšto pagus. Jur početkom srednjega vieka bijahu najme sve germanske pokrajine podieljene u različite kotare, okrštene pomenutim njemačkim ili latinskim imenom. Na čelu istih u zapadnoj takodje Evropi stahu dotični „comites“, „comites regis“, „comites parochiani“, njem. „Gaugrafen“, ili „Grafen“. Naslov „Comes“ dao se ovim dostojanstvenikom radi toga, što im bje dužnost i služba vazda biti uz svoga vladaoca, a navlaš pratiti ga (comitari) u rat i u drugih državnih podhvatih [2]), odavle takodje njemački jim naziv: „Gespann“; dočim drugo njem. ime (Graf, Grav) starjèšinu, starostu (državnoga) znamenuje. — Šta se Hrvatske napose tiče, već dvie naj starije domaće listine od 852 i 892 govore o županih i župah ili županijah [3]). Pošto stari spomenici od IX. — XII. vieka tiču se pobližje dalmatinske Hrvatske, to smo u stanju ponješto samo njezine županije naznačiti. Konstantin bagrorodjen navadja u svom statističnom popisu četrnaest, ili uz banovinu, jedanaest županij, koje sve leže med jezerom imockim, jadranskim morem, riekom Rašom, Vrbasom i Ramom. Mi ćemo jih ovdje navesti idući od juga k severu; bijahu pako sliedeće:

---

[1] De Adm. Imp. c. XXIX.

[2] Cf. Du — Cange: Glossar. ad script. med. et infimae latinit. voc. »Comes«.

[3] Ap. Luc. II., 2: »Ego Tirpimirus... cum omnibus zuppanis...« Na obih podpisani su mnogobrojni župani.

županija imotska (Ἴμοτα) okolo istoimenoga jezera, cetinska (Τζέντζηνα) u podkraju rieke Cetine (rim. Tìlurus), primorska (παραθαλασσία) različita od istoimene županije izpod rieke Cetine, o kojoj govorismo u prvoj glavi, ležala je uz more Cetini na sjever, gdje med Cetinom i Spljetom na starijih zemljovidih onaj kraj piše se takodje „primorje“; županija bribirska (Βρεβέρα) od grada Bribira i potoka Bribirštice rieki Krki na zapad; ovoj županiji na zapad okô stolnoga grada Beograda ležala je županija Sidražka (Σιθραγα); uz obale rieke Krke kod grada Knina bila je županija kninska (Τνῆνα); županija ninijska (Νίνα, u Strabona Νινία) na obalah rieke Zrmanje (Tedanius); ninska (Νόνα) od ovoga stolnoga grada prozvata; tri županije: lička, krbavska i gadska, koje sačinjavahu banovinu, poznate su položajem, isto tako tri iztočne: hlievanska, plivanska i vezentska u sadašnjoj Hercegovini i Bosni. Med Cetinom i Neretvom po istom Konstantinu u njegovo doba ležahu tri župe t. j. makarska ili mokranska (Μοκρὸν) kod poznatoga grada, raztočka (Ῥαςτώτζα) makarskoj na jug kod jezera Raztoka izpod Vrgorea; napokon duvnanska, dlmnanska (Δαλεν) od staroga Dalminia, Duvna u Hercegovini. Njeke od ovih byzantinskim carem popisanih županij čitamo takodje u domaćih listinah. Tako u listinah god. 892, 1078 spominje se župa hlievanska (Cleonie, Cleunensis) sa župani Celivjerom i Dobrićem; god. 1069, 1078, 1089 župa cetinska sa župani Dragomirom, Pribinom i Višanom; god. 1069, 1089 župa Bribirska sa župani Budecom i Strežinom; god. 1067, 1069, 1072 župa ninska sa županom Adamićem; god. 1059, 1069 župa Sidražka sa županôm Juranom; god. 1089 župa kninska sa županom Jušánom, god. 1078 župa krbavska sa županom Dešinom; god. 1067, 1069, 1070 župa lička sa župani Vjalčićem i Kuzmom. Nù krom ovih i Konstantinovih županij čitamo još inih u domaćih spomenicih. Amo idu: „subalpina juppa“ t. j. župa podgorska, od Stenice do rieke Koprive u Krešimirovoj listini od god. 1071, župa Bučani i Borači (1071), župa Luka (1059) u ninskoj biskupiji[1], župa dridska (1089) sa županom Ofrinom, u Trogirskoj biskupiji[2], župa kliška s Leledragom (892) županom; župe poljička (1089) i morska sa župani Vračinom i Jakovom, o kojih u prvoj glavi progovorismo; župa zagorska (1089) sa županom Dragoslavom po svoj prilici Šibeniku na jugiztok, gdje se i danas ondešnja krajina zove Zagorje itd. Kô što se štioc može osviedočiti iz položaja ovdje navedenih županij hrvatskih, one bijahu obsegom dost malene; tè imahu ime od rieke, jezera, gore, grada itd. U svakoj navlaš župi bio je grad (castrum, castellum) ili varoš (civitas) za obranu zemlje i pučanstva županijskoga; s toga ovakova mjesta bijahu navadno utvrdjena. Gdje mjestne okolnosti dopuštahu, dizahu Slovjeni svoje gradove u nepristupnih šumah i med vodami[3], sela pako na otvorenom polju, gdje se marljivo ratarstvom bavljahu; dòčim germanski narodi dizahu svoje gradove na kršnih vrhuncih, koj način ukorieni i udomì se med Slovjeni tek XII. vieka. Konstantin navadja nam u Hrvatskoj gradove: Nini u ninskoj, Bielograd u sidražkoj, Skradin u bribirskoj, Knin u kninskoj, Karin (Κορί, Carinium) po svoj prilici u ninijskoj, Glamoč (Κλαβωκα) u hlievanskoj župi s glavnim gradom Hlievnom (Χλεβένα); a gdje su ležali gradovi Bjeličin

---

[1] Vidi se iz zaključka splietskoga sabora od god. 1185 (ap. Farlati: Illyr. saer. III., 213, 214): »Nonensis eppús habeat Nonam, totam Lucam, et medietatem Licae«.

[2] Ibid: Traguriensis episcopus habeat has Parochias: Tragurium, Drit..«

[3] Jornandes (de reb. Goth. c. V.) o Slovjenih piše: »hi paludes, sylvasque pro civitatibus habent«; gdje je civitas = oppidum. Ovdje indi veli se, da Slovjenom služila su jezera i šume za obranu svojih obitališt.

(Βελίτζειν) i Stlpin (Στόλπον, u Ptolomea „civitas Stlupi“), nemože se točno opredieliti. Izim ovih gradov bilo jih je mnogo, koji uz mnogo brojna sela kitili su zemlju Hrvatsku, tè se spominju u domaćih listinah, kano: Babinopolje, Biela. Butina ves, Bihač, Kliš, Klobuk, Kremen, Doljani, Mogorovići, Novigrad (Nova civitas), Osik, Repušina, Šibenik, Slano, Slovinja, Stolac, Vlašići itd. Da je tokodje u panonskoj Hrvatskoj već IX. vieka bilo mnogo tvrdih gradov, znamo iz Einhardove viesti, koja nas uvjerava, da Ljudevit veliki župan svu svoju zemlju gradovi (castellis) zatvori [1]), med kojimi prvo mjesto zauzimaše starodavni **Sisak** [2]). Da i ostale pokrajine države hrvatske bijahu posute gradovi i seli, neima dvojbe. U Bosnoj već Konstantin navadja Kotor (Κατέρα) i Dešanj, Desnik (Δεσνήκ); pà imalo jih biti više, kô što s one strane Drine u nižjoj Moravskoj IX. vieka brojilo se je do trideset gradov [3]). Smiemo li zaključiti iz analogie vladavše u Českoj i Srbiji, to bi se moglo scieniti, da i u Hrvatskoj županijski grad bje početkom svojina naroda a pod upravljanjem vladaoca, pà tek kašnje da pod njegovu vlast padè“. U Njemačkoj takodje, docnije u Ugarskoj, grad (Burg, castrum, castellum) kao što i varoš bijaše svojina kralja (peculium regium), tako da vlastelin nemogaše si ga sazidati na svom imanju bez vladalačke dozvole, koja bijaše podieljena putem lena. Na taj način postadoše „feuda castri.“ Takovu gradu sa seli i zemljom nanj spadajućom nadziraše „comes castri (Burggraf), castellanus [4])“; a okružje izvan svoga grada i njegove nadležnosti u Srbiji zvaše takodje »(Župa“ жоѵпа). Grad bijaše političnim središtem župe i po svoj prilici stolicom njezina župana. Ovaj imao je u području svoje županije podčinjene si

---

[1]) Annal. ad. a. 819: »omnia sua **castellis** inclusit«.

[2]) Id. ad. a. 822: »Liudevitus **Siscia** civitate relicta...«

[3]) Bavarski zemljopisac (ap. Boček: Cod. dipl. I., 67) veli: »est populus, quem vocant Merehanos (razumieva nižje Moravljane), **ipse habet civitates** XXX.«

[4]) Hrvatski Beograd imaše takodje svoga kastelana. Tako u listini god. 1076 (ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 141) čita se podpisan: »*Praestantius*, **castellanus Belgradensis** collaudavit.«

Podžupane. U često pomenutoj listini Petra Krešimira od god. 1059 čitaju se med sviedoci: „Johanne Eunucho schytonossa, et fratre suo post juppo Cruchenna, Drasen post juppo de Blatta. [1])“ Ovdje post-juppus bielodano je zao prievod slovj. podžupana. Ovomu dostojanstvu odgovaraše u zapadnoj Evropi „Vice-comes,“ bivši takodje u Franačkoj podčinjen dotičnomu „comes-u“, ili „Gaugrafu. [2])“ Županovoj vlasti pokoravohu se takodje u županiji

Satnici. U jednoj listini [3]) za kralja Slavića i Petra bana navadja se „Velcano Setnico“ t. j. Vlkan Satnik. Hrvatskomu satniku imenom, i stvarju u bitnosti odgovara „centenarius, centurio, Centgraf“ u franačkom i germanskom comitatu u obće. Centenarii bijahu poslie vicecomites odličniji činovnici u župi (Gau); nô podčinjeni comes-u [4]), tè izmieniše jih u ugarskom ustavu veliki sudci (Stuhlrichter). Kotar, kojemu bijaše predpostavljen centenarius, satnik, zvao se je „centena,“ satnija; jer početkom stotina obiteljij činjaše takov kotar sa satnikom na čelu. [5]) Ove satnije u Ugarsku uvedene zvahu se takodje „centuriatus“ kašnje „processus“, predstojnici, „centuriones.[1])“

---

[1]) Ap. Luc. II., 15.

[2]) Capit. Carolom. tit. II., c. 9: »Comes praecipiat suo Vicecomiti . . .«

[3]) Ap. Luc. II., 10.

[4]) Capit. Carolom. loc. cit: »Comes praecipiat suo Vicecomiti, suisque centenariis.«

[5]) Du-Cange: Glossar. cf. Voc. »Centena, pars comitatus; nam singuli comitatus . . . dividebantur in centenas, quibus prae erant minores iudices sub comitis dispositione . . . dicta vero centena a centum familiis, quibus constabat.«

Ovo su bili glavni državni dostojanstvenici u kraljevini Hrvatskoj u vrieme narodne dynastije. Mi jih crpismo, kako mogaše čitatelj opaziti, iz suvremenih listin; pà za čudo primjetjujemo, da se s njimi slažu i stari domaći ljetopisci, a to neimenovani izvorno glagoljski pisan ljetopisac iz XII. vieka, tè poznati pop Dukljanin. Prvi govoreć o cerkvenom i državnom uredjenju zemlje Hrvatske na duvnanskom saboru polovinom IX. vieka kaže [2]): „i svakomu mistu (pokrajini) postaviše medjaše i svakomu tih mist postaviše bana, a nigdi duža (pop Duklj. „banum ordinavit, id est ducem“) . . . i oni da učine kneze (pop Dukljanin: „et jupanos, id est: comites“) od svoga kolina. I učiniše satnike (pop Duklj. „et sednicos, id est: centuriones ex nobilioribus earumdem provinciarum“), ki satnici biše nad stotinu ljudi; i te satnike učiniše svake zemlje ljudi; i daše svakomu banu sedam satnikov; i da budu rečeni satnici s bani puku suditi; a s duži (glossa: „aliti s hrcezi“) pet knezov, i da s njimi pravo sude puku... i odlučiše, da svaki knez (župan) prizove jednoga satnika. I da nima prez rečenoga reda nijedan sud biti tvard.“ Ovimi riečmi domaći ljetopisci živući nješto kašnje izza izumrtja domaćè hrvatske dynastije, na kratko spisahu ustroj vlade u svojoj domovini. Kano hrvatske listine tako i oni med državne dostojanstvenike uvrstjuju bane, kano poglavare čitavih pokrajin (unaquaque in provincia banum ordinavit“), župane iliti kneze prema lat. comites, kano predstojnike županij, tè satnike, centuriones, kano glavare pomanjih kotarov i obćin. Hrvatski ljetopisac još navadja „duže,“ hercege, pored bana, dočim pop Dukljanin slovj. naslov bana tumači s lat. „dux“ („banum id est ducem“). Kô što u prvoj glavi vidismo u jednoj listini Zvorimirovoj [1]) navadja se Jakov „dux Marianorum;“ pa taj isti Jakov u drugoj listini kralja Stjepana II. podpisuje se [2]) kano primorski župan. Ovdje lat. dux posvema odgovora izviestju hrvatskoga ljetopisca, da je u Hrvatskoj pored bana bilo i duževt. j. vojvod, polag različnosti pokrajin; njekim bo predstajahu banovi, a drugim vojvode. U Bosni tokodje, kako je poznato, glavari i ravnatelji njekih pokrajin zvahu se vojvode, a nad svima bijaše „veliki vojvoda.“ S toga hoćemo li hrvatske državne dostojanstvenike sravnati s inimi u zapadnoj Evropi, navlas u germanskih državah: to bismo mogli hrvatske banove prispodobiti s njemačkimi markgrofi, hrvatske župane s njem. Gaugrofi (comites), hrv. podžupane za vice-comes-i, hrv. satnike sa njem. Centgrofi ili centurioni. Država indi hrvatska bila bi na taj način razdieljena na banovine, kô što njemačke navlaš franačke države na marke ili markgrofije. Smiemo li se osloniti na gore navedenu spljetsku listinu to bi bilo u Hrvatskoj sedam banovin, najme: dvie hrvatske u znamenu užjem, bosanska, slavonska, požežka, podramska i sriemska. Banovine opet imahu u svom obsegu više žup ili županij. Polovicom X. vieka župa lička, krbavska i gadska sačinjavahu jednu banovinu. Pomanje krajine valjda zvahu se vojvodovine, kô što n. p. bijaše primorje u Konstantinovoj Neretvaniji. Župania opet dielila se je u satnije.

---

[1]) Cf. Colomani decret. lib. I., c. 79.

[2]) Arkiv. I., 20. Presb. Diocleas: de regn. Slav. ed. cit. c. XIII.

O uzajemnom odnošaju svih častnikov malo šta možemo reći. Po sebi se razumieva, da-kako primjeti ljetopisac-kralj bje „nada svimi poglavar i starišina, a da svi zapovid kraljevu tàrpe.« Odnošaj pako med banom i župani nesmiemo si misliti s birokratičkoga i centralističnoga gledišta. Župani upravljahu sa svojom županijom u obće slobodno i neodvisno, odgovorni glede domaće uprave samo narodu i kralju. S toga posvema dobro izrazava hrvatski ljetopisac ustavnu slobodu hrvatsku, dočim o županih (knezovih) veli: „i da bude kralj svim, a oni svaki po sebi;“ a Dukljanin piše: „comitibus vero id est Jupanis jussit (rex, ut) banis ... nullam rationem facerent... sed soli regi rationem redderent.“ U ostalom razumieva se po sebi, da banovi nesamo bijahu viši dostojanstvenici od županov, nô da ovi u opredieljenih državnih poslovih bijahu tokodje vezani na banovo sudjelovonje ili posluh. Inače župan bijaše vrhovna glava uprave političke i sudbene u svojoj županiji, imajući u pomoć podžupane, satnike i ostalo nižje činovništvo. Pravosudje, kano temelj svakog družtva, bijaše njegova osobita dužnost i briga, kô što liepo opazuju pomenuti domaći ljetopisci. [1] Odavle mu takodje kadšto naziv, „judex“, sudac, tako da župan i sudac u starih spomenicih kadšto isto znamenuju. Tako n. p. Slavislav ninski župan u listini Petra Krešimira od god. 1069. podpisà se „nonensis judex“, [2] Dražić primorski župan zove se takodje „marianorum judex“ [3], isto tako i Domogoj veliki župan hrvatski [4]. U Franačkoj državi bijaše takodje glavna dužnost Gaugrofa (comes), da u svom području sudi; pà kô što u Hrvatskoj županu na sudištu stahu o bok kano pomoćnici dotični satnici, tako ovdje Centgrofi ili centuriones. Comes bijaše ujedno predsjednikom suda komitatskoga, imenom „mallus, mallum“ [1] (sedes iudiciaria, sedria), uz njega vice-comes i centuriones s prisjednici „(scabini= schöppen). Manje stvari i razpre razsudjivaše takodje centurio, satnik [2]), od koga prizivalo se na župana i sud županijski. Ako bijaše dobro uputjen naš stari ljetopisac, to bi bio svaki župan obvezan suditi u suglasju s dotičnim satnikom; inače sud nebijaše valjan [3]). U obće u slovjenskih državah sudovi bješe tako udešeni, da pravda bje njimi dosta ujamčena, kô što ćemo odmah pobližje izvesti.

---

[1]) Ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 155.
[2]) Ap. Luc. II., 11.

---

[1] Presb. Diocl. loc. cit: »Jupanis jussit sub se habere unum sednikum, qui cum eo similiter iudicarent populum cum iustitia.«

[2] Ap. Luc. II., 8.

Joh. Chron. Venet. ed. cit. p. 17.

[4] Ibid. p. 20.

U dojakošnjem iztraživanju podjè nam za rukom domoljubnomu štiocu staviti pred oči dvorske i državne dostojanstvenike i častnike hrvatske. U vladaru i u njih bje usredotočena javna vlast. Nù pita se: je li ova vlast bijaše u Hrvatskoj jedino u rukuh vladara i pomenutih dostojanstvenikov, ili pako možebit utiecahu u nju još drugi državni factori? možebit i narod?

Prije nego li na ta pitanja odgovorimo, trieba nam tražiti: iz kojih elementov i factorov bijaše sastavljen narod u državi hrvatskoj u obće.

Narod u Hrvatskoj možemo, kô što i drugdje, razdieliti naj prije u dva glavna striliša u crkveni i svietski stališ.

Na čelu crkve hrvatske staše spljetski nadbiskup, potomak neposredni solinskih prvostolnikov, i baštinik njihova pravomoćja i apoštolske slave. Splietska crkva ima neizrečene zasluge za narod hrvatski; ovaj bo okrstì se njezinim djelovanjem i njezinim rukovodstvom stupi u hram krstjansko-evropejske prosviete. S toga bude punim pravom „stolnom crkvom do obale Dunava i skoro po čitavom kraljevstru hrvatskom [1]“; a njezin pastir nošaše naslov „nadbiskupa ciele Dalmacije i Hrvatske [2]“. Kao takovù podčinjeni bijahu svi biskupi u Dalmaciji i Hrvatskoj. Do IX. vieka nenalazimo inih biskupij do starodavnih podignutih još prije došastja našega naroda na jug, najme na otocih Osoru, Krku, Rabu, zatim u rimskih gradovih Zadru, Dubrovniku i Kotoru. Tek IX. vieka nalazimo u Ninu hrvatskoga biskupa, koj se stavì u neposredno obćenje s rimskom stolicom i nastojaše svoju vlast protegnuti na ćitavu hrvatsku državu izim byzantinske Dalmacije [3]. On ujedno uvedè u svoju biskupiju slovjensku liturgiju sv. Cyrilla i Methoda, te se tim načinom stavì na čelo narodnomu pokretu na duševnom polju, koj iza razora Velike Moravske pojavi se na slovjenskom jugu, navlaš u Hrvatskoj i Bugarskoj. S oviuh dviuh razlogov zametè se žestoka borba med spljetskom metropolijom i ninskom biskupijom, od kojih prva vojevaše pod latinskom a druga narodnom hrvatskom zastavom. Ova razpra, koju zaman nastojaše utišiti papa Stjepan VI. [4], poćetkom X. vieka prietila je crkvenomu i državnomu miru u Hrvatskoj; zato obratì se na papu Ivana X. duhovna i svietska vlast moleći ga, da ju svojim ugledom rieši. Pod predsjedničtvom dakle apoštolskih poklisarov Ivana jakinskoga i Lava prenestinskoga biskupa sakupì se okô g. 925 narodni crkveni sabor u Spljetu, na kom izim hrvatske crkve bijaše i hrvatski kralj Tomislav, Mihajlo veliki župan zahumski, župani i velikaši obijuh zemálj. Na tom saboru spljetski metropolita i njegovì rimski suffragani podpunu pobjedu održì; jer bijaše zaključeno [1]), da spljetska crkva „med svimi pokrajinskimi crkvami ima dostojanstvo prvostolja i metropolije („primatis habeat et metropolis nomen“) nad svimí biskupí,“ neizključiv ni biskupa hrvatskoga u Njnu [2]). Glede slovjenske liturgije bje zaključeno, da svetjenici i redovnici, koji već bijahu redjeni, a služe u slovjenskom jeziku, u svom stališu mogu ostati, nù da u buduće nijedan biskup spljetske metropolije nesmie više posvetiti za više redove slovjenske svetjenike. Proti ovim zaključkom biskup Ninski Grgur podižè prosvied pred rimskom stolicom, koja god. 928 opet sazove sabor u Spljetu pod predsjedničtvom svoga poslanika biskupa Madelberta u nazočnosti hrvatskoga kralja i njegovih velikašev. Ovaj sabor još gore prodjè po ninsku biskupiju [3]); jer nesamo što crkvi spljetskoj „primat“ bje potvrdjen i podčinjene joj biskupije: osorska, krčka, rabska, zadarska, stonska, dubrovačka i kotorska; nego crkva ninska, njekada arcipresbyterat zadarske biskupije, bje ovoj opet pridružena i izbrìsana iz broja samostalnih biskupij; a biskupu Grguru za naknadu ostavila se je na izbor jedna od trih njekada biskupskih stolic u Skradinu, Sisku i Duvnu, koja bi se imala opet uzkrisiti. Ove zaključke papa Lav VI. potvrdì i biskupu Grguru opredielì stolicu Skradinsku [1]). Nù jeli se taj zaključak obistinio i izvršio, spomenici šute, kô što takodje nespominju nam u tom vieku ninske biskupije. Medju to iz ovoga sabora razabrasmo, da negdje početkom X. stoljetja bje utemeljena nova biskupija u Stonu (Stagnum) na poluotoku Pelješcu, valjda nastojanjem velikoga župana zahumskoga možnoga Mihajla Viševića. Mjesto ninskoga biskupa, kao biskupa hrvatskoga zauzè biskup kninski; njegova biskupija protezala se je s jedne strane tja do Drave, dočim Krbava i prediel prieko gvozdanskih planin sve do Zagreba pridržò si metropolita spljetski [2]), U prvoj polovini XI. vieka pojaviše se takodje biskupije u Trogiru i Beogradu, i novoizkrisena u Ninu, koja se prvi put spominje god. 1072 [3]), a dvie godine kašnje bje potvrdjena poslanikom Grgura VII. Gerardom sipontskim nadbiskupom [4]). U ovo doba zametè se žestoka razpra izmed spljetskoga metropolite i dubrovačkoga biskupa. Povod istoj dao je posliednji, koj se gradio metropolitom biskupij gornje Dalmacije. Ovdje u prvoj polovini X. vieka pomolì se nadbiskupija u starodavnoj Dukljі, rodnom mjestu majke cara Dukljanina; alì na skoro nestadè joj traga, tè biskupi barski i dubrovački smatrahu se ujedno kano baštinici njezinih

---

[1]) Cf. du Cange: Glossar. ad voc. »mallum«. Charta Caroli M. nalaže: »in illa parte Saxoniae comitem ordinavimus, ut resideat in curte ad campos in mallo publico ad universorum causas audiendas vel recta iudicia terminanda.«

[2]) Lex longob. lib. II., tit. 52., c. 10. »Omnis controversia coram Centenariis definiri potest, excepta . . . quae non potest definiri nisi coram Comite.

[3]) Loc. cit. »da svaki knez prizove jednoga satnika, i da nima prez rečenoga reda nijedan sud biti tvárd.«

---

[1] Dipl. Trpimiri a. 852 ap. Luc. II., 2.

[2] Dipl. a. 1076 (ap. Farlati: Illyr. sacr. IV., 5): »in praesentia s. d. Laurentii totius Dalmatiae et Croatiae reverendissimi Archiepiscopi.«

[3] Cf. Fragm. epist. Nicolai I. »electo et clero Nonensis Ecclesiae« in decr. Gratiani P. III., dist. I., c. 8. Epist. Johannis VIII. Theodosio eppo Nonensi a 879 ap. Mansi: Coll. Conc. XVII., 124.

[4] Cf. decr. Ivonis. lib. V., c. 59.

---

[1]) Zaključci i acta ovoga znamenitoga sabora čitaš kod Farlata: Illyr. sacr. III., 92 et seq.

[2]) Ibid, can. XI.: »ut episcopus Chroatorum, sicut nos omnes, nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat.«

[3]) Acta Conc. ap. Farlati III., 103.

---

[1]) Epist. ibid. p. 106: »Gregorium, qui probitate temporis in Croatarum terra episcopus effectus est, praecipimus in sola Scardonitana ecclesia tantummodo ministrare.«

[2]) Thom. Archid. Hist. salonit. c. XV.

[3]) U jednoj listini iz samostana sv. Marije u Zadru op. Farlati V., 49. Još god. 1069 u listini Petra Krešimira izdatoj u Ninu smatra se kano mjestni biskup Stjepan zadarski biskup.

[4]) Thom. Archid. op. cit. c. XVI.

metropolitskih práv. Aleksandro II. razpru odanle porodivšu se rieši na podpunu korist biskupa barskoga, podčiniv god. 1067 posebnom pečatnicom [1]) njegovoj metropoliji biskupiju kotorsku, pulatsku, skadarsku, drivatsku, svačku, olgunsku, srbsku, bosansku i trebinjsku. Tom odlukom nesamo nadjè se uvredjena biskup dubrovački, koj si prisvajaše metropolitsko právo na rečene biskupije, već i metropolita spljetski, jer mu se njeke biskupije odtrgoše, kano: kotorska, trebinjska i bosanska. Uslied čega papa Grgur VII. listom [2]) na Mihajla Dukljanskoga od god. 1078 pozvà u Rim Petra dubrovačkoga i Petra barskoga pastira, da sám tu prepirku rieši. Kako ju rieši, nije nam poznato; nù bi reć, da dubrovački biskup pobjedu održì, pošto iza toga o barskoj metropoliji dugo neima spomena, a Kalist II. god. 1121 dubrovačkoj metropoliji podčinì pomenute biskupije. Ako i za narodne dynastije hrvatske bila bi rieešna razmirica med dubrovačkom i splietskom crkvom, to bi bila ova štetovala samo u svojih metropolitskih právah; ali ne u prvostolnih; jer splietskomu nadbiskupu, kano prvostolniku Hrvatske i Dalmacije ostadè podčinjena metropolija dubrovačka i barska [3]).

Kraljevina Hrvatska imala dakle svoga nadbiskupa, prvostolnika i vjekovitoga poslanika rimske stolice u osobi vrhovnoga pastira splietskoga. K njegovu metropolitskomu právomoćju spadahu naj prije biskupije u byzantinskoj Dalmaciji sa stolicami na otoku Osoru, Krku, Rabu, u gradovih Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru, u Hrvatskoj u Ninu, Beogradu, Stonu i Trebinju, tè u Bosni. Kada Dubrovnik, a kašnje Bar postaše metropolijami, tada ove s rečenimi biskupijami pokoravahu se splietskoj crkvi, kano prvostolnoj.

---

[1]) Ap. Farlati VII., 18—19. Cf. Jaffè: Regesta rom. pontif. n. 3422. Thom. Archid. c. XIV. Presbyt. Diocl. c. XII.

[2]) Ibid. VI., 60, 61.

[3]) Cf. declarat. in Archivo Capit. Spalat. ap. Luc. II., 14.

U obsegu splietske crkve bilo je mnogo samostanov jednoga i drugoga obreda. U dolnjoj Dalmacii red sv. Benedikta bio je u cvietu i na glasu; kô što u obće u cieloj Europi taj red bijaše u ono doba jako mnogobrojan, a djelovanje njegovo osobito u knjizi i umjetnosti vrlo spasonosno. U Zadru cvatijaše mu samostan sv. Krizogona, koj se već koncem X. vieka za kralja Krešimira I. spominje [1]), zatim sv. Bartola (1078) i samostan sv. Marije za duvne Benediktinke sazidan okô god. 1066 od Čike kćeri Dujma i Vekenege, a unuke Maja načelnika grada Zadra [2]). U kraljevskom Beogradu benediktinski samostan sv. Ivana apoštola okô god. 1059 darežljivostju kralja Petra Krešimira utemeljen, koj u tu svrhu pozvà iz otoka Zuri opata Andriju s bratjom [3]). U istom gradu imahu duvne Benediktinke samostan sv. Tome, koga opatica imenom Dobrica spominje se god. 1069. Kod Spljeta bio je glosovit samostan benediktinski sv. Stjepana prvoga mučenika, koga sazidà kraljica Jelena, s kraljevskom rakvom; zatim u gradu Spljetu samostan sv. Benedikta, za duvne istoga reda sazidan od nadbiskupa Lovre god. 1069, koj u njega uvedè prvu opaticu iz plemenitoga roda imenom Katinu sa sestrami Stanom, Anom, Agapom, Vjerom i inimi [4]). Bilo je još inih monastirov, kano: sv. Mojsije, sv. Nikole, sv. Petra itd. u Trogiru i Rabu. Početkom XI. vieka naselì se red sv. Benedikta iz Italije na otok Lokrum; nadbiskup najme dubrovački Vital i Lamprid knez dubrovački sa svom vlastelom dubrovačkom pokloniše god. 1023 polje Vile na rečenom otoku Benediktinom otoka Tremitarskoga kod Pulje, da si ondje samostan sazidju [1]; a njekoliko godin kašnje protespathar Latovist darovà Petru lokrumskomu opatu crkvu sv. Pankratije u Babinopolju na otoku Mljetu [2]. Tiem se postavì temelj na Lokrumu i Mljetu ovomu redu, koj za našu književnost i narodnu obrazovanost ima velikih i neocienjivih zaslug. Samostani bijahu u ono doba jedina pristaništa Vilam umjetnicam, a našemu narodu tiem koristnija, što se u njih narodna knjiga njegovaše. Nedvojimo, da u tih samostanih slavilo se je boga slovjenskim jezikom, bar još u potonjih stolietjih odzivaše se on u njih iz ustijuh toli redovnikov koli duvan; tà pravila za Benediktine Rogovske kod kraljevskoga Beograda pisana su ne latinskim već slovjenskim jezikom, a hrvatskim, glagoljskim pismom [3]. Ali krom samostanov zapadnoga, bilo jih je takodje iztočno-slovjenskoga obreda, koj se imao u Hrvatskoj udomiti navlaš IX. vieka, kada pod velikim županom Sedeslavom narod hrvatski prionù uz carigradskoga patrijarhu. U gornjoj Dalmaciji latinski i slovjenski samostani stahu jedan polag drugoga, a papa Aleksandro II. nagovaraše god. 1067 Petra barskoga nadbiskupa, da se za oba, jer su jedne crkve, jednako skrbi [4].

---

[1]) Ibid. II., 8.

[2]) Dipl. Krešimiri regis a. 1066 ap. Luc. II., 15: »do regiam libertátem monasterio s. Mariae Jadrensis, quod... Cicha fabricavit.«

[3]) Dipl. ibid.

[4]) *Dipl. fundat.* ap. Farlati III., 139.

Evo iz takovih čestic bje sastavljena crkva Hrvatska. Ona uživaše onu slobodu i važnost, koja idjaše joj po propisih cerkvenih i državnih one dobe. Izbor episcopata visio je polag crkvenih zakonov u Hrvatskoj takodje o suglasju dotičnoga svetjenstva i puka, potvrdjenju pape, a privoljenju vladaoca [1]. Vrhovni glavar hrvatskoga episkopata primaše od apoštolske stolice metropolitski plašt i biskupsko posvetjenje; s toga papa Stjepan V. patrijarhu oglajskoga ukorì, što se proti navadi i proti zakonom osmielì posvetiti Marina izabranoga nadbiskupa spljetskoga [2]. Episcopat i svetjenstvo hrvatsko stalo je pod zaštitom kralja hrvatskoga, a kralj Zvonimir bio se obvezao naprama apoštolskoj stolici, da će „braniti crkve, skrbiti se za prvence, desetine, i sav crkveni imetak, kao što i nadzirati žitju biskupov, misnikov, djakonov i poddjakonov, da živu čisto i polag zakona“. Imetak crkve hrvatske, potekši od darežljivosti i pobožnosti vladaocev i puka, bio je znatan. Tako prvostolnik hrvatski, nadbiskup spljetski posjedovaše sav kotar sminski, Mosor s poljičkom gorom, sela: sv. Juraj de Putalo, Syrenine, Jese, Tugari, Asseti, Hosičan, Ostrog, Labin, Sudomirići u Hlievnu, Stolac na otoku Lesini, zatiem desetine u županiji hlievanskoj, cetinskoj i kliškoj, kotaru od Omiša do Makarske, napokon crkve sv. Marije u Solinu, sv. Stjepana, sv. Mojsije, i sv. Bartola sa svim, što na ove posjede spadaše [3]. O imetku inih biskupov i monastirov sviedoče nam ine listine tako, da polag njih crkva hrvatska bijaše jedan od bogatije i imućnije vlastele u Hrvatskoj. Imetak pako crkven stao je pod zaštitom i kanoničkih zakonov i svjetskih, a bijaše ujedno oprošten od svietskoga gospodstva, kô što can. IV. i V. spljetskoga sabora od god. 924. svjedoči [1]); tè uživaše kraljevskom milosti svakojakih polaštic od obćenitih državnih teretov, kô što čestje primjetismo. U naknadu ovih dobročinstvij, kô što svuda, tako i u Hrvatskoj crkva brinila se za podučavanje puka nesamo u crkvi, nego takodje u učioni. U tom pogledu rečeni sabor [2]) nalaže svim roditeljem, da djecu svoju i svoje sluge šalju u učionu, ako žele, da budu pravi krstjani; učitelji pako da svoje učenike svedjer nadziraju i opominju, a učenici svoje učitelje dobrovoljno posluhnu, ne kako inostrane i tudjine, već kao svoje. Niti u Hrvatskoj dakle nije bio narod u ono srednje doba tako zapušten, kako bi si tko mislio.

---

[1] Darovnica čita se kod Farlata VI., 44, 45.

[2] Dipl. ibid.

[3] Jedan prepis na kvieru pisan med 1369—1400 u sbirci Ivana Kukuljevića. Odlomak priobći Šafařik: Pamat. hlah. str, 77.

[4] Epist. cit: »monasteria quoque tam Latinorum, quam Graecorum sive Slavorum cunes, ut scias, haec omnia unam ecclesiam esse.«

---

[1] Kralj Koloman potvrdjujuć Trogiranom pràva god. 1108. obvezuje se (ap. Luc. III., 4.): »episcopnm, quem clerus et populus elegerit, ordinabo«.

[2] Ivonis decret. V., 13: »Stephanus V. papa Walberto patriarchae. Miramur . . . qui transgressis terminis tibi commissis in ecclesia Salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae praesumsisti«.

[3] Iz raznih listin, potvrdjenih 15 Lipnja, 1103. kraljem Kolomanom (ap. Farlati III., 164.).

Prem svetjenstvo polazi od puka, to se ipak kao striš od njega razlikuje; jer uslied svoga zvanja stoji nad njim kao posriednik med nebom i zemljom. S toga u tom smislu svetjenstvo i puk čine i popunjuju narod. Ova misao osniva se takodje u našoj povjesti. Ban Zvonimir voljan napomenuti, da postadè kraljem suglasnim izborom čitavoga naroda hrvatskoga veli: „synodali et concordi totius Cleri et populi electione“. Ovdje se razlikuju u narodu hrvatskom samo dva striša t. j. svetjenstvo (Clerus) i puk

---

[1]) Loc. cit.: »ut possesiones ecclesiarum . . . saecularibus minime mancipentur . . . Ut . . . Ecclesia vel possessio . . . minime subtrahantur«.

[2]) Can. XIV.: »ut haeredes suos, servos suos literate (-arum) studiis tradant, quicunque christianitatem perfectam habere cupiunt. Ut illi eos (discipulos) instanter corripiant et ipsi eos (magistros) libenter exaudiant, non ut peregrinos sed ut proprios«.

(populus); s toga svaki državljan, koj nespadaše med svetjenstvo, brojaše se u puk. Glavnu indi deobu u narodu hrvatskom učini krstjanstvo, a ne toliko rod. U tom pogledu narod hrvatski stajaše još na slovjenskom, podobro demokratičkom temelju, a na njem razvi mu se boljarstvo t. j. po slovjenskih nazorih, prilagodjenih dàkako na vanjske državne i družtvene okolnosti, u njega nastadè razlika u svjetskih, pučkih stališih. Slovjenski najme narodi, kako početkom ove glave napomenusmo, pojaviše se na pozorištu povjesti razdieljeni na plemena, razvita iz obiteljih osnovanih na širokom temelju slovjenske zadruge. Ova plemena negdje, kano u Traciji i Macedoniji, pokazuju se našima očima u političnoj osamljenosti; drugdje opet, gdje bješe prinuždena vanjskim neprijateljem, usredotočiše se u jedan narod, ne samo po krvi, nô i po državi. Takav pomoli se narod hrvatski u starom Illyriku. U njem sjediniše se plemena u jednu državnu cjelovitost. Kada nebismo ni imali svjedočanstva, da i narod hrvatski imaše svoja plemena, to bismo na tu misao došli zaključci iz obćenitoga karaktera čitavoga Slovjenstva. Nù tomu nije tako; u narodu hrvatskom uzčuvà se spomena na njegova stara plemena i onda, kada već bijaše politički zreo i priljubio mnoge krstjanskoevropejske institucie. O plemenih hrvatskih biva često spomen u naših domaćih listinah. Tako u pripisku Tome Arcidjakona spljetskoga (1200) k povjesti solinske crkve stavlja se narod hrvatski pred oči podieljen u dvanaest plemen [1]). Isto takodje neimenovani pisac XII. vieka u često pomenutoj listini [2]). Na ovih dvanaest plemen hrvatskih pozivahu se boljari hrvatski još u poznije doba; tako još god. 1360. njeki Ivan, Tvrdko i Lacko pred sudom veljahu: „quod ipsi . . . omni eo nobilitatis titulo, quo nobiles duodecim generationum regni Croacie potirentur, usi semper extitissent. [1])“

---

[1]) Ap. Schwandtner, Script. hung. III., 634.: »Chrouates . . . miserunt duodecim nobiles sapientiores de duodecim tribubus Chrouatie«.

[2]) Orig. membr. in sacrar. Capit. Spalat. I., 27: »eligebant *duodecim tribus* Croatorum«.

Plemena dielila su se u obćine, postavše iz obiteljih srodnih na temelju zadruge, kô što početkom ove glave razvismo. Imena sel i miest u Hrvatskoj one dobe svojim oblikom jesu što patronimična, što topična, kano: Mogorovići (1059), Radošići (1078), Vlašići (1071), Balenovići ili Baleni (1074), Mijatine kuće („quam possessionem Slavi Meatas domos vocant“ okô 1100) prema Mijatovci u Bosni i Srbiji it d. zatim: Bučani (župa), Kamenjani (XI. v.), Doljani (1059), Jelčani (1059), Pećani (1071), Produpljeni (1000), Smrduljani (1069), Tugurani, Turgari (857) itd. Porodice indi sastaviše sela ili pridržahu ime otca, od koga one potekoše, ili poprimiše ime od mjesta i položaja, gdje se nastaniše. U istom plemenu dà kako njeke obitelji dodjoše do većega ugleda i upliva u svih zajedničkih poslovih. Pošto narod slovjenski prvobitno bijaše poljodjeljac, pà kao takav prednjačio je istim Njemcem [2]), to se u njega sve blago i bogastvo osnivalo na zemlji, i što je s njom skopčano. Iz nje i na njoj nikne i razvi se takodje razlika u stališu svjetskom. Za to imamo primjer u istom jezikoslovju slovjenskom glede na rieči, kojimi se naznačuju višji stališi u državah slovjenskih. Kao što jur vidismo, u Ljubušinu sudu spominju se „kmety, lehy i vladiky“, u kojih bijaše u Českoj državna vlast. Ime лѣхъ, ljech razjasnuje se riečju stsl. лѣха [1]), hrv. leha (srb. leja, lija m. liha), kor. léha, mor. lèchy, luž. lecha itd. znamejućom grč. πρασια, lat. arcola, agellus, njem. ackerbeet. S toga ime лѣхъ, ljech znači posjednika zemlje, vlastnika zemlje, vlastelina, kô što u Českoj i Moravskoj sbilja ovaj stari naziv zamieni se drugim mladjim i razumljivijim, najme zemanín, žemêní, zemên. Ovo ime ne samo je uzko skopčano s narodopisnim лѣхъ, лѧхъ, kô što već Nestor zove поулѧне, Poljake [2]), već i sa st. poljskim imenom ślachta, ślachcić, n. pol. szlachta, szlachcić, čes. šlechta, šlechtic potekšim iz korena lech, ljah s priduškom s, š (š-lech-ta); pačè i njem. ge-schlecht polazi od slovjenštinè, jer se ono javlja u njemštini dosta kasno i to u stranah, gdje Njemci sa Slovjeni bivahu [3]).

---

[1]) Orig. membr. in Archivis Regni Croatiae. N. R. A. Fasc. 483, n. 31.

[2]) Već sv. Bonifac, od god. 732. arcibiskup i apoštol Njemački, utemeljiv četiri biskupije i samostan u Fuldi naseli onuda Slovjene poljodjelce, da obradjuju ondašnje pustare. Cf. Wilibaldi: Vita S. Bonifacii c. 24. Njeka imena u tu struku zasjecajuća, kô što sami njemački filolozi priznavaju, Njemci poprimiše od Slovjenov, kano: pflug=plug, grendel=gredelj, Stadel=čes. stodola, rabaten=robota, urbar=orba itd.

Dakle lech i šlechta, šlectic t. j. zeman, vlastelin i plemstvo, plemić jesu pojmovi nerazdruživo spojeni u slovjenskom jezikoslovju. Na početku lech, vlastelin imao se zvati svaki slobodan vlastnik, gospodar zemlje; nù kašnje samo imućniji posjednik prostranijih zemalj, do kojih dodjè što baštinom, što radi svojih zaslug vladaocem nagradjen iz narodnoga, nenasliednoga imanja. Od to doba lech, vlastelin ili vlastnik većega imetka, kao što i čitav mu rod (odatle slov. šlahta=rodbina), ili pleme u znamenu užjem, na koje predjè taj imetak, zauzeše više mjesto med svojimi suplemenici toli u gospodarstvenom smislu, koli u državnom, pošto s materialnimi interessi vazda su skopčani i državni. Što je indi prije znamenovalo svakoga slobodnoga gospodara, to kašnje označivaše njeki razred. Odtale lech, šlechta, vlastelin dobiše posebno znamenovanje; a šlechta, plemstvo, plemić t. j. koj polazi od stavnoga plemena, roda, počè znamenovati ljude višjega stališa.

---

[1]) Cf. Slov. Vers Evang. Marci VI., 40: „и възлегоша на лѣхы . . . καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ“

[2]) To isto potvŕdjuje se tiem, što se i danas Poljaci u ravninah zovu „Lehy“, a u brdah i gorah „Gorali“.

[3]) Mjestó Ge-schlecht rabi se u got. Kuni, stnem. chunni, skan. *Kyn.*

Plemstvo indi u narodu slovjenskom nije vuklo svoje loze iz poganskoga basnoslovja, iz kakove odličnije krvi ili srodstva s nadzemskim svietom; niti nebijaše ono izključivom povlasticom gospodujućega naroda, prema komu staro pučanstvo u zavojštenih pokrajinah bilo bi odsudjeno na vječno robstvo; već ono potečè iz agronomičnih odnošajih. S toga lech i šlechtic bez leche, zemán bez zemlje, vlastelin i plemić bez vlastničtva u dotičnom rodu ili plemenu u javnom životu naroda slovjenskoga nemože se pomisliti.

Tim načinom njeke porodice u hrvatskih plemenih kao vlastnice prostranih baštin i narodnoga imanja, stečenoga svojimi zaslugami za obće dobro, popeše se nad ine u javnom državnom životu. Mi smo u stanju ovdje pobrojiti iz svakoga hrvatskoga plemena po jednu plemićku porodicu. U taj red idu [1]): Kačići, Kučaci ili Kućari (Kucari), Šubići (Subigi), Čudomirići, Švačići, Murići, Gušići, plemići od Karina i Lapca (de Karina et de Lapac, Carinensium et Lapcanorum), Polići, Lasničići, Jamometići, i Tugomirići. Od svih dvanaest plemićkih porodic iz dvanaest hrvatskih plemen u tom popisu jedna nosi ime od mjesta Karina i Lapca, što jih valjda kano vlastel posjedovaše. Sličnih primjerov imamo ne samo u hrvatskoj povjesti, nego takodje u inih slovjenskih narodov, tako u Ljubišinu sudu, kako vidismo, med českimi lesi spominju se „Svatoslav od Lubice biele, Lutobor s dobroslavska hlemca, Ratibor od gor Krekonoší, Radovan od Kamena mosta, Jarožir od Sazavy ladny, Samorod od Mže strebronosne“; sve to prema hrvatskomu plemiću „Martinu de genere Carinensium et de genere Lapcanorum“; kô što i st. češki „Hrudoš i Staglav, oba bratry, oba Klenovica“ prema hrv. Juranu Kačiću t. j. od roda (plemena u znamenu užjem) Kačićev, „de genere Chacithorum“. U staroj spljetskoj listini navadja se izrikom šest plemićkih porodic, od kojih: Kačići, Kučari, Svačići, Čudomirići i Šubići“ spomenuti su u Tominom pripisu; ali u ovom neima ni traga Mogorovićem, koje navadja rečena listina. Ovoj porodici imala spadati „terra Mogorovići“, medjašica kraljevoj zemlji Rasokatici, okolo briega Knina („mons Tini“), koju kako vidismo kralj Petar Krešimir darovà god. 1059. duvnam sv. Tome u Beogradu. Nisu li možebit plemići Mogorovići istovjetni sa plemići od Karina i Lapca? Za potvrdu više rečenih spomenikov budi mimogred napomenuto, da se u jednoj staroj listini god. 1064. navadja Pribina Gušić, kano darovnik njeke zemlje u Kamenjanih samostanu sv. Ivana [1]).

---

[1]) Po navedenom pripisu Tome Arcidjakona i spljetskoj listini.

Višji dakle vlastnici ili vlasteli sačinjavahu jamačno i u Hrvatskoj narodno plemstvo. U naših domaćih listinah često biva spomen o plemstvu narodnom u obće. Tako n. p. god. 1069. Petar Krešimir veli „testimonium facio cum omnibus nobilibus meis“ [2]); Stjepan II. svjedoči [3]), da stupi na prestol, „omnibus chroaciae et dalmacie nobilibus collaudantibus“, i da se k njemu grnula „universa nobilitas t. j. cielo plemstvo. Kako se vidi iz riečih zatiem sliedećih: „seu exigui populi manus, ac caeteri ecclesiarum, coenobiorumque rectores,“ ovdje se u plemstvo uvrstjuju svi državljani, koji neidu u svetjenstvo i puk. U toj dakle važnoj listini razlikuju se u državi hrvatskoj tri glavna startiša t. j. svetjenstvo i to višje t. j. biskupi i predstavnici samostanov, zatiem plemstvo i puk („populus“).

---

[1]) Ap. Lucium. op. cit. lib. II., c. 15.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid. II, 11.

U Hrvatskoj, kô što svuda, bijahu prva mjesta otvorena u javnom životu vlasteli, ili narodnomu plemstvu. Bani, vojvode i županî birahu se iz njegove sredine, kô što svjedoči hrvatski ljetopisac i pop Dukljanin, dočim prvi piše: „tadi vsaki tih banov i dužev budu od pupori sini plemeniti i oni da učine kneze (župane) od svoga kolina“ — a drugi primjetì: „ordinavit (rex) jupanos i. e. comites et sednikos i. e. centuriones ex nobilioribus earundem provinciarum.“ Pače pisac stare spljetske listine hteo bi znati, iz kojih porodic izabirahu se bani i župani hrvatski. Spominjajuć najme dvanaest plemen hrvatskih pripovjeda, da u svakom bijaše jedna porodica, rod, koljeno, odkle biraše se ban ili župan; i to Kačići, Kućari, Švačići, Čudomirići, Mogorovići i Šubići davali bi banove [1]), iz ostalih pako šest porodic, kojih medju to nenavadja, u toliko plemen birali bi se bili župani. Popunimo li tu viest po Tominu pripisu, to Murići, Gušići, Polići, Lasničići, Samometići i Tugomirići bîli bi davali župane.

Višji dostojanstvenici u dvoru hrvatskom, kako vidismo, nošahu takodje naslov županov; ko što: palatii jupanus, camerarius jupanus, pincernarius jupanus, cavallarius jupanus, maccecharius jupanus, armiger jupanus;“ curialis comes ili „comes curiae“ nije ino van lat. prievod mjesto „jupanus curiae.“ Pače imamo primjerov, da dvorska čast i županijska bijaše sjedinjena u jednoj osobi. Tako n. p. [1]) Budec bijaše god. 1069 posteljnik dvorski i bribirski župan.

---

[1]) U izdavanju Kukuljevićevu (Privilegia et libertates regn. Croat. p. 21) pogriešno se stavljaju dvie piknje poslie riečij: »in comitatibus Croacie;« ondje bi imala stati piknja; jer rieči: »isti sunt principales, quibus pertinet banatum« (sic! m. banatus) protežu se na izbrojene pred njimi plemiće Kačiće itd.

Slovjenski naziv „župan“ navlaš za kraljevske dobe počè se kadšto izražavati lat. „comes“, kojim ga i naši latinski ljetopisci kadšto tumače. Nù u gdjekojih domaćih listinah župan i comes stoje jedan pored drugoga tako, da nemogu biti istovjetni. Tako n. p. Petar Krešimir u listini god. 1069 u Ninu izdatoj „cum nostris jupanis, comitibus atque banis“ [2]), naročito razlikuje župane od „comites.“ U takovu slučaju po našem mnienju pod župani razumievaju se župani državni ili župani u strogom smislu, a pod „comites“ župani dvorski, kojim većma dolikuje taj latinski naslov, kao nerazdruživim pratiocem dvora.

Pomenutimi riečmi izbroji Petar Krešimir tri reda svjetovnih velmožev ili velikašev hrvatskih, najme župane, dvorske župane i bane. U jednoj listini kralja Zvonimira od g. 1076, 9. Listopada čita se još jedan naslov za velikaše. Ondje najme veli se [3]): „Acta sunt haec in praesentia Comitum et Baronum,“ tè se napominju med svjedoci njeki župani i dvoranici; a zatim primetjuje se: „et aliorum nostrorum Comitum et Baronum.“ Rieč „Baro,“ u Rimljanov poruga [4]), u Frankov početkom znamenovaše muža u obće [1]), a već IX vieka odličnoga muža, velmožu, velikaša, magnata.) Zato u zapadnoj Evropi od ono doba Baro je isto što „magnas." U tom smislu služi ova rieč takodje u pomenutoj Zvonimirovoj listini. Nù u njoj višje svetjenstvo t. j. biskupi i opati naročito razlikuju se od županov i baronov [2]), prem i ono spadaše k velikašem državnim: s toga ovdje „Baro" znači svjetovnoga velikaša; kô što se u tom užjem znamenu rabi navadno u inih državah i Ugarskoj [3]). Ovdje Barones ujedno s višjim svetjenstvom sačinjavahu stališ gospodski, velikaški („status dominorum, magnatum, vel baronum); dočim slobodnjaci i vojnici t. j. svi slobodni državljani, koji po svom rodu imahu právo vojevati državním velikašem o bok sačinjavahu stališ ili red vitežki, plemićki („status, ordo equestris") u znamenu užjem. U germanskih najme državah sva práva pojedinih državljanov osnivahu se na oružju, kojemu se u ono ratoborno doba dalo prvenstvo pred plugom i ralom. Zato „miles" i „nobilis" t. j. vojnik i plemić u ono doba bijahu pojmovi istovjetni; pà kô što njegda „otcem rimskim" ili patriciom [4]), tako i germanskim plemićem bijaše zazor i sramota krom oružja svaka ina zabava bila u trgovini bila u ratarstvu. U plemstvu pako razliku činila je je-

---

[1]) In dipl. ap. Luc. II, 8: T. (estis) Budec postelnic, berberiensis jupanus. T. Joannes, regis capellanus.«

[2]) Luc. loc. at.

[3]) Ap. Farlati: Illyr. sacr. III, 147.

[4]) Cicero de Finib. lib. II, c. 23: Haec dum loqueris nos Ba-

---

rones stupemus...« U prostom talijanskom jeziku »barone« i sada je poruga.«

[1]) Lex Salic. tit. XXXIV: »Si quis Baronem de via hortaverit... si autem mulierem hortaverit.« Ovdje se »baro« ženi u oprieku stavlja.

[2]) Loc. cit: »Acta sunt haec in praesentia horum servorum dei: Stephani episcopi Jadertine... nec non comitum et Baronum.«

[3]) Tako n. p. Sigism. decret. V, 2: »Conclusum est... per nostram majestatem cum Praelatis et Baronibus...«

[4]) Cf. Liv. dec. III, lib. I, c. 27: »Quaestus omnis patribus indecorus visus est.«

dina hrabrost; pà njoj se imade takodje pripisati razdiel plemstva u dva rečena stališa (njem : Herrn- und Ritterstand, ordo dominorum et nobilium) [1], ili u tako zvane stališe („status“) i redove („ordines“), ne toliko právom koliko dostojanstvom razlučene, koji se udomiše takodje u Ugarskoj [2].

Prema tomu u razvitak stališev kod Slovjenov mač i hrabrost na toliko samo utjecaše, na koliko zasluge tiem putem za dom stečene umnožavahu posjed nagradjivanjem iz obćega narodnoga imetka ili iz župe. Nù pravi temelj, iz koga niknù i na kom se razvi razlika u svjetskom stališu u slovjenskih državah, jest posjed. Na taj uzki vez med plemstvom i posjedom sietjaju nas, kako vidismo, iste rieči, kojimi Slovjeni prozvahu svoje višje stališe; tako čes. polj. ljeh, šlehta sietja nas na ljehe, čes. zě man na zemlju, hrv. vlastelin na vlastničtvo, župan na жѹпа t. j. narodni imetak itd.

Banovi, župani dvorski i župani državni bijahu „regni principes,“ da se poslužimo slovjenskom riečju knezovi kraljevstva hrvatskoga. I taj državni naslov nalazi se u domaćih spomenicih. Petar Krešimir najme u svojoj listìni od god. 1069 naročito kaže [3]: „sic bona nostra decrevit voluntas annuentibus et supplicantibus venerandis nostri regni principibus;“ pà malo nižje tumači glossom „jupanis, comitibus sive banis;“ tè za svjedoke navadja uz hrvatskoga biskupa kano kraljevskoga kancilera dvorske i državne župane. U cieloj Evropi one dobe

---

[1] Početkom »Magnates, Barones, Domini« zvahu se »maiores milites, a »equites, nobiles« = »minores milites.«

[2] Već sv. Stjepan ovu razliku u stališih uvedè: »quartus decor, tako piše (Monit. ad Emer. ap. Fejér. Cod. dipl. I, 322) est Fidelitas... principum, baronum, comitum, militum, nobilium.«

[3] Ap. Luc. II, 8.

„principes regni“ bijahu viećnici vladaoca, bijahu kraljevsko vieće („senatus regni“), a prisjednici istoga bijahu vrhovni dvorski i državni dostojanstvenici.

Krom višje vlastele, koja u dvorskih i državnih dostojanstvih ukazuje nam se u osobah bana, dvoranika i župana, bijaše dà kako i u Hrvatskoj manje vlastele, kojoj u javnom životu nepadè u dio tako uzvišeno mjesto. U Českoj pored ljehov spominju se u Ljubušinu sudu. „vladiky“ t. j. slobodni vlastnici, gospodari, slobodnjaci (libertimi). Još do XIII. vieka bijahu u Českoj dva reda vlastele t. j. zěmani veliki i zěmani mali; u prvi red idjahu plemići i gospoda, u drugi pomenuti slobodni vlastnici. U Srbiji takodje još u XIV. vieku razlučavahu se „властєлє мали і вєликы“; prvi zovu se naprosto „властєлє“, a drugi „властєличикы“ [1])). Ja bih sa srbskimi vlasteličići sravnao kao lat. prievod „potentiolos“, koji se u listini Petra Krešimira navadjaju poslie banov i županov [2]).

Evo tako bijaše sastavljen i tako se razvi prvi stališ u puku hrvatskom u obširnijem smislu, a drugi u državi hrvatskoj.

Med pukom i vlastelom, te plemstvom srednji stališ je gradjanstvo. Ovaj stališ, koj sada je glavni factor u državnom životu, u germanskih državah je mladji od do sada opisanoga t. j. od plemstva. Ondje se gradjanstvu temelj položio tek X. vieka, pà krozanj nastadè novi život u obrtnosti i trgovini. Nù hrvatski narod posjedè zemlje, u kojih nebjè posvema utrnula rimska kultura. Ovo osobito valja o Dalmaciji. Ona imaše svojih gradov još u predrimsko doba; a Rimljani gospodari Dalmacije uvedoše u nju mnoge naselbine, colonie, s kojimi uvedè se u nju umno i političko blago velikoga naroda rimskoga. U broj rimskih colonij idu navlaš [1] : Jadera, Salona Narona, Epidaurus, uvedene za cara Augusta, Aequum za cara Hadriana. U Panoniji rimske colonie bijahu: Petovium, Siscia, Mursa i Sirmium. Izim ovih rimskih colnij sav Illyrik bijaše posut liepimi gradovi, u nutrnjoj zemlji a navlaš uz more. Ovdje samo napominjamo: Nesactium, Albona, Flanona, Tarsatica, Senia, Corinium, Aenona, Scardona, Blandona, Arausa, Tragurium, Sicura, Epetium, Rataneum (Ραιτινον), Risinum, Ascrivium, Butua, Scodra, Avendo, Arupium, Romula, Servitium, Aequum, Nedinum, Promona, Cusum, Bassiana, Cibalis, Taurunum itd. Mnogi od ovih gradov tečajem više stolietjij utonuše do duše u moru burne dobe; ali mnogi preživiše svoje carstvo, što u nove življe prelivši se, što pridržavši u novih okolnostih stare svoje institucije. U broj posljednjih navlaš idu liburnički otoci: Krk, Rab, Cres i Osor, i gradovi dalmatinski: Zadar, Trogir, Spljet i Dubrovnik. Ova dva posljednja grada pomoliše se iz podrtin staroga Solina i Epidaura [2], primivši na taj način u zaštitu sjeme rimske prosvjete, zadojene mliekom krstjanskim, a priobćene i ulite u novom obliku u mladjani narod hrvatski u obsjegu nove države hrvatske, ostahu donekle, kako vidismo, pod vrhovnom civilnom i vojenom upravom byzantinskoga proconsula ili stratege, stanovavšega navadno u Zadru; nù naj prije IX. vieka godišnjim dankom hrvatskoj vladi vezani, kašnje pod njezinom upravom i vrhovnom zaštitom hrvatskih vladalac, kano carskih proconsulov, dok napokon iza kratkoga i to mimogrednoga kolebanja med byzantinskom i mletačkom s jedne a hrvatskom s druge strane, nepostahu cieloviti dio države hrvatske. Nù s tiem nebijaše jim povredjena municipalna sloboda, koja kretaše se u krugu gradske samouprave. Ovoj na čelu u svakom gradu staše načelnik gradski ili „Prior,“ o kom čine često spomen naše domaće listine. Takav Prior bijaše u Zadru Andrija god. 908, Drago god. 1059. 1066. 1069. 1070. 1072 [1]; u Trogiru god. 1064 njeki Dobran [2], u Spljetu god. 1069 njeki Valica; u Rabu god. 1018 njeki Bielata [3]. Prior kano glava grada nesamo odlikovao se je čaštju, noseći ime „inclytus“ i sjajuć municipalnim listinam na čelu [4], nego bijaše takodje glava gradskoga vieća. Na ovoga spadahu tribuni, sudci, bilježnici i ostali nižji častnici. Tribun i sudci napominju se u naših domaćih listinah; tako god. 1067 za Petra Krešimira kralja hrvatskoga a Lava protospathara i zadarskoga Priora bijahu u Zadru tribuni: Praestantius, Dabro, Martin, Černeka, Andrija, kašnje Prior [5]; god. 1072 čita se u Zadru sudac njeki Sega, a god. 1070. 1972 njeki Majus [6]. U Spljetu opet „Joannes de Ancona“ bijaše god. 1078 „bilježnik obćine spljetske“ [7]. Nù krom gradskoga magistrata u sve obćinske poslove imahu upliv još i gradjani i obćinari i to nesamo duhovničtvo i plemstvo obćinsko, nego i neplemići i puk. Ovu našu izreku mogli bismo okriepiti s njekimi primjeri. Tako god. 1062 za rečenoga Petra Krešimira grad Rab daruje benediktinskomu opatu Fulconu crkve sv. Petra i sv. Cipriana sa svimi zemljami na nje spadajućimi. Ovo darivanje obćinskoga imetka nije se sbilo pukom voljom magistrata; nû biskup Drago i prior Maius darovaše ga u obćinskom vieću „cum omni nostro clero, cum omni populo praedicto, Urbis nobilibus, ignobilibus, majoribus, minoribusque, communi consensu.“ [1]). Nù prem uprava gradska bijaše slobodna i samostalna, to je ona u pojedinih slučajevih visjela o konačnom riešenju kraljevskoga dvora. Za to imamo liepi dokaz u odluci rabske gradske obćine glede na Benediktine, koja ovako glasi: „si aliqua proterva causa infra hanc nostram constitutionem adversus vos orta fuerit, jubemus, ut coram episcopo et priore seu omni populo proclamationem semel faciatis, ut si secunda vice nullam vobis emendationem inde fecerimus, licentiam libere habetote discedendi a nobis et eundi ad regem, et sicut lex docuerit ibi emendet.“ Ovdje se dakle u sudbenosti razlikuju dva sudišta: obćinsko ili gradsko sastavljeno od duhovničtva, magistrata, gradjanstva i puka na grad spadajućega, tè kraljevsko, na koga se prizivalo.

---

[1]) Vidi Dušanov zakon. Ed. cit. §§. CXII, 152. CIII, 170 itd.

[2]) Dipl. a. 1059 ap. Luc. II, 15 : »donaria saecularia debita banis, jupanis vel reliquis potentiolis...«

---

[1] Cf. Plin. Hist. nat. III. 25—28. Ptolom. Geograph. II, 16. Zumpt. Coment. epigraph. vol. I. p. 372 et seq.

[2] Cf. Const. Porph. de Adm. Imp. c. XXIX. Thom. archid. Spalat. Op. cit. c. VIII, IX.

---

[1] Vide diplom. ap. Lucium. de regn. dalm. lib. V, c. 4. II. 14.

[2] Ibid. II, 16.

[3] Ibid. c. 8.

[4] Dipl. orig. membr. ex Arch. Mon. S. Nicolai Trag. (ibid. c. 16): »Anno Inc. D. N. MLXIV... civitatis Tragur. regente cathedram Johanne Ven. Episcopo Rhetorico, una cum d. Dobrano inclyto Priore.«

[5] Ibid. c. 8.

[6] Ibid. c. 15. Farlati. V. 49.

[7] Ibid. III, 149.

Ovo, što do sada rekosmo o gradskoj upravi, valja do duše pobližje o starih rimskih municipijah, sačuvavših i pod hrvatskom vladom svoju samoupravu. Ali na jednakom slobodnom temelju bijahu takodje ustrojeni gradovi čisto hrvatski, kano: Beograd, Nin, Skradin, Knin, Karin, Šibenik, Hlievno, Sisak itd. Ovo smiemo zaključiti odanle, što u kraljevskom Beogradu nalazimo iste factore gradske vlasti, koje u pomenutih municipijih. Tako iz listinah vadimo, da u Beogradu bijaše god. 1059 Priorom Dragoslav, god. 1067 Andrija, god. 1076 Justus, a ove iste godine sudcem njeki Grgur.

---

[1]) Origin. e Sanctuario Arben. ap. Luc. II., 16.

Gradjanstvo indi već za narodne dynastije uživaše u Hrvatskoj, onu slobodu i samoupravu municipalnu, kojom se riedko gdje drugdje u ono doba ponositi mogaše. Ona nebijaše omedjašena ni samovlastju boljarstva, ni samovoljom kralja, koj u prizivnicah mogaše samo „po zakonu" („sicut lex docuerit") popraviti i preinačiti odluke gradskoga suda. Iz one navedene odluke vidi se takodje, da gradovi bijahu odvisni u njekih slučajevih samo od kralja; s toga imali su biti prosti od nadležnosti (competentie) župnih oblastij.

Napokon trieba nam nješta progovoriti o puku u strogom smislu. Ovdje bilo bi suvišno primjetiti, da u Hrvatskoj, kano i u ostalih slovjenskih pokrajinah, bilo je krom vlastele manjih vlastnikov i slobodnih gospodarov. Zato prosborit ćemo radje koju o seljacih na vlasteostvih i o njihovom odnošaju naprama vlastelom.

U svih feudalnih državah u Evropi vlastel davaše obdjelavati svoja imanja, što kroz svoje nevoljnike, što kroz kmete. Nevoljničtvo bijaše rana u evropejskom družtvu staroga i srednjega svieta, dok ga nauk hristov i nastojanja crkve naj prije neublažiše, a napokon neukinuše. Pobiedjeno pučanstvo bilo je u germanskih državah odsudjeno na nevoljničtvo. Nevoljnik (mancipium, sclavus) ni se smatrao kao osoba, već kano stvar; s toga on bijaše dušom i tielom svojina gospodara bez svakoga práva osobnoga. Od one ljage čovječanstva nebijaše prosta ni Ugarska država. Zakoni sv. Stjepana na mnogih miestih govore o trgovini s robljem [1]), koja se spominja takodje u zakonih sv. Ladislava [2]), kralja Kolomana [3]) itd. pače još za Matije Korvina bijaše dopušteno zakonom [1] zarobljene u ratu kano nevoljnike i robove prodati, darovati ili rabiti za svoju korist. Nevoljnici navadno rabotahu ili u kućah sve prostije poslove („lixae“), ili na polju („mancipia“). Od nevoljnika i roba trieba razlučiti kmete na vlasteoskih imanjih. Ali i tih bila su dva razreda: njeki od njih bijahu nasliedno dobro vlastelina, i na vlasteostvo tako vezani, da bez privoljenja vlastelina nemogaše se takav podanik (Hőrige) izseliti ili preseliti. U takovu slučaju postadė tek podpunoma slobodnim („liber,“ „libertinus“). Prem na prvi mah razlika izmed nevoljnika i takova kmeta (famulus, servus, serva, ancilla) vidila bi se gdje komu malena; nù ona bijaše sbilja velika; jer posliednji bijaše osoba, uživaše osobna práva, ujamčena mu zakonî, ma i gazio jih gdjekoj vlastelin kadšto i nogama, dočim nevoljnik bijaše stvar gospodarova. U drugi razred vlastelinskih kmetov idjahu seljaci, koji od svoje vlastele dobivahu diel zemlje, koju oni slobodno obdjelavahu uz njeke dužnosti prema vlastelinu. Takav kmet u lat. listinah zove se „rusticus, colonus, liber colonus, villanus“; a njegov posjed, pošto imaše za posliedicu stavno bivanje i stan, zove se „mansio“ ili „mansus“ (Papias: „mansus dictus a manendo“), a barb. latinski „hoba“ prema njem. Hufen, odkle jobagio mjesto hobagio = colonus. Od kada svaki kmet na svojoj zemlji imaše svoju kuću i svoj dvor, od tada obseg pojedinih dobar počė se cieniti po tih mansijah [2] hubah, dvorovih i dverih (porta).

---

[1]) S. Steph. decret. lib. II., c. 26, 29, 41.

[2]) S. Ladisl. decr. lib. I., c. 2. lib. II., c. 7.

[3]) Decr. Colom. lib. I., c. 74. 77.

---

[1] Math. Corv. decret. a. 1458, art. 12. ap. Kovačić: Vestig. Comit. p. 298. Po ugarskih zakonih postadė robom ili nevoljnikom takodje slobodan čovjek, ako se njekih zločin krivcem učini. Tako koj iz vojske uteče, koj se s robinjom oženi, koj u tudju kuću silom probi itd.

[2] Dipl. Belae III. a. 1181 (ap. Fejér: Cod. diplom. II., 198) »praedium vocatum Zeles.. (in quo) sunt XXVII. mansiones.« Rieč »zeles« je slovj. »selež, seleš,« odkle madj. szálás.

U Slovjenstvu prvobitno nebijaše nikakova robstva; ono bo nesamo protivi se slobodnoj obitelji i obćini, kao osnovama njihova državnoga života, tè njihovoj neograničenoj ljubavi za slobodu, o kojoj nam inostrani pisci, grčki i njemački toliko pripovjedaju [1], već slobodoumni Slovjeni odricahu se svojevoljno onoga práva na ljudsku slobodu, iz koga u romanskih i germanskih narodov nevoljničtvo baš potečè. Za takovo právo, kako rekosmo, smatrala se je pobjeda neprijatelja, koj tìm postadè robom pobjeditelja. U Slovjenov pako? byzantinski car Lav VI., koga lje nitko neobiedi pristranosti, navlaš zabilježi veledušje Slovjenov naprama zarobljenikom pripovjedajuć, da oni zarobljene u ratu samo njeko vrieme kod sebe pridrže, vazda dok jim u slobodi mogli bi nauditi; a zatim puštahu jim na volju ili vratiti se k svojoj kući, ili ako bi saželili med njimi ostati prikazahu jim podpunu slobodu držeć jih za svoje prijatelje i sudržavljane [2].

S toga nevoljničtvo, neimajuće temelja niti u domaćoj slobodi slovjenskoga naroda, niti u njihovih medjunarodnih nazorih, nemože se smatrati kano domaća slovjenska biljka, pà ako se u gdjekojoj slovjenškoj državi ikada pojavi, ona je tudjinka unešena od inostranstva, za koju neima joj ni domaćega imena [3]. Pače inostranci nesmiljeno uporavljahu na pobjedjene Slovjene právo pobjede, u čiem se odlikovahu navlaš Njemci počem od Karla, nazvatoga velikoga. Slovjeni zarobljeni ili podčinjeni franačkomu gospodstvu na hrpe prodavahu se u inostranstvo [1]).

---

[1] Cf. Menander p. 124 (ap. Stritter. Mem. pop. II., 46). Mauric. Strateg. lib. XI., c. 5. Helmold. Chronic. Slav. I., 25.

[2] Tactica ed. cit. c. XVIII., n. 104: »ut post certum illud tempus, si (qui bello capti apud ipsos i. e. Slavos versabantur) vellent, aut ad suos cum stipulata quadam mercede reverterentur, aut sin mallent apud ipsos esse, liberi atque amici permanerent.«

[3] Rieči рабъ, робъ prema паробъ=па-сынъ, отрокъ, chlap itd. svojim prvobitnim znamenom častna su imena. U Slovinac i sada otrok = diete.

Što car Lav piše o ljubavi slobode u naroda slovjenskoga, to valja napose o Jugoslovjenstvu, koje on poznavaše i s kojim staše u medjunarodnom odnošaju. U ono skoro doba gusari neretvanski, nebivši još čvrsti u krstjanstvu, tjerahu sramotnu trgovinu s robljem s mletačkimi trgovci. Nù ovaj pojedini čin, podtican lakomostju inostranca [2]), nemože baciti ljagu na čist karakter naroda hrvatskoga; komu se nemože pripisati i uračunati, što činjahu gusari sliedeć primjer Saracenov, plienećih i robećih po otocih i obalah jadranskoga mora [3]). Proti rečenim gusarom dignù svoj glas Ivan VIII. pozivajuć hrvatskoga velikoga župana, da uništi gusarstvo „bjesneće na krstjane pod plaštom njegova imena.“ [4]) Nedvojimo, da veliki župan nastojaše ovo bezzakonje utamaniti.

Naproti tomu — u hrvatskoj povjesti nesamo neimamo zakona, kojim bi se nevoljničtvo opravdalo, već imamo dokaz, da se ono po temeljnom právu hrvatskom ni trpilo nije. Ovaj dokaz je ù inauguralnoj diplomi kralja Zvonimira, gdje se taj vladaoc hrvatski pred bogom, crkvom i narodom zaklinje, da će svom snagom na put stati trgovini s ljudi: „hominum venditionem contradicam.“ Koli dakle čovječnije i slobodoumnije nebje i u tom obziru hrvatsko zakonodavstvo od ugarskoga, ne samo one dobe, nego i sliedećih viekov? koli uzvišeniji pojam o osobi ljudskoj neimaše naš Zvonimir naprama ugarskomu sv. Stjepanu [1]) i sv. Ladislavu?

---

[1]) Glede na polabske Slovjene veli Ditmar merz. (Chronic. ed. Wagner. lib. III., p. 56): »divisa sunt miserabiliter sclavonicae ritu familiae, quae accusata venundando dispergitur.«

[2]) Andreas Dandulo sám opazuje (Chron. lib. VIII., c. 4. ap. Muratori: Script. rer. ital. XII., 186): »mercatores Veneti lucri cupidi a piratis et latrunculis mancipia comparabant.«

[3]) God. 872 poplieniše otok Brač, god. 875 Grado i Comacchio. Cf. Johan. Venet. Chron. ed. cit. p. 19.

[4]) Epist. Joan. VIII. »Domasol duci glorioso« ap. Mansi XVII., 243.

U hrvatskoj državi nije dakle bilo ljudih bez osobne slobode; ali bilo je kmetov na selih i imanjih vlasteoskih, koji se spominju u domaćih listinah pod imeni „villani, servi, ancillae.“ Tako u listini Zvonimirovoj od 16. Travnja 1078, kojom se potvrdjuje svojina crkve spljetske, navadjaju se „villani, villarum et dictarum terrarum.“[2]) Ovoj istoj crkvi još god. 852, 4. Ožujka potvrdi [3]) veliki župan Trpimir sav imetak, darovan ili kupljen „in immobilibus et mobilibus ... in Lasani et Tugari cum servis et ancillis ... in Putalio omnia, que obtinet possessionum, servos quidem et ancillas.“ A kada se porodi razprà za taj posjed med crkvom ninskom i spljetskom, tada god. 892, 28. Rujna veliki župan Mutimir rieši ju posljednjoj na korist, potvrdivši joj posjed „cum servis et ancillis, campis et vineis, pratis et sylvis ...“ [4]) da se ovdje nerazumievaju pod nazivom „servi et ancillae“ robovi ili robkinje t. j. ljudi dušom i tielom gospodarovi, već se odatle vidi, što oni bijahu na crkvenih imanjih. Pače da ovdje „servi et ancillae“ istovjetuju se sa „villani“ izveli bismo odanle, što Zvonimirova listina, u kojoj se spominju

---

[1]) Taj osnovatelj ugarske države nadjè branioca u Fessleru ovako izpričajuću njegove zakone glede na robove: »Frei von kränkelnder Menschlichkeit neuerer Zeit überliess er (Stephan) die Sclaven dem Schicksale, in welches sie ihre eigene niedrige Sinnesart versetzt hatte.«

[2]) Ap. Farlati: Illyr. sacr. III., 148.

[3]) Diplom. ap. Luc. II., 2.

[4]) Ibid.

„villani“ spljetske crkve, obsiže kao potvrdnica svih prošlih, i Mutimirovu i Trpimirovu, gdje se navadjaju „servi et ancillae“. Mjeru slobode ovih crkvenih kmetov možemo po nješto ocieniti iz ine listine kralja Zvonimira od god. 1076, 9. Listopada, kojom crkvi spljetskoj potvrdjuje „u vieke crkvu sv. Jurja in Putalo ... polag darovanja i potvrdjenja svojih predšastnikov, najme Trpimira i Mutimira“ ovako nastavljajuć: „cum servis et ancillis in eodem territorio positis atque commorantibus praesentibus et futuris, seu in eodem territorio in posterum residere volentibus“ [1]). Odkle bi sliedilo, da istim kmetom, u listini prozvatim „servi et ancillae“, bje dozvoljeno izseliti se iz crkvenih imánj ili od drugdje na nje doseliti se. Ovi indi kmetovi nebi bili u strogom smislu „homines glebae adstricti“; prem se dà kako iz same listine dovoljno razaznati neda, na koliko njihova sloboda bje ograničena, ili jeda li uvjek i pod kojimi uvjeti bje dozvoljeno kmetu preseliti se.

Imanja sastojahu iz kmetov u raznom broju i obsegu; tè se kadšto po njih i njihov obseg razsuditi može. Tako ban Stjepan u prvoj polovici XI. vieka darovà opatovini benediktinskoj sv. Krisogona tri dobarca, ili vlastelinska dvora („curtes“) t. j. „Infulu“ (?) „cum sex servis et ancillis“, „Nova sela . . . cum duodecim familiis, Butina ves . . . cum octo familiis [2]).“ Ovdje se vlasteoski dvorovi („curtes, curtis=sr. tal. corte) razlikuju po broju kmetov: Nova sela imahu dvanaest obitelj, a Butina ves osam. Što se u prvom nenavadjaju obitelji ili kuće kmetske, valjda ima se odanle tumačiti, što ono šestero „servorum et ancillarum“ nesačinjavahu toliko obiteljij.

U ostalom otvoreno izpovjedamo, da iz ono malo listin.

---

[1]) Ap. Farlati. III., 147.

[2]) Diplom. ex Archivo S. Chrysog. ap. Auc. II., 8.

preostavših nam iz dobe naše narodne dynastie, nemožemo nikako sastaviti vjernu i jasnu sliku hrvatskoga kmestva i njegova odnošaja naprama vlastelinstvu. Ovaj nedostatak mogli bismo do duše popuniti s podatci crpljenimi iz kasnijih spomenikov; nù čini nam se vrlo škakljivo i pogibeljno iz pozdnije dobe, u koju umješahu se inostrani življi, prenašati odnošaje na stariu dobu, nepristupniju tudjemu uplivu.

Proti ovomu nacrtu kmetstva mogô bi tko na napose navesti dva primjera iz hrvatske prošlosti, izvadjajuć iz njih, da ni njoj nebje sasma nepoznato nevoljničtvo. Govoreć najme o darovih podaničkih primjetismo, da njeki „Aprizo“ pogostivši kralja Petra Krešimira pokloni mu „optimum puerum“, a kraljici „ancillam optimam“. Zatiem u oporuci Andrije zadarskoga priora (908) čita se, da on svomu sinu ostavi kuću, opatovini sv. Krisogona „vinograd“, tè „servum et ancillam“, a na slobodu pustì („liberos dimitto“) Marušu sa ženom i kćerju, i još ine, da „budu svi slobodni [1]). Nù iz prvoga primjera, moglo bi se samo to izvesti, da hrvatski vlastelin svoga naj boljega i naj vjernijega momka, i svoju naj bolju služavku odstupi svomu vladaru u dvorsku službu; iz drugoga pako, da zadarski načelnik svojim napomenutim kmetom podieli podpunu slobodu, učiniv jih vlastitimi gospodarî; što se tiem potvrdjava, jer rečenomu Maruši prikazà „vinograd kupljen od Dominika“. S toga po našem mnienju ova dva primjera nisu u stanju oborit ona načela, iz kojih izvedosmo, da u državi hrvatskoj nije bilo nevoljničtva, bar ne zakonom priznatoga.

U Srbiji za cara Dušana naj niži stupanj u pučanstvu zauzimahu otroci (отроци). Po Palackovu mnienju otroci „bijahu nasljedno dobro“ vlastelina tako, da se nemogahu drugamo preseliti ¹). Oni bijahu poljodjelci, ali na vlastelovoj zemlji (**проним**) neimajući vlastite zemlje; imali su ipak svoje pokretnine ²). Već to, što nebijahu bez svakoga, ma i pokretnoga imetka, i što u gradjanskih samo prestupcih visili su o sudu svoga vlastela, dočim u karnih sudio jih je državni sud ³), jasno sviedoči, da otroci u Srbiji nebijahu robovi, kako Maciejovski misljaše ⁴).

---

[1]) Ibid. V., 4.

S otroci u Srbiji bismo mogli sravnati „servos“ u Hrvatskoj, koji slobodu postigoše („dimitto liberos“) dobivši od svoga gospodara nepokretno imanje i svoje gospodarstvo. S kmeti („villani“) na crkvenih i vlasteoskih imanjih u Hrvatskoj mogli bi se sravnati u Srbiji **власи і нерошни** ⁵), od kojih i carska zemlja kadšto zove se **Нероп-**

---

¹) Vidi se iz §. LXXVIII., 134: „**и штроке, что имаю властеле, да имь соу оу баштиноу, и них҄ь дѣца оу баштиноу вѣчьноу да соу.**“

²) Već odanle sliedi, što §. XXIII., 57. zapovjeda: „**отроци... всакда плата, коя приходи, да плакаю вьси заедно на люди**“.

³) Dušanov zakonik §. XLIX., 91.

⁴) Glasnik srbske sloves. VI., 138 sq. Od otroka razlikuje se **соужнь**, sužanj ili uznik, koj se slobode zatvorom liši radi prekršaja, koj se po zakonu tamnicom ili uzom kaznivao. Sužanj nebijase rob; jer utekavši iz uze (**из соужьньства**) u pribježište t. j. u dvor carev ili patriarchovu palatu, po zakonu (§. LV, 98.99) stečè slobodu.

⁵) Vlah se i sada u Dalmaciji zove seljak i kmet. Inače ovim imenom Slovjeni njekada zvahu Kelte=Galle, kojih ostanci u Thracii i Macedonii baviše se s pastirstvom; zato u typiku sv. Save (1208), u zakonu Dušanovu njekoliko put **влахь**=pastir. Ime **нерописъ** prvobitno znamenuje takodje puk thrački **νῶροφ** stanujući njekada u Paeonii ili južnoj Srbiji. Isto tako **севръ**,

шина, a kadšto i rabota imenuje se istom riečju. Neropsi u Srbiji bili su obvezani gospodaru (прониꙗрь) rabotati dva dana svakoga tjedna, i platjati mu svake godine „perperu cárevu“; inaće što god su izim ove dužnosti pridobili si ili posjedovali, bilo je njihovo, tè jih je zakon branio proti samovolji vlastelina. Inače krom toga neropsi imahu „zemlje baštinske i kupljenice“.

Ovo je po prilici, što bismo znali kazati o naj nižjem stepenu hrvatskoga pučanstva. Med njim i med slobodnimi gospodari i vlasteli, bivšimi plemići, nebje u Hrvatskoj tako širok jaz, kô što u mnogih inih evropejskih državah one dobe, kojim se sada slava po svietu razlega. Slovjenska demokracia nebje posvema ugušena pod teretom zapadnokrstjanskih institucij, kojim se ni Hrvatska nemogaše do ciela oteti. Nevoljničtvo u njoj nije bilo zakonom štitjeno; plemstvo nije se diglo na oružju, već iz agronomičnih odnošajev; a gradjanstvo na temelju rimskih institucij i slovjenskoga zastupničtva, uživaše municipalnu slobodu, bivše zlatnim vezom med višjimi i nižjimi kruzi.

Svetjenstvo indi, vlasteostvo ili plemstvo, gradjanstvo i puk bješe glavni stališi u Hrvatskoj; a sada, pošto pronadjosmo ove česti, ove življe naroda hrvatskoga, smiemo stavit si pitanje: je li, i koliko oni učestvovahu u državnom životu? je li oni s kraljem i s njegovimi organi ovršivahu državnu moć i državna práva, i to zar svi ujedno ili gdjekoji napose?

Mi smo jur na početku ove glave razvili, kako idea zastupničtva i obćega sudjelovanja leži već u slovjenskoj

---

kojim se u Srbiji zvao čovjek neplemenit (plebejus) polazi od Sebrov (Σάβειροι) naroda uralskoga. Iz ovih primjerov vidi se, da Srbi u svojoj novoj postojbini na jugu zatekoše ostanke Keltov (Vlahov), Neropsov i Sebrov, po kojih, sebi podčinjenih, prozvahu svakoga čovjeka naj nižjeka reda.

obitelji i obćini, koja se zatim u velikom pojavi na državnom polju. Ondje primjetismo takodje, da po svjedočanstvu grčkih ljetopiscev Jugoslovjeni sve svoje javne poslove u skupštinah riešavahu; pà ustroj tih skupštin nastojasmo protumačiti iz starodavnoga Ljubušina suda ili českoga sabora (sněm). Narodne skupštine bješe u starih Slovjenov toli bìtan dio javnoga života, da neima nijedne grane slovjenske, u koje nebimo jim traga našli. Tako o istih slovjenskih Ljuticih, kojì naj prije bješe žrtvovani tudjinstvu, pripovjeda [1] Dithmar biskup merseburžki (976+1018): „Liuticis . . . dominus specialiter non praesidet ullus; unanimi consilio ad placitum suimet necessaria discutientes, in rebus efficiendis omnes concordant“. Polabskim indi Slovjenom bje isti državni temelj, kô što južnim: demokracija s narodnim zastupničtvom.

Narodno zastupničtvo bje takodje u državi Hrvatskoj glavni štit njezine slobode. Ono u domaćih spomenicih dolazi pod raznimi imeni, kano „congregatio“, „maxima congregatio“, „synodus, concilium“, „confluxus“, a naški: „skupšćina“ [2] prema lat. „congregatio“. U ostalih evropejskih državah zvahu se takodje narodne skupštine: „congregatio, congregatio generalis, regni, conventus, conventus generalis, regni, conventio generalis, synodus, concilium, parlamentum, comitia, diaeta, curia, consilium“ itd. Sva ova imena u stavnih okolnostih znamenuju jedno te isto, najme: narodnu skupštinu za obće i zajedničko pretresanje javnih narodnih stvarij. Njeka od njih, kano: „concilium, synodus“ sada se protežu samo na crkvene skupštine; nù onda, poradi uzkoga saveza med crkvom i državom u srednjem vieku, znamenovahu takodje narodne skupštine, u kojih riešavahu se toli crkveni koli državni poslovi. Isto takodje njeki od ovih nazivov, kojimi se sada razlikuju skupštine različitoga obsega tolí glede na članove njihove, koli glede na njihovu državnu moć, kô što su: „congregatio, conventio, conventus“ s jedne, a parlamentum, comitia, diaeta“ s druge strane, u ono doba u državljanskom nazivoslovju imadoše jedan te isti znamen [1]). Njeki opet nazivi tečajem vremena počeše znamenovati ine državne sborove; kô što

---

[1] Chronic. ed. cit. VI., 151.

[2] Hrvatski ljetopisac (Arkiv. I., 33.) rabi ovu staru rieč: „Kralj Zvonimir prijamši listove . . . zapovidi po sve kraljevstvo svoje, da bude skupšćina zakonom“. Ovoj rieči odgovara „sabor“ od sabrati, sbrat=skupiti se=congregare, congregatio.

---

[1]) Stoga—budi mimogred napomenuto—veliko neznanstvo očituju oni madjarski pisci i publiciste, koji iz imen, kojimi se potonje hrvatske skupštine i hrvatski sabori navadno zvahu, izvadjati nastoje, da sabori trojedne kraljevine bijahu nižji i manji od ugarskih i glede moći i glede dostojanstva, smatrajući jih za prirepine ugarskih. Dočim svaki bi imao znati, da ni ugarski sabori prošlih vremen nenošahu inoga diplomatičnoga imena, nego ono, koje i hrvatski. Ugarski sabor naj čestje zove se »congregatio generalis, regnicolaris«; tako n. p. sabori na Rakošu od god. 1298. pod Andrijom III. (Kovačić. Op. cit. p. 152), od god. 1307., koj Karola Roberta priznà za kralja Ugarskoga (Fejér: Cod. dipl. VIII., 1. 221.), od god. 1446. Kovačić. ibid. p. 261.) itd. Ugarski sabor zove se takodje »conventus, conventio generalis«, tako n. p. sabor od god. 1444. u Budimu (ib. 244.), ondje god. 1447. (Belii: Notit. Hung. nov. III., 20.); pače još sabor od god. 1712. (Kovačić. l. c. p. 818). S druge strane »congregationes generales, regnicolares« kraljevine hrvatske zovu se takodje kano ugarski sabori: conventus, diaetae. Tako n. p. habsburžki dom bje za hrvatskoga kralja izabran »in generali Conventu« u Cetinu g. 1527, 1. Siečnja (Chmel: Habsburg. Archiv. II., 38.), hrvatski sabor god. 1537. u Križevcih držan sám Ferdinand I. zove »diaeta«; tè pozivlje stališe i redove za buduću godinu u Križevce »ad diaetam generalem«. (Orig. in secr. Arch. Viennensi) itd.

n. p. consilium, curia, kojima se takodje naznačivahu sabori i skupštine. Tako u državi Franačkoj sabor zvaše se ne samo „conventus“, „synodus“ [1], nego i „consilium“: „Singulis vero annis in calendis Martii generale cum omnibus Francis secundum priscorum consvetudinem consilium agebat“ [2]. S mnogimi inimi constituciami zapadnih država predjoše sabori u Ugarsku, pridržavšu jim uavadna imena, med kojima čitamo u starih listinah ugarskih takodje „consilium, synodus, curia“ [3].

O sazivanju i obdržavanju saborov u Hrvatskoj nitko nemože sumnjati; pà bi suvišno bilo ovdje dokazivati. Nù zanimije bude za nas pitanje: na kom temelju bijahu ustrojeni i sastavljeni sabori hrvatski? je li na čisto aristokratičkom ili pako prema duhu slovjenskom na demokratičkom?

Već gore navedosmo, da ban Zvonimir bje na saboru („synodali“) izabran za kralja „od čitavoga svetjenstva i puka“ („concordi totius cleri et populi electione“); tè da ovdje pod pukom razumjevaju se svi svjetski stališi. Jasnije isti kralj ove stališe izrazuje u inoj listini, izdatoj, po našem mnienju, na istom saboru, i to dne 9. Listopada 1076. Napomenuvši najme višje svetjenstvo, državnike i plemstvo primetje: „ubi fuit fidelium maxima congregatio“ [1]), gdje pod množtvom viernih imao se razumjevati puk. Nù razgovjetnije govori Stjepan II o zastupničtvu puka na saboru hrvatskom, dočim piše, da poslie uzvišenja svoga na priestol hrvatski „undique universa nobilitas, seu exigui populi manus, ac caeteri ecclesiarum coenobiorumque rectores . . . ad nostram, ut moris est (praesentiam) confluere coeperunt.“ Ovimi riečmi, kô šte bi se moglo dokazati iz mnogobrojnih inostranih takodje listin [2]), opisuje se sabiranje, stjecanje, sakupljivanje naroda na sabor. Pa sbilja na onom saboru bje Stjepan izza smrti kralja Zvonimira („nuper rege defuncto Suinimiro“) uzvišen na hrvatski priestol; a njemu po vlastitih riečih Stjepanovih prisutstvovaše krom višjega svetjenstva i plemstva još puk hrvatski. Da svi stališi bješe na saboru zastupani mogli bismo takodje izvesti iz sabora držanoga u Biaču kod Spljeta god. 892, 28. Rujna, na kom veliki župan Mutimir dogovaraše se „cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi.“ S toga scienimo, da stari hrvatski ljetopisač vjerno sačuvà narodno predavanje, navadjajući za članove sabora hrvatskoga pod kraljem Zvonimirom ne samo „viteze, barune, vlasnike (vlastel),“ nego i „puk zemlje“ [3]).

---

[1] Cf. Annal. Bertin. ad a. 832, 835, 837: »Ibique habito generali conventu . . . legationes plurimas audivit«. Ad a. 767: »Ibi synodum fecit cum omnibus Francis more solito«:

[2] Annal. Metens. VI., 92.

[3] U tom smislu čita se rieč »consilium« u Colom. decret. lib. I., §. 11. Belae IV. decret. a. 1267. (Fejér. Cod. dipl. IV., 3, 391.): »habito Baronum consilio«. Isto tako synodus = diaeta o saboločkom saboru god. 1092. pod sv. Ladislavom (ibid. VII., 1. 2. p. 133). Sabor, na kom bje krunjen Ladislav III. sin Emerika, zove se »curia«: »quia cum fecisset (Emericus) curiam congregari solemniter«. (Ap. Raynald: annal. Eccles. ad a. 1204).

Scienimo dakle, da se nećemo prevariti, reknemo li: da na saboru hrvatskom bješe zastupani svi stališi naroda hrvatskoga t. j. svetjenstvo, plemstvo i vlasteostvo, gradjanstvo i puk; tè da se u tom obziru hrvatski sabor neodmetnù od onoga, što ga po Ljubušinu sudu početkom ove glave narisasmo.

---

[1]) Ap. Farlati III, 147.

[2]) Tako Belà IV. u svom uvodu u dekret god. 1267 na saboru izdat (Fejér. l. c.): »quod nobiles Hungariae universi . . . ad nos accedentes petierunt a nobis humiliter et devote.« Ljudevit I. (Kovačić: Vestig. Comit. p. 135) opisuje pojam sabora: »praelatorum, baronum, nec non procerum et nobilium regni coetus nostrum regium conspectum adeundo.«

[3]) Arkiv za jugosl. poviest. I, 34.

U saboru, kao u ognjištu svega narodnoga života, bje osredotečena vrhovna vlast državna. Imenito

α) na saboru narod hrvatski izvršivao je svoje suvereno i neodvisno právo glede na prestolje i krunu hrvatsku. Prèstolno nasledje, kako vidismo, bje navadom uredjeno u Hrvatskoj; nù izumrtjem kralja bez djece narodu hrvatskomu povratì se právo izbora. Tako vidismo, da Zvonimir bje proglašen „kraljem Hrvatske i Dalmacije sabornim i jednoglasnim izborom čitavoga svetjenstva i puka.“ Poslie njegove smrti Stjepan II sinovac Petra Krešimira postadè kraljem na saboru „omnibus chroacie et dalmacie nobilibus collaudantibus.“ U često pomenutoj listimi spljetskoj o izboru kralja hrvatskoga čita se: „tempore transacto erat consuetudo in regno croatorum, (quod) erant septem bani, qui eligerant regem in Croatia, quando rex sine liberis moriebatur...“ [1]). Ovo izvjestje po našem mnienju mogli bismo tako složiti s prediducími svjedočanstvi, da naj veći upliv u izbor kralja, kako i Stjepan II svjedoči, imaše plemstvo, a u ovom hrvataki banovi, ka kojim na saboru pridruži se privoljenje čitavoga naroda („cleri et populi“).

β). Na saboru imali su se izabirati takodje banovi i župani. S toga posvema vjerno nacertahu naši domaći ljetopisci práva naroda hrvatskoga na saboru, kada pripovjedaju, da na hlievanskom saboru „svakomu tih mist (pokrajin) postaviše bana.“ Navedena spljetska listina krom toga primjeti, od kojih porodic izabirahu se bani, najme od roda Kačićeva. Kućarova, Svačićeva, Čudomirićeva, Mogorovićeva, Šubićeva; pače ona bì htjela znati, da taj izbor bivaše na ždriebi: „et mittunt sortes, cui eorum sors dederit." Iz ostalih šest rodov, koje gore jednom već navedosmo, bili bi se župani izabirali. Krom izbora kralja i naj višjih državnih dostojanstvenikov sakupi se narod hrvatski, kako Stjepan II liepo veli, „gracia communis nostri regni utilitatis." Na te obćenite poslove, koji zasiecahu u korist čitavoga naroda, jamačno idjaše.

---

[1]) Privilegia et libertates etc. I, 21.

γ) Pitanje o miru i ratu. Tako hrvatski ljetopisac [1] i do sada netiskana povjest crkve solinske s njekimi primjetkami k onoj od Tome arcidjakona [2], pripovjedaju: da papa Grgur VII. pismeno pozvà kralja Zvonimira na sudjelovanje s ostalimi krstjanskìmi vladaoci, da se Saracenom otme sv. zemlja. Na što kralj sazove „skupšćinu . . . u Kosovi," tè pročitavši joj poziv papin čekaše od nje odluku. Ali „Hrvati počeše govoriti . . . Bolje da on sám pogine, ner da nas iz didine naše izvede cića boga, i da ide inim mista toliko daleko obnimati, zemlje i gradove ine." Mi, kao što u inih sgodah, tako i ovdje neslažemo se s našim ljetopiscem; nù to iz ove pripovjedke bez straha izvadjamo, da na sabor hrvatski spadaše riešiti: ima li se narod oboružati, vojska ustrojiti, rat voditi ili mir sklopiti. Nadalje

δ) Sabor imao je vrhovnu vlast zakonodavnu. Ovo pravo sabora je tako jasno, da se bez toga práva ni sabor nemože misliti. S toga rečeni ljetopisac pravo govori [3], da na hlievanskom saboru „mnoge dobre zakone postaviše, ke bi mnogo govoriti, da ako tko hoće napuno znati naredbu, ku učiniše, . . . vazmi knjige, kê pri Harvatih ostaše i pri njih se nahode." Ovdje naški „naredba" jest lat. „constitutio, decretum," kô što se odluke saborske zovu. Uslied napomenutogu saveza med crkvom i državom svaki skoro crkveni sabor zasiecaše u državni ustroj; pà s toga i državni factori u njem sudjelovahu. Takovih narodno-crkvenih saborov držalo se je više za domaće naše dynastije, kao što X. vieka god. 924 i 928 u Spljetu uz prisutnost kralja Tomislava, Mihajla velikoga župana zahumskoga i velikašev s obijuh stran [1]; XI. vieka god. 1059 takodje u Spljetu „pred poslanikom sv. rimske crkve častnim opatom Majnardom, izaslatim od prisvetoga pape Nikole II.“ [2]; god. 1072 u Zadru [3]; god. 1075 opet u Spljetu pod predsjedničtvom Gerarda biskupa Sipontinskoga, poklisara pape Grgura VII [4].

---

[1] Arkiv I, 33. 34.

[2] Cod. MSC. Bibl. Barberinae Romae nro. 3481, p. 140—142

[3] Loc. cit. p. 21.

e) Da su se u saboru u duhu onoga vieka još i parnice znatnije riešavale, kraljevske milosti dielile, jednom podieljene potvrdjavale itd., imamo dosta primjerov u suvremenih listinah. U obće sve što se ticalo interessa ciele zemlje („communis regni utilitas“) imalo je spadati u področje sabora.

Šta se formalnostij saborskih tiče, neimamo pobližjih podatkov, da bismo jih mogli opisati. Uzklikom („collaudatio“) ili glasovanjem imahu se poslovi riešiti. U českom saboru, kako vidismo, takodje se glasovalo; a glasovi birahu se u svete sudove. Mjesta za sabor bješe različita; sada crkva, sada polje. U prvoj držahu se navlaš „comitia inauguralia,“ kakova n. p. bijahu u spljetskoj basilici sv. Petra, gdje bje krunjen Zvonimir, zaklevši se crkvi i narodu i položivši „diploma inaugurale.“ Njegov nasljednik Stjepan II držaše sabor „apud castrum Sibenicum.“ Jedan sabor hrvatski bio bi se držao na duvnanskoj ravnici: „in planitie Dalmae“ [1].

---

[1] Acta ap. Farlati III, 92 seq.: »Dalmatiarum peragrantes civitates... congregatis in Spalato episcopis et iudicibus celeberrimum concilium peregere... episcopos... cum Croatorum principe et eius proceribus synodaliter congregavit... in ecclesia spalatensi«

[2] Thom. archid. c. XVI. Cf. diploma Petri Krešimiri a. 1059 ap. Luc. II, 15.

[3] E Tab. monast. Jadr. S. Mariae ap. Farlati V, 49.

[4] Ibid. III, 141. Thom. archid. l. c.

Od narodnih skupština i saborov razlikujemo kraljevsko vieće. U ono doba bila je u svih evropejskih državah navada, da vladar često proputuje svoju zemlju, svagdje sám se osviedoči o javnom poredku, zamršenije rieši, nadgledi domaće oblasti. Odavle kô što ovo putovanje bje po toj obćoj navadi za vladara dužnost, podanici bijahu vezani dočekati ga, primiti i pogostiti („descensus, hospitatio, coredum“), kako na svom mjestu primietismo.) Razapet šator [1], kakova kuća ili crkva bijahu kadšto za sudište, komu predsjedaše vladalac, a vrhovni dvorski i državni dostojanstvenici, kano „principes regni,“ bijahu mu viećnici i prisjednici. U Hrvatskoj, kako jur opazismo, prisjednici takova kraljevskoga vieća bijahu takodje „regni principes“ t. j. bani, dvoranici i župani, a krom njih još višje svetjenstvo i zastupnici gradski; pošto med svjedoci na listinah izdatih u takovu sboru često se čitaju načelnici gradski. U tih sborovih, nješto manjih od skupštinah, riešavahu se parbe i razpre, ili potvrdjavahu pravničke i posjedovne listine, da jim se oduzme povod svakoj zamršenosti. U takovu vieću veliki župan Trpimir, sjedeći u Biaču kod Solina god. 852, 4. Ožujka „sa svimi svojimi župani“ primì Petra nadbiskupa solinskoga, koj mu svoju molbu ovim načinom predstavì: „želim gospodine i kume, da najprije ono, što kupìh svojim novcem ili što dobi u dar sv. majka crkva u nepokretnih i pokretnih u Lasanu i Tugaru s kmeti i kmeticami: Stepkom, Sagoleom, Kortinom, u nazočnosti Vaše svietlosti s poveljom se potvrdì za vieke rečenoj sv. solinskoj crkvi. Zatiem da istoj ovoj majci crkvi, koja je prvostolna sve do obale dunavske i skoro po čitavoj zemlji Hrvatskoj, za spas svoje duše, roditeljev i rodjakov svojih i za uzajmljeno Vam srebro crkvu sv. Jurja in Putalio uz sva posjedovanja, kmete i kmetice, darovana joj od velikoga župana Mojslava prigodom njezina posvetjenja, istim načinom potvrdite svojom poveljom. Ovaj dar Vas ponizno molimo.“ Iz ovoga primjera razabrat će ujedno naš štioc ustmen postupak na hrvatskom vieću. Ovu molbu veliki župan saslušà „potvrdì sa znanjem i u nazočnosti svjedokov, s obćim glasom i privoljenjem.[1]“ U tàkovu vieću i sboru nadalje vladar hrvatski darivaše narodne zemlje zaslužnim mužem ili crkvam i redom; ali uvjek „annuentibus et supplicantibus universis... regni principibus.“

---

[1] Poljane bijahu u cieloj Evropi navadno mjesto za sabor. Tako glede Francezke pišu annal. Bertin. ad a. 767: »Ibi synodum fecit cum omnibus Francis solito more in campo.« Ugarski sabori držahu se do god. 1526 s veće strane na Rakošu kod Pešte.

[2] Tako mladji Landulf sám pripovieda (Hist. Mediol. c. 43), da god. 1136 povedė parnicu pred carem Lotarom II. »principibus cuiuscunque dignitatis circum sedentibus et vocem meam audientibus sub tentorio Imperatoris.

Napokon od hrvatskih narodnih saborov, na kojih bje zastupan sav narod, i od kraljevskoga vieća, komu prisutstvovahu kraljevski viećnici, razlikujemo županiiske, gradske i obćinske skupštine, na kojih pretresavahu se predmeti tičući se županije, grada i obćine. Na županijskih skupštinah imali su se takodje izabirati satnici i ostali nižjì častnici; mi bar tako razumievamo hrvatskoga ljetopisca pišućega, da banove i župane izabrà sabor, a „satnike učiniše svake zemlje ljudi“ t. j. odabrahu dotični žitelji županije. O gradskih skupštinah imamo više dokazov u naših listinah; pà, kako vidismo glede na rabsku, njim prisutstuovahu ne samo gradjani bez svake razlike roda, nego takodje i pučani u području gradske oblasti. Jednake skupštine držahu se u čisto hrvatskih gradovih; tako Beogradjani potvrdjuju god. 1076 „tempore.. Demetrii Dalmatiae et Croatiae regis“ samostanu sv. Ivana crkvu sv. Kuzme i Damjana u mnogobrojnoj skupštini u pritomnosti gradskoga magistrata, najme načelnika Iusta, sudcev: Grgura, Draga, Praestantia, Mihajla, Druže „et tere totius supradictae civitatis clero favente ac populo. [1])“

---

[1] Diploma ap. Luc. II. 2.

U ovoj javnosti ležaše uprav jemstvo pravde u tadanjoj državi hrvatskoj. Sudci imahu se takodje priseći t. j. rotiti, imali su biti „porotnici“, a takav sud po prisegi, po zakletvi, poroti zove se u slovjenskih zakonicih „porota.“ Istina je, da nismo u stanju razgovjetno dokazati iz ono malo listin, koje nam preostaše od dobe naše narodne dynastije; ali uzmemo li u obzir javnost vladavšu tada u Hrvatskoj, uzmemo li u obzir, da porota je nikla iz slovjenskoga javnoga života, tè se s toga u staro doba nalazaše u svih slovjenskih državah: u Rusiji [2]), u Českoj, u Srbiji, kako sviedoče „Pravda Ruska“, knjiga Radosavljeva, staročeski red zemaljskoga práva [3]), zakonik Dušanov [4]) itd; uzmemo li napokon u obzir: da se porota u zakonu vinodolskom (1280) navadja kao kakova stara institucia i posvema poznata [5]): to nebudemo ni najmanje posumnjati, da porota bijaše naj dragocieniji biser javnosti i sudbenosti hrvatske. Ovoj bje takodje jemstvo prizivanje od nižjega suda na višji tja do kraljevskoga, koj se opet oslanjaše na zakon i na pravdoljubje mnogobrojnih viećnikov, kako malo više primjetismo. Na to smiera pomenuta naredba grada Raba, kojom se dopušta od gradskoga suda prizivati na kraljevski; za to isto imamo primjer u onom parcu, koj braneći svoju zemlju „uzev sobom prodavaoce, od kojih ju kupì, uputì se ka kralju Zvonimiru u Šibenik.“

---

[1]) Dipl. ap. Farlati: Illyr. sacr. IV., 5.

[2]) U Rusiji porotnici obično se zovu, цѣловальници od cielivanja krsta pri prisegi, roti.

[3]) Sr. Časopis česk. muz. god. 1834. IV., 403 sq. Archiv česky. II., 76—135.

[4]) O poroti govore §§. LXXIV., 129, 130: „о поротѣ.“

[5]) Sr. §§. 10, 64 u Kolu Zagreb. 1843. str. 50—97,

Iz svega, što do sada rekosmo, bjelodano sliedi, da državni život u Hrvatskoj za narodne dynastije nije se mnogo oddaljio od prvobitnoga slovjensko-demokratičkoga temelja. U Hrvatskoj bje do duše na čelu vladar, kojim se na sreću dovršì onaj strogi slovjenski demokratizam, o kom Prokop i car Mauricij govore. U njezin državan ustroj utisnè se do duše vlasteostvo ili narodno plemstvo, koje si na svojih prostranih imanjih podanike i kmetove stvorì. Nù pored svih ovih institucij, dolikujućih sličnim zavodom u zapadnoj Evropi, državna vlast ostadè u cjelokupnom narodu. Glas naroda odzivao se je u saboru i skupštinah narodnih, županijskih, gradskih i obćinskih Ovaj glas ograničì vladalačku moć i vlast, uz koju staše krom naroda još vieće iz odličnijih dostojanstvenikov. Državna indi vlast nebje izključivo u rukama kralja; on bo dielio ju je s narodom i s njegovimi zastupnici. S toga monarchia u Hrvatskoj za narodne dynastije nebijaše absolutna; nô ograničena sudjelovanjem naroda i organov državne vlasti, **bijaše ustavna.**

Biblioteka juridične fakultete

Njekoje.

			pogrieške	izpravi
strana 8	redak 1	ozdol:	djela	diela
» 10	» 2	»	pučansvo	pučanstvo
» 14	» 10	»	djelu	dielu
» 24	» 5	»	memirov	nemirov
» 25	» 10	»	Braničevei	Braničevci
» 27	» 4	»	oda	ode
» 28	» 7	»	djeli	dieli
» 55	» 12	»	Ducej	Duces
» 55	» 8	»	vladacco	vladaoci
» 55	» 7	»	bezdvojbenn	bezvojbeno
» 60	» 3	ozgor:	Domini	Domnii
» 62	» 10	»	Gebizon Stožernik	Opat sv. Bonifaca i Alexia
» 63	» 6	ozdol:	mi	nù
» 66	» 10	»	bozavi se	boraviše
» 85	» 2	ozgor:	obtršen	obterešen
» 93	» 5	ozdol:	slavjenskoga	slovjenskoga
» 94	» 8	ozgor:	cruatensis	cnuatensis
» 96	»	—	agazorum	agazonum
» 98	» 11		челінникь	челінникь
» 98	» 13		тєпьчи	тєпьчи
» 102	»	—	коуплієцє	коуплієницє

...teka juridične fakultet...

Tiskom Leopolda Sommera u Beču.

DB 376 .R3 C.1
Odlomci iz drzavnoga prava hrv
Stanford University Libraries
3 6105 037 517 591

a K36. -
DB 376
R3

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

AUG 2 1975

FEB 11 1978